

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Факултет по славянски филологии

Катедра по славянско езикознание

Алманах

Б Ъ Л Г А Р С К А У К Р А И Н И С Т И К А

Брой 1

София

2012

Редакционен съвет:

доц. д-р Лидия Терзийска (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), доц. д-р Албена Стаменова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), доц. д-р Олена Чмир (Киевски национален университет „Тарас Шевченко“), доц. д-р В. Гешев (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), доц. д-р Маргарита Младенова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), д-р Райна Камберова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), гл. ас. Олга Сорока (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Технически редактор:

д-р Райна Камберова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

За контакти:

e-mail: info@bgukrainistika.com

Международният стандартен номер за продължаващи издания на Алманаха е ISSN 1314-572X.

Съставителството, редакцията и издаването на Алманах „Българска украинистика“ е част от проекта „Българска виртуална украинистика – част III“, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“.

Алманах „Българска украинистика“

Алманахът „Българската украинистика“ е онлайн издание на официалния сайт на специалността Украинска филология и част от едноименния проект, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“ и представя веднъж годишно научни публикации в областта на хуманитаристиката, в частност на украинистиката.

Алманахът публикува научни статии, обзори, рецензии на научни издания и информация за научни конференции, както на утвърдени български, украински и чужди учени, така и на студенти-дипломанти и докторанти, представящи цялостни дипломни работи, дисертации или отделни части от тях.

Редакторският екип има за цел да представи новостите в украинистиката и в славистиката, да обедини учените и преподавателите от други области, чиито изследвания могат да попаднат в по-общото поле на украинистиката.

Научна проблематика

Основните проблеми, на които дава публичност и за които създава дискусийна научна среда алманахът, са:

- езиковедски изследвания;
- литературоведски изследвания;
- фолклористични и етнографски изследвания;
- исторически изследвания;
- социологически и културоложки изследвания;

Рубрики

“Българска украинистика” ще представя материали, подредени в следните рубрики, които могат да не се появяват във всеки брой:

- Статии
- Проекти
- Обзори и рецензии
- Защитени дипломни работи, дисертации и тези
- Личности, събития и кариери

СЪДЪРЖАНИЕ

Литературознание:

Лидия Терзийска – НЯКОИ ОТ ПРОБЛЕМИТЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В НАУЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ИВАН ФРАНКО..... 6

Лиляна Минкова – МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ И БЪЛГАРСКАТА УКРАИНИСТИКА..... 24

Стилиян Стоянов – ЛИТЕРАТУРНИ ОБРАЗИ И СТРАТЕГИИ В МИГА СЛЕД КРАЯ НА СВЕТА (опити върху прозата на Юрий Андрухович, Георги Господинов и Вячеслав Пьецух)..... 31

Езикознание:

Олена Чмир – БОЛГАРИ В УКРАЌНІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНОГО ІДІОМУ..... 36

Ірина Огиенко – ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ УМОВИ РЕ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТУРЦИЗМІВ У СУЧАСНОМУ БОЛГАРСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ..... 44

Олга Сорока – ЛЬВІВСЬКА МОВОЗНАВЧА БОЛГАРИСТИКА В МИНУЛОМУ Й СЬОГОДНІ..... 53

Олга Албул, Оксана Лазор – УКРАЌНСЬКА МОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ КАФЕДРИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ..... 62

Райна Камберова – ЕДИН ШИРОКОСКРОЕН СЛАВИСТ – ЮРИЙ ШЕВЕЛЬОВ (1908-2002)..... 72

Павлина Мартинова-Іванова – ФУНКЦІОНАЛНИ ЕКВІВАЛЕНТИ НА УКРАЌНСЬКИТЕ СЕГАШНІ І МИНАЛИ ДЕЕПРИЧАСТІЯ ПРИ ПРЕВОДА ІМ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК..... 83

Стефан Узунов – СУРЖИК НА ГРАНИЦАТА НА УКРАЌНСЬКО-РУСЬКИЯ ЕЗИКОВ КОНТАКТ (ОТ ПОЛУЕЗИЧИЕТО ДО ОБЕЗКУЛТУРЯВАНЕТО)..... 96

Олеся Палинска – ПРИНЦИПИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ НА ЗАНЯТТІ З УКРАЌНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ 104

Оксана Туркевич – МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЌНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: АНАЛІЗ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ НАУКИ 115

Фолклористика:

- Ирина Горбан* – ВИДАТНИЙ СЛАВІСТ СУЧАСНОСТІ (ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА Н.ШУМАДИ)..... 121
- Галин Георгиев* – ЗА ЕДИН РИТУАЛ ПРЕДИ И СЛЕД СТО ГОДИНИ. ФУНКЦИИ НА ГЕРГЬОВДЕНСКАТА ОБРЕДНОСТ ВЪВ ВСЕКИДНЕВНИЯ ЖИВОТ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ с. ЧУШМЕЛИЙ В УКРАЙНА..... 132

Защитени дипломни работи, дисертации и тези:

- Ива Иванова* – ФУТБОЛНАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ УКРАИНСКИ ЕЗИК..... 152
- Деница Митева* – АНТИУТОПИЧНИ ОБРАЗИ НА СВЕТА В РОМАНИТЕ „ЛЯГАЙ ДОЛУ, ЗВЯР!“ НА ИРЖИ КРАТОХВИЛ И „МОСКОВИАДА“ НА ЮРИЙ АНДРУХОВИЧ..... 165
- Сабина Иванова* – ПОРНОМОДЕРНИЗЪМ – ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ЛЮБОВТА В РАЗНОЛИКИЯ РОМАН „ПЕРЛЕНО ПОРНО“ НА ИРЕНА КАРПА..... 180

Личности, събития и кариери

- Олга Сорока* – ІВАН АНДРІЙОВИЧ СТОЯНОВ – ПЕРШИЙ ЛЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СОФІЇ..... 190
- Олга Сорока* – ВІТАЄМО УКРАЇНСЬКУ БОЛГАРИСТКУ ОЛЬГУ АНАНІВНУ АЛБУЛ!
..... 192

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

НЯКОИ ОТ ПРОБЛЕМИТЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В НАУЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ИВАН ФРАНКО

Лидия Терзийска

Анотация: Статията разглежда изследователските трудове на украинския писател Иван Франко, посветени на старобългарската литература и публикувани в 50-томното издание на съчиненията му.

Ключови думи: история, литература, Франко, старобългарска литература, украинска литература.

Редица поколения от учени изтъкват значението на системното изучаване на художествения и историческия опит на всяка една литература, а особено на близките помежду си. Естествено това изучаване е винаги на различни нива и с различни цели. Определена роля и място имат такива литературоведски работи, които са концентрирано, последователно, систематизирано събрани в “история” на една литература.

Във връзка с това не е без значение и опита на И.Франко още в началото на века да създаде “Історія української літератури” (История на украинската литература), което е в тясна връзка с интересът му към преподаването на литературата. При това той тук прави уточнение: част I. Від початку українського письменства до Івана Котляревського” (От началото на развитието на украинската литература до Иван Котляревски). Или, за да бъдем пределно ясни ще отбележим, че той разглежда периода на зараждане на украинската литература и нейното развитие до следващия етап, който е известен като период на развитие на “Новата украинска литература”. Сам Франко разглежданият период формулира като “Период на развитие на южноруската литература”. Началото на тази литература известна като староруска и е възникнала на територията на Древната Киевска Рус. Тя оформя едно значително по количество и високо качество литературно наследство, което днес се счита за едно “от най-значителните явления в световната културна съкровищница” (Історія :I:108). В зората на своето развитие тя създава значителни и високохудожествени произведения, които вече толкова столетия продължават да въздействат върху развитието не само на източните

славяни, но и на литературите на други страни. А от своя страна, както живописиста и архитектурата, така и древната литература била под благотворното въздействие на византийската и на българската писменост. Във връзка с това Франко в споменатата своя “Історія...” разглежда “Староболгарське письменство” (Старобългарската писменост) като трети подраздел.

До неотдавна този материал не е разглеждан, тъй като той се намирал в архива на Иван Франко в Киев. За него пръв споменава дългогодишният изследовател на И.Франко – академик М.Возняк. След него и българският изследовател П.Атанасов в статията “Иван Франко и България” пише: “... още повече, че в родината на Франко има по всяка вероятност и други материали” (Атанасов 1957:453).

И най-конкретно по този въпрос говори Н.Малярчук в своята дисертация: “И.Франко и българската литература”: “В архива на И.Франко ... се намират три обемисти папки с неиздадени лекции и изследователски трудове на Франко, посветени на старобългарската литература”. И след толкова години на упорита работа на украинските франковеди този материал бе приведен във вид за отпечатване и излезе в 50-томното издание на съчиненията на И.Франко. Именно на него ние се опираме още повече, че това са и едни от последните му разработки по интересующите ни проблеми.

Най-старата славянска книжнина, старобългарската, има общославянски характер. Тя е написана с кирилско и глаголическо писмо и се разпространява сред всички славянски народи, а има и по-широк културен и литературен обсег. “Традициите на създателите на оригиналната славянска писменост и литература Кирил и Методи и техните ученици-последователи съхраняват и развиват българите, русите, украинците, белорусите, сърбите, черногорците и отчасти хърватите” (Георгиев 1979:23). И както отбелязва в своята книга “Старата Киевска Русия” Л.Боева, “Литературата на Киевска Рус” се отличава от литературата на следващите епохи не само по метода си, но и с езика си (подчертаването е на Л.Т.). Това е старобългарски, по традиция наричан църковнославянски или старославянски език, с по-голям или по-малък примес от руско наречие” (Боева 1983:98).

Като историк на литературата Франко прилага сравнителния метод. Разглежда не само еволюцията на жанровете, на различните родове и видове литературни творби, но и различните национални литератури, като ги осмисля в съотношение с действителността, с регионите, с епохите, със социалните и естетическите формации.

Именно в тази светлина Франко с основание така задълбочено и аналитично разглежда “Мораво-панонське письменство” (Мораво-панонска писменост) като част 2, и, което представлява особено интересно явление – това е “Староболгарське

письменство” (Старобългарска книжовност) като част 3.

Под “письменство” в древността са разбирали не само писменост в буквалния смисъл – азбука, но и онова, което днес определяме като литература: книги, проповеди, поучения, молитви, похвални слова и т.н., т.е. книжовно дело. И украинският учен подчертава, че старата българска литература “е имала още по-голямо влияние от панонската върху началото на украинско-руската книжовност” (Франко 1984:X:42). Създаването на славянското писмо Франко определя като изключително важна стъпка в развитието на славяните. Въпреки създадите се неблагоприятни условия за неговото разпространение и развитие в Моравските земи след смъртта на двамата братя то “не е било веднага изтръгнато с корен и доста здраво успяло да пусне корени в душата на местното население, за да можело бързо да изчезне”, “но само в България благодарение на учениците на Методий в края на IX век започва нов етап на литературна дейност на славянски език “ (Франко 1984:X:42). Благодарение на радушния прием, който намират в България, те успяват да разгърнат широка дейност. Тя е съсредоточена основно върху преводи на библейски материали, които не успял да направи Методий, но са били изключително нужни като “така да се каже енциклопедия от знания, нужна на просветения християнин” (Франко 1984:X:50).

Франко отдава много години от живота си на проучвания на Кирилометодиевската проблематика¹ и на древните паметници. Въз основа на последните той разработва и студиите “Найстарша Церковнослов’янська вірша (Най-старото църковнославянско стихотворение), “Причинки до історії церковнослов’янської літератури” (Източници на църковнославянската литература) и др. На “Причинки ...” Франко създава четири фрагмента, като три от тях са напечатани на немски език (Франко 1984:XXXI:671), а също по твърдението на Франко “се е заел в изданието на Лвовското научно дружество “Шевченко” да публикува редица повече и по-малко важни църковнославянски текстове с подробни или не много обширни студии като подготвителна работа към широко замислената история на литературата на южноруския (украинския) народ.

От този мой замисъл естествено изникна също и желанието ми да съобщя най-важните резултати от своите студии и изследвания на широката европейска публика във възможно най-стегната и точна форма, като се надявам с това да спомогна за разпространение на общославянските факти, към които се проявява разностранен интерес в научните среди и извън славянските земи” (Франко 1984:XXXI:671). В резултат на този

¹Подробна библиография на трудовете на И.Франко по тази проблематика дава украинският учен Е.П.Кирилюк в “Доклади на симпозиума, посветен на 1100 – годишнината от смъртта им”. БАН. И-т за л-ра, С., 1971, 73-78.

упорит труд в своите разработки Франко се докосва до най-спорните проблеми и дава своите вещи заключения и изводи. Той е категоричен по въпроса за произхода на двамата братя. Те са славяни – българи. Всъщност по този въпрос и по енигмата за произхода на техния език той е единодушен със своя учител – професор Ватрослав Ягич. Те и двамата се противопоставят на теорията за панонскостарославянския произход на езика на Кирило-Методиевите паметници, чийто създател е словенския възрожденец – славяновед Иереней Копитар, т.е. известната днес като “карантанска” теория.

Друга теория, на която Франко категорично се противопоставя чрез своите изследвания, е известната днес т.нар. европоцентристка теория. Според нея на древната славянска литература винаги се е отреждала второстепенна роля на авансцената на световния литературен процес и често я наричат подражателна особено по отношение на византийската. А вярното е това, че взаимоотношенията ѝ с византийската литература са сложни и противоречиви. Заимствуваните традиции, форми, жанрове са се преработвали и обогатявали в съответствие с особеностите на славянската култура, със социалния живот на славянското общество, взаимствували са си и са се трансформирали. По този въпрос украинският учен е особено убедителен най-вече, когато разглежда “Азбучна молитва”, на която ще се спрем малко по-късно.

Третият въпрос, по който Франко взема отношение, това е за предназначението на славянското писмо. Има се предвид не в социално отношение, а в национално. Франко изхожда преди всичко от факта, че “славянското писмо в тази си форма, в която е създадено с усилията на Константин и Методий в Моравия и Панония... доста здраво успяло да пусне корени в душата на местното население...” и по-нататък “... още в края на IX и в началото на X век то пуска своите корени на юг и на запад; следи от кирило-методиевско влияние и от мораво-панонската езикова традиция ние виждаме в така наречените франзингенски откъси, написани в Чехия и в края на IX век в “Сборник от проповеди и жития на светци...”. А така също разчитайки написаното според него от Кирил Философ като химн-стихотворение “Проглас” към Евангелието, (а днес се смята, че то принадлежи на Константин Преславски), Франко чете, че Кирил и Методий създават писменост предназначена “всіма слов’янами” (за всички славяни). Тази му позиция все още има своите привърженици. Например срещаме я отстоявана в учебника по българска литература на В.Андреев (Андреев 1978:21). Но тогава тя предизвиква бързата отрицателна реакция на Ягич, който пише: “Константин по време на своята мисия в Моравия и Панония никак все още не е могъл да мисли поновому за “всички славяни”, изглежда са се имали предвид в по-тясно значение българо-македонските славяни. Именно в това значение

наименованието “славяни” се среща, както е известно много често през X век” (Франко 1984:XXXIX:673). Но и самият Франко отбелязва, малко по-нататък, че “... тези кълнове са били изглежда много слаби, тъй като не са се развили в самостоятелни писмена” (става дума за началния период на славянската писменост в Моравия и Панония).

На четвърто място ще отбележим конкретното отношение на украинския учен към различните произведения, които разглежда, като утвърждава или отрича някои установени или даже утвърдени мнения от различни авторитети.

От старата българска литература Франко избира няколко автора, на които се спира. Това са: Климент Охридски, Константин Преславски – епископ български, Йоан Екзарх, Григорий Презвитер, Черноризец Храбър, Презвитер Козма, а също така разглежда и някои безименни произведения, приписвани на един или друг автор, като например: “Шестоднев”, приписван на Кирил Философ, “Пчела” – “сборник с афоризми, мъдри мисли, избрани от старинни гръцки и римски писатели, от книгите на Стария завет и от светии” (Франко 1984:XI:42-64), Пролог от Троица-Сергеевската Лавра край Москва и др.

Ще се спрем на някои от разглежданите от Франко автори или произведения, за да се обосновем, т.е., за да видим как Франко се отнася към възникването, развитието и разпространението на старата българска литература, как я интерпретира и каква роля и значение има тя според него при възникването, развитието и разпространението на южноруската (украинската) литература. Това са и до днес все още дискуссионни въпроси, които продължават да намират все нови и нови трактовки, а по времето на Франко са далеч по-неизяснени и заплетени. Ето защо е обяснимо, че по редица въпроси и ние бихме могли да вземем отношение към мнението на Франко, а не само да го изложим.

Франко поддържа мисълта, че старобългарската литература е “имала още-по-голямо от панонската влияние върху началото на украинско-руската писменост...” (Франко 1984:X:42). Именно в услуга на тази си мисъл той разглежда “Староболгарське письменство” в своята “Історія...”.

Първият автор, на когото се спира в своята “Історія...” украинският учен, е Климент Охридски. Като източник на сведения използва “Житие Климента епископа слов’янського”, за което Франко твърдо вярва, че е написано от някакъв славянин, макар и на гръцки език. По този въпрос и днес продължава да се разисква.

Известно е, че най-напред Климент е бил учител – от 886 до 893 година. Във всички области, в които работи, той оставя след себе си паметни дела. Значителна е преди всичко учителската му дейност. Той поставя фундамента на българското и славянското училище. Климент основава не само учебно заведение за елементарна грамотност, но цял

университет. Както узнаваме от паметниците, той е обучавал деца и възрастни. По думите на житиеписеца, под ръководството на Климент получили образование 3500 души. Франко смята това за голямо постижение и го изтъква като един от най-великите средновековни педагози.

Епохата тогава поставя за разрешаване твърде значителни въпроси пред литературния, културен и църковен деец: да направи достъпни за българското и славянското училище, за българската и славянската черква, културното богатство, книгите и човечеството. А чрез тях да се издигне културно-религиозното и нравственото равнище на народа.

Разглеждайки литературното наследство на Климент, Франко подчертава, че то е било насочено и към по-широката публика, макар да е известно, че тогава литературата възниква и се развива в условията на господството на християнството, че черквата е единственият монополен създател и пазител на писмеността, и че тя създава и умножава онези традиции, които съответствуват на нейните интереси (пропагандира идеите на християнската религия, формира религиозна нравственост у населението) и отрича онези традиции, в които не вижда защита на своите интереси. ”Стилът и съдържанието на всички произведения, – пише Франко за творенията на Климент Охридски, – са много обикновени и са на нивото на популярността и понятливостта и за най-слабо интелегентните слушатели” (Франко 1984:XI:45). Като особено качество на Климентовите творения ученият отбелязва “... популяризаторската и изцяло демократична тенденция” (Франко 1984:X:47). Той смята, че словата, поученията и похвалите на древния творец резонират в умовете и сърцата, че поучават и възпитават, въздействат и ръководят, издигат човека в неговото развитие. Това са идеи, които и днес науката утвърждава.

И в наше време все още е дискуссионен въпросът за авторството на “Панонските жития” и “Похвалата” за двамата солунски братя. Франко се противопоставя на мнението на редица слависти до него като се аргументира, че биографът на Климент не споменава никъде за това. Като анализира подробно езика и стила на “Похвалното слово за Кирил и Методий”, той стига до заключението, че то е писано в “съвсем неприличащ на Климентовия” стил (Франко 1984:X:46). Това е много вярно наблюдение за стилово различие на произведенията, което не е отречено и от съвременната наука.

По отношение на Константин Преславски Франко също подчертава популяризаторската и демократична тенденция на неговата дейност. В същото време той смята за необходимо да направи и едно уточнение за характера и времето на книжовната дейност на този книжовник, което според Франко е съществено. Някои учени са склонни да смятат Константин Преславски за ученик на славянските първоучители и го причисляват към

“седемте” най-близки до тях. В България Тодор Доксов е известен с “Преписка” към превода на четири слова против арианите от Атанасий Александрийски, през 906 година, където се правят редица доуточнения, а се излагат също така и някои опониращи възгледи. Тук Константин е споменат като ученик на Методий.

Франко разглежда Климентовото ”Житие” и отбелязва, че неговият автор не знае нищо за Константин да е сред прогонените от Моравия Методиеви ученици. Самият Константин в своето “Учително евангелие” споменава Наум, – подчертава Франко, – ученика на Методий, като един от онези, които са му подсказали да се заеме с литературна работа. И Франко цитира: “Сего ради аз у м а л е н ы й убежден быв на се твоими прошенїй, б р а т е Науме”. Това, че сам Константин нарича себе си у м а л е н ы й, т.е. по-млад, независимо, че назовава Наум “б р а т е”, също като монах, според украинския учен, е достатъчно красноречив и убедителен аргумент. В своите изследвания Франко е изключително добросъвестен и се стреми да е в течение на най-новите изследвания и тенденции, но вероятно тогава той не е имал възможност да се запознае с работата на Тодор Доксов, тъй като той разглежда и превода на Константин Преславски на “Трактата” на Атанасий Александрийски срещу арианите, но нищо не споменава за творението на Тодор Доксов. Това ни кара да смятаме, че то не е било познато на украинския учен, защото много трудно бихме допуснали, че го е пренебрегнал при своите разсъждения и изводи.

По същото това време в “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” намират място редица изследвания из областта на старобългаристиката. Например излиза работата на Д.Цухлев “Духовно-литературният живот на българския народ при цар Симеона” (Цухлев 1895:561-614). Тази работа Франко не само много добре е проучил, но и се спира на нея в своите разработки.

Особено високо цени Франко творението на Константин Преславски “Учително евангелие” което нарича негово “главно произведение написано в годините 894-898- ... , т.е. сборник с поучения за всички недели през цялата година, прибавени към евангелските текстове, които се четат в черквата в определена неделя” (Франко 1984:X:49). Франко подробно описва съдържанието на споменатото произведение и с основание отбелязва, че изложението е “много популярно, преимуществено в разговорна форма и това е осигурило на книгата значително разпространение в България, Сърбия и Русия.” (Франко 1984:X:49).

Франко подчертава, че особен интерес тук представлява “Азбучна Константинова вірша” (“Азбучна молитва”), “която се е запазила, – уточнява той, – не в ръкописа на “Учително евангелие”, а в староруския сборник с неделни поучения на Иван

Златоуст от 1200 година” (Франко 1984:XI:49). На това произведение Франко се спира в няколко свои работи: 1. Най-старша церковнослов’янска вірша; 2. “Азбучна молитва Константина“; 3. “Причинки до історії церковнослов’янської літератури” и др.

“Важно значение за историята на българската литература имат студиите на Франко, посветени на “Азбучна молитва” и на “Проглас”, поместени в архива на Ягич.

За пръв път европейският научен свят има възможност да се запознае с четирите варианта на “Азбучна молитва”, а така също и с превода ѝ на немски език, направен от Франко, благодарение на тези студии на Франко (Малярчук 1961:254-255).

Много от българските слависти: Акелсандър Теодоров-Балан, Юрдан Трифонов, Емил Георгиев, Михаил Арnaudов, Куйо Куев, Боню Ангелов и др. са добре запознати с изследванията на Франко върху старата българска литература и неведнъж се позовават в своите трудове на тях. Навсякъде украинският учен отстоява аргументацията на тезата за авторството на “Азбучна молитва” от страна не на Константин Преславски, а на Константин Солунски. Впоследствие тази теза у нас е популяризирана и отстоявана от Е.Георгиев (Георгиев 1939). Франко например в “Найстарша церковнослов’янска вірша” пише: “... аз смятам необходимо да започна тази поредица от изследвания на произведението ... на човека, който е близък на сърцето на всички славяни, които се чувстват славяни ... произведението на Константин Солунски, първоучителя на славяните, при това поетично, стихотворно произведение, което може да се смята за най-старото стихотворение, написано на църковнославянски език някъде около 860 година” (Франко 1984:XXXIX:31). С посочването на годината Франко иска да бъде по-убедителен.

На тази тема се противопоставят още тогава Ягич (Ягич ASiPh XXXV:151), Йосиф Пата (Пата ССМ 1916:274), а през втората половина на Йосиф Пата /ССМ, 1916, с.274/. XX век К.Куев (Куев 1974), който утвърждава, че “Азбучна молитва” принадлежи на К.Преславски. И в “Христоматия” по старобългарска литература, и в “Старобългарска литература” на П.Динев, и в т. I, “Старобългарска литература” издание на БАН се поддържа мнението на Куев, което и ние смятаме за основателно.

В своята “Історія...” Франко подчертава още, че “това е първото известно ни на славянски език стихотворение и даже само за това нещо заслужава внимание” (Франко 1984:X:48) и му прави подробно разглеждане.

В своята работа Франко използва изданието на И.Срезневски. Освен, че изследва и се стреми да доизясни на читателите причината за такова наименование на молитвата, той ѝ прави и анализ, при което засяга два въпроса: първият – обръща внимание на 12-15 редове, където се говори “летить бо ныни і слов’янське плем’я і обертається до

хрещення” (защото лети днес и славянското племе и се стреми към кръщение). За времето си това е едно ново разчитане на текста. Но днес по този въпрос има и други мнения (Куев 1974). Франко подчертава, че Константин Преславски изразява своята радост от факта, че и славянското племе приема християнството, т.е. че то е все още нещо ново и “ще для многих річ пожадана, але неосягнена” (все още за много хора желано, но недостигнато). Вторият – Франко намира за интересен факта, който се съобщава в 29-32 редове. Тук Константин назовава себе си ученик на Константин Солунски, “шествоую мне по следу учителя, имя и его делоу последуя, “само въз основа на това, че и той също носи неговото име, а така също, че като Константин Солунски пръв превежда неделните четения от “Учително евангелие”, по този начин той пръв “яве творити”, т.е. изяснява тези слова, както и Константин (Франко 1984:X:49). И това е вече факт, който му дава право да се нарече негов ученик. Това и днес се споделя от учените.

Франко изхожда преди всичко от собствените си разбирания. Много често те са субективни. Но това всъщност е позиция раждаща индивидуалното откритие, определяща подбора на явленията, духовната и естетическата позиция на твореца. Тя е зависима от редица конкретно-исторически причини и фактори, обясняващи отношението на изследователя.

Франковото внимание е привлечено и от формата на стиха в разглежданото произведение. “По отношение на формата на молитвата – пише той – то самият акростих характеризиращ я като стихотворна форма характерна за това стихотворение с репродукция на византийския така наречен политически стих, не може да се нарече правилно даже само затова, че стихотворението на Константин наброява предимно 9-10 срички в един ред, а политическия стих има 12-13 и повече. Така също не е вярно и казаното от А.Соболевски (Соболевски 1900) за цензурата на тези стихотворения” (Франко 1984:X:49). В дадения случай Франко по всяка вероятност не се е съобразил с някои особености на старобългарски език, които за съвременния му език не са били характерни. Например особеностите на еровете. И заради това броят на сричките според него е по-малък.

Стремежът на българския цар Симеон, при неотменната помощ от съвети и преки дела на неговия баща, бившия цар Борис, който след покръстването си приема името Михаил и се оттегля в манастир, за да издигне България на нивото на цивилизована държава го подтиква да обърне особено внимание на книжнината. И Симеон възлага за превод трактата на Атанасий Александрийски срещу арианите. Франко предполага, че това е било предизвикано и от необходимостта да се противодействува на манихейската ерес, която “още тогава започнала да се разпространява в България, за да се развие след време в така

нареченото богомилство” (Франко 1984:X:50). За Франко е ясно, че по това време все още нито Константин Преславски, нито пък съвременникът му Йоан Екзарх знаят нещо за богомилството. Но самият факт, че цар Симеон възлага именно такъв трактат за превод, Франко смята, че може да се приеме като свидетелство, “че опасността от ерес още тогава е заплашвала България” (Франко 1984:X:59).

Франко, както вече отбелязахме, не е учен, който приема на вяра изказани мисли, та дори те да са на големи и уважавани от него учени. Той подлага на собствена преоценка всичко. Сам изследва и преразглежда всяка една хипотеза или оригинален материал. И тук, макар че има доста мнения по преводаческата дейност на Константин и по отношение на “Житіє святого Панкратія” украинският учен смята, че доказателствата не са така неоспорими, за да приеме предположенията за истина. По тази причина именно той не разглежда споменатото произведение.

Днес се счита, че житието на Панкратий и житието на Антоний са преводи на Йоан Екзарх от първата половина на X век.

Говорейки за бурния разцвет на българската книжнина по време на Златния век на България, Франко обръща внимание и на оригиналното литературно дело на Йоан Екзарх, когото определя с право не само като “учен богослов и философ, но така също и като изтъкнат политически деец” (Франко 1984:X:50). Известно е, че той е бил високообразован мъж и че най-вероятно е да е преминал през висшата константинополска школа. Още по времето на цар Борис Йоан Екзарх се изявява на литературното поприще с една проповед. Както се предполага, той е бил близък до царя и вероятно негов другар. Още тук, в тази проповед, смята украинският учен, е проличал таланта и голямото му майсторство и той бил оценен по достойнство. Цар Борис “го насочвал към литературна работа”, титулуват го “епископ” или “архиепископ български”, отбелязва по-нататък Франко, макар че днес ние знаем, че така го титулуват в някои по-късни ръкописи.

От творческото дело на Йоан Екзарх Франко споменава всичко което е известно, но с особено внимание се отнася към две негови дела. Първото – това е “Богословие” или още така нар. “Небеса” на Иван Дамаскин – предназначена за поучение на повереното му паство. Преводът не е цялостен, а само по избор според нуждите, които е изпитвал Йоан Екзарх в своето дело. На мястото на пропуснатите, вероятно впоследствие, са прибавени още 6 глави – за вярата във възкръсването на мъртвите.

Франко отбелязва, че впоследствие през 1824 година това произведение издава в Русия (Москва) Иван Калайдович като отделна книга с монография за автора с някои други материали прибавени тук под заглавие “Йоан Екзарх”, Москва, 1824 г. и че тя “е

послужила като важен импулс за събуждане на интерес и за развитието на славистични студии в “Русия” (Франко 1984:X:51).

Като се има предвид, че този превод Йоан Екзарх прави, преодолявайки големи трудности (езикови, терминологични, понятийни и други), за което той сам съобщава, може да се оцени стойността му особено за своето време.

Второто – това е сборникът “Любомудрие”, взет пак от Иван Дамаскин. Това е учебник по диалектика, в който се говори за началото на човешкото мислене и разум, науката се определя като “учителка в живота и се разказва за ползата от нея, и накрая се дава кратък преглед на природните явления” (Франко 1984:X:51).

Но като най-важно произведение на Йоан Екзарх Франко определя “Шестоднев”, “т.е. шест трактата за сътворението на света” (Франко 1984:X:51). В основата на това съчинение е положен библейски разказ за сътворението на света. Авторът се стреми да обоснове космогоничната концепция в съответствие с каноните на християнското учение. Оригинално и самостоятелно е умението му да доказва и да пропагандира тази си теза. Той използва достъпните за времето си сведения за устройството на света – космогонични, географски, зоологични, физични и т.н. Йоан Екзарх съобщава на читателите сведения за различни страни и народи, за животни, за устройството на човешкото тяло, като при това нерядко дава на фактите естественонаучно тълкуване.

Често различни автори твърдят, че това е компилативен труд. Но според Франко “твърдението, че това е превод от аналогичното творение на свети Василий Велики не е вярно. По-обстойните изследвания доказаха, че това е оригинална композиция на Йоан Екзарх, макар да черпи от гръцки източници” (Франко 1984:X:51-52). Правилно украинският учен отбелязва, че в случая са важни не само философските възгледи на автора, в редица моменти не съвпадащи с възгледите на светците и на древните философи, но така също и многобройните намеци за състоянието на тогавашна България, за нейния живот и за вярванията на нейния народ. Франко с възхищение отбелязва и умението на Йоан Екзарх да чувства красотата на родната природа, на красивия престолен град Преслав. Той смята, че само човек истински обичащ своята родина, обладаващ голям талант и умение да наблюдава явленията от окръжаващата го действителност може така поетично да възпява просторите на земята, в която живее. И така също, че е трудно е да оценим тези достигнали до нас сведения за бита и нравите през ранното средновековие. А също така, че това е едно истинско богатство, което с право предизвиква възхищението на изследователите и на читателите от различни поколения.

От по-малките произведения на Йоан Екзарх украинският учен обръща

внимание на неговата граматика “О осмихъ частехъ слова” “написана по гръцки образец, но с особено внимание към основните различия на български от гръцки” (Франко 1984:X:53). Тук Франко подчертава вниманието, което българският автор обръща на съществителните, на местоименията, на деепричастията и на съюзите, и че той не се занимава нито с фонология, нито със синтаксис. Въпросът за авторството и до днес не е категорично изяснен. Все още се спори дали е на Йоан Екзарх или на Константин Философ. Тази граматика съществува в нашата книжнина и предизвиква съображения в редица учени.

В непосредствена връзка с произведенията и личността на Йоан Екзарх Франко разглежда и творческото дело на българския цар Симеон, “един от забележителните славянски владетели, който независимо от непрекъснатите войни, с които е изпълнено неговото царуване, все пак намира време да се занимава и с литература, наука и сам взема участие в духовната работа за възраждането на България, като съставя от богатото наследство на Иван Златоуст хубава христоматия със заглавие “Златоструй” (Франко 1984:X:53). Значението на Симеоновия сборник Франко разглежда и от гледна точка на появилите се по-късно и в Русия множество подобни сборници. Съвременниците на Симеон именно заради тази му дейност го наричат “новият Птоломей” и възхваляват грижите му да умножи славяно-българската книжнина и го характеризират като “пчела трудолюбива”, която събира мислите от “Всички цветове на творенията в своето великомъдро сърце” и ги разлива “като сладък мед от своите уста...”. За цар Симеон е съставен и обемният пергаментов сборник с творения от светците, който в Русия придобива голяма популярност под формата на превод, както казва Франко, “на киевски език” през 1073 година “Изборник князя Святослава” (около 150 години след Симеоновия). Естествено между двата сборника има разлика, за която съдим по другите староруски преписи. В “Изборник князя Святослава” е пропуснато стихотворението в чест на цар Симеон, което Франко разглежда подробно по изданието на Соболевски. И макар че, както отбелязва украинският учен “не може да се каже, че това стихотворение е така ясно и талантливо, както Константиновата “Молитва”, допускайки, че поради дистанцията на вековете много може да е променено, а така също и да има нещо пропуснато, но с убеденост подчертава, “но все пак едно в него е ясно, а именно истинската привързаност на автора към цар Симеон, и царския стремеж да заинтригува колкото се може повече българи с книгите, с науката, с разумни разговори” (Франко 1984:X:54).

Но дори и тук разглеждайки древната литература, Франко полемистът, народолюбецът не може да не се намеси със своите социални разсъждения. Говорейки за дейността на цар Симеон, той отбелязва: “Неговото време е наречено “златен век” за България, макар от честите войни с гърците и маджарите народът да е понасял много

нещастия. Царят живял с големи политически планове, обичал книгите и писмеността и по-малко се грижил за укрепване на политическите основи на своята държава” (Франко 1984:X:61).

Литературното дело из българските земи в Средновековието се е нуждаело от усилията и таланта на значителен брой книжовници. Знаменателен в това отношение е факта, че именно главата на българската държава – царят – е привличал, подпомагал и вдъхновявал най-значителните труженици в тази област. Един от тях е Презвитер Григорий, когото Франко нарича епископ на Мизия. Основание за това му дава изказването на руския учен Виктор Григорович², който при своята обиколка из българските земи през 40-те години на XIX век, като посетил Охрид съобщава, че “видял на една стена от разрушен манастир фрески и гръцки надпис под тях: “Григорий ... опънал шатра, учи народа на божеско знание” (Франко 1984:X:54). Освен това някой си Григорий се споменава и в Остромирово евангелие, а в Охридския синодик той се споменава между светците. Но дали е именно този Григорий в науката не е установено. За Франко това е едно и също лице. Дейността на Григорий е предимно преводаческа. Но като се има предвид характера на тогавашната литература, и като се знае, че и преводаческата и компилативната работа са имали значението на творчество, дейността на този труженик е толкова по-значителна. И Франко отбелязва, че освен превода от гръцки език на хронографа на Иван Малала Презвитер Григорий “пръв от славянските писатели, превеждайки имената на гръцките богове, употребява за тях славянски наименования, при това като равнозначни. Следователно там където в оригинала е Зевс, той поставя славянския Перун; където е споменат Хефест, той добавя: “наричат го Сварог”, а нимфите заменя с български “самовили” (Франко 1984:X:54). Освен това към своя превод е “прибавил така наречената Палея, т.е. преглед на старозаветната история, а така също и Александрия, приказка за историята на Александър Македонски” (Франко 1984:X:54). Хрониката на Малала е давала обширни сведения за античността – за историята на Асирия, Вавилония, Египет, Персия, Гърция, Рим. Освен разказите за Зевс, Хефест, Ромул и Рем и други в нея се споменаваха имената на Омир, Еврипид, Херодот, Виргилий, Тит Ливий и др. Те са използвани или за потвърждаване на определени идеи, или се полемизира с тях. Но дори и само това, че тази хроника дава такива обширни познания за Франко е достатъчно.

Тук ние не намираме никакви коментари от страна на украинския учен, но и самото отбелязване на дейността на Григорий е от значение, тъй като от вниманието му не е убегнало едно ценно дело, което в редица други и по-разширени и по-подробни изследвания

² Известна е неговата публикация „Очерк ученого путешествия по Европейской Турции“, изд. в „Казанские ученые записки“, 1848. Тази публикация именно има предвид И. Франко.

не е намерило място.

По въпроса за сборника, в който се намират преводите на Григорий днес съществуват и други мнения. Но Франко приема този сборник изцяло за превод направен от Презвитер Григорий.

В старобългарската литература е особено мястото, което заема Черноризец Храбър. Преки доказателства за неговия живот нямаме, но от многобройните косвени данни в научната литература е прието да се смята, че времето през което живее и твори този представител на Преславската школа, е около 80-90-те години на IX и началото на X век. И.Франко в своята "Історія..." отбелязва, че за Храбър можем да съдим по "неголемия му трактат "За буквите", под който стои неговото име. Това произведение се откроява сред съвременните на Черноризец Храбър пропагандно-богословски, филологически, исторически и публицистични трактати със своя патос, който е страстна апология на подвига на Кирил, създателят на славянската писменост. Храбър възхвалява неговата упорита борба при отстояване правото на славяните да имат свое писмо и четмо.

През XIX век този трактат "предизвиква горещи спорове между учените за произхода на славянската писменост" (Франко 1984:X:55). Намесата на Франко в тази полемика още веднъж ни доказва високото ниво на изследователската му дейност и голямата актуалност на неговите изследвания, а също така и индивидуалния му подход към различните проблеми. Той не е съгласен с твърдението на Храбър, че Константин е "създал глаголицата, за която и дори не е знаел нищо, а кирилицата, чийто гръцки произход и сам е добре чувствал" (Франко 1984:X:56). Той отбелязва по-нататък "по-голяма част от твърденията на Храбър за създаването на славянските букви нямат никакво основание" (Франко 1984:X:56). Дори Франко е доста краен: "Не е съвсем ясно с каква цел е написано всичко това" (Франко 1984:X:56). Както може да се проследи Франко прави подробен разбор на Храбровото творение, но ни става ясно, че не го е разбрал много добре и заради това има и някои неправилни тълкувания, та дори достига до учудването "с каква цел е написано всичко това".

Тук обаче украинският учен не взема отношение към безкомпромисната полемика, в която влиза Храбър с богословите, които въз основа на официалната догма за триезичието не признават правото на съществуване на славянската азбука. А известно е, че като се позовава на божествеността на произхода на славянската азбука, Храбър заявява, че "човеколюбецът бог" изпраща на славяните "светия Константин Философ, наричан Кирил, да им създаде "писменост". И тази "писменост" има това преимущество, че е приспособена за предаването на звуковете на славянски език.

Франко се противопоставя на някои изследователи (Цухлев 1895), който според него “Вярва във всичко на Храбър” (Франко 1984:Х:56). Това е по отношение времето на написването на Храбровото творение, в което сам древният автор съобщава точното време на възникване на своя трактат “по времето на Михаил, гръцкия кесар и на Борис, българския княз, ... през годината на сътворението на света 6363”. Като вземем под внимание най-новите изследвания и прочити на оригинала в наши дни виждаме, че твърденията на Франко не са дотам основателни. Но и самият той допуска “може би това и така да е било ...”, но за него е важно, че в дадения момент такава теза не звучи убедително.

Особено е значението на доказаната от Черноризец Храбър антидогматична теза, еретична за своето време мисъл за развитието на живота, в резултат на което се явява необходимостта от признаване на “славянската писменост” в семейството на другите християнски народи. “Разсъжденията на Храбър са исторически и диалектични. В неговата реч се чувства мисълта и темперамента на полемиста” отсъжда вече съвременният ни учен В.Андреев (Андреев 1978:21).

Разглежданите от Франко творения на български автори доказват, че в България за кратко време се е развила и разцъфтяла литература за удовлетворяване на най-разнообразни нужди на грамотното, пък и не само на него, население. Още през тези ранни години на пробуждане възниква култът към книгата, която е “източник на мъдрост” (Франко 1984:Х:56).

Но важно е да отбележим и друго. В България освен оригинална литература прониква и голямо количество чужда, преводна, която има за цел да удовлетвори жадните за знания умове и тук намира благодатна почва. В резултат на сравнително високото ниво на вътрешното развитие на благоприятните условия, в които преводната литература лесно се възприема и асимилира, за кратко време тя става значителна по количество и разнообразна по съдържание.

Франко разглежда преводите направени в България и отбелязва, че това са преимуществено теологични творби, преведени от неизвестни преводачи, като някои от тях – например Григорий Богослов “по-късно са влезли в староруски сборник “Тринадцати слів Григорія Богослова” (Франко 1984:Х:56).

От произведенията с морално-аскетичен характер според Франко “най-важно” е “Лествица” на Иван Лествичник. Така също той подчертава, че са “били преведени немалко жития на светци, съдейки по Супрасълския ръкопис, написан без съмнение в България, преимуществено в кратки редакции подобни на онези, които по-късно са включени в така наречения Пролог; само някои жития, като Атанасиевото житие на Антоний, ... са

преведени в пълна редакция” (Франко 1984:X:57).

Франко опонира на мнението за превода на Палеи, Минеи и Пролог на старобългарски език като отбелязва, че това е било невъзможно, тъй като “тези сборници все още не са съществували в Гърция (Пролог е редактиран през X-XII век) или пък (Палеите) са се появили още по-късно в Русия” (Франко 1984:X:57). Но в развитието на руската историография Франко правилно подчертава, че важно значение са имали споменатите преводи на гръцките хронографи преди всичко с отделните допълнения с “данни от българската и изобщо на славянската история доколкото тя е била позната на българите” (Франко 1984:X:57), тъй като тези съобщения дават възможност да се обогати славянската наука.

От произведенията с неизвестни автори в началото на XIX век широк коментар предизвиква така нареченият “Шестоднев на Кирил Философ”. През 1901 година руският учен Соболевски го публикува (Соболевский 1901) по намереното от него староруско копие.

Изследвайки това произведение, Франко твърди, че то “Няма нищо общо с Кирил Константин Солунски, нито пък с Константин (Преславски) – презвитер български, а с шумния си риторичен стил и с редица характерни термини е много близко до творенията на Йоан Екзарх” (Франко 1984:X:57). А по-нататък Франко подчертава, че в никакъв случай не бива това произведение да се смесва с известния “Шестоднев” на Йоан Екзарх. Споменатото произведение се състои от “Шест слова за шестте дни на всяка седмица” (Франко 1984:X:57).

Франко се спира и на още едно важно според него произведение на български език, създадено по времето на цар Симеон – “Пчела” – сборник от афоризми, “мъдри слова” избрани от древните гръцки и римски писатели, от книгите на Стария завет и от светците на църквата” (Франко 1984:X:57). Той поддържа мнението на професор Сперански (Сперанский 1904), че старобългарският превод на “Пчела” е съвсем различен от староруския и е черпел сведения от друг, отличен от първообраза, не е бил известен у нас и не е имал никакво влияние (Франко 1984:X:57).

Разглеждайки старобългарската литература, освен желанието да покаже богатството от творения в онази далечна епоха и да изтъкне ролята им в развитието на староруската литература, тъй като те са били прозорец към още по-далечното минало на света и са разширявали извънредно много кръгзора на будния средновековен читател, Франко е искал да подчертае и друго нещо. Той е искал да охарактеризира, както сам заявява “българския народен живот”. С тази цел помества редица произведения в техния цялостен вид, макар понякога да са доста обемни. Така например, за да се види живота на българите по

времето на Борис и Симеон, Франко дава в пълния му текст, но без каквито и да било коментари и “още един разказ”, останал скрит в един стар Пролог на Троица-Сергеевската лавра край Москва...” публикуван от Срезневски” (Франко 1984:X:57). Франко обръща внимание на факта, че след смъртта на Симеон не минават и 50 години и българската държава, която току-що е изживяла своя “златен век” в развитието на културата, литературата и т.н. попада в мрежите на византийската завоевателна политика и е превърната във византийска провинция.

По времето на цар Петър – синът на Симеон все още се превеждат книги, но в общи линии количеството им значително намалява. Вниманието и интересът към тях спадат. Това е поради факта, че на преден план в живота из българските земи излиза основният конфликт през епохата на феодализма – борбата на селячеството срещу феодалите. А този конфликт е в основата и на появилото се богомилство. Този проблем също е разгледан от украинския учен, при това доста подробно и от различни ракурси въз основа на намерените от него български източници. Той прави и редица преводи, някои от които са доста пространни. Освен в своята “Історія...” пише и други изследвания по този проблем. Но смятаме да се спрем друг път и ще го разгледаме в оная пълнота, в която самият Франко е смятал, че има място в литературната и културната история.

Изобщо прави впечатление, че Франко с голяма вещина и научна добросъвестност изучава и изследва старобългарската книжнина поставяйки я в контекста на своите научни и литературни интереси. Вярно е, че не всички хипотези, съждения и изводи отговарят на днешните научни достижения. Но съобразно тогавашното ниво на изследванията, на хипотезите и публикациите неговата дейност дава светлина по редица въпроси както съвременниците му, така и учените от по-късно време към по-нататъшно изучаване на споменатите литературни паметници. Още повече, че той докосвайки се до тях ги разглежда като източници в по-нататъшното развитие на цялата славянска култура, в това число и на южноруската, както я нарича в своята “Історія...”.

Библиография

Андреев 1978: Андреев, В. История болгарской литературы. М., 1978.

Атанасов 1957: Атанасов, П. Иван Франко в България. Известия на инст. лит. при БАН. С., 1957, 453.

Боева 1983: Боева, Л. Старата Киевская Русия., 1983, 98.

Георгиев 1939: Георгиев, Е. Произведения приписвани на Св. Кирил. 1939.

Георгиев 1979: Георгиев, Е. Основи на славистиката и българистиката. С., 1979.

Історія 1967-73: Історія української літератури в 8 т. К., 1967-73.

Кирилук 1971: Кирилук, Е. П. “Доклади на симпозиума, посветен на 1100 – годишнината от смъртта им”. БАН. И-т за л-ра, С., 1971.

Куев 1974: Куев, К. Азбучната молитва в славянските литератури. С., 1974.

Малярчук 1961: Малярчук, Н. Иван Франко и българската литература. Дисертация. СУ „Св. Кл.Охридски“, 1961.

Пата 1916: Пата, Йосиф. ССМ., 1916, 274.

Соболевски 1900: Соболевски, А.И. Черковнославянските стихотворения от IX-X век и тяхното значение за черковнославянски език. “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”. Т. XVC-XVII, С., 1900, 314-324.

Соболевский 1901: Соболевский, А.И. Шестоднев Кирила Философа. Изв. Акад. Наук, 1901, т.VI, кн. 2, 179-202.

Сперанский 1904: Сперанский, М.Н. Переводные сборники изречения в славянорусской письменности. Исследование и тексты. М., 1904, 346-370.

Срезневский 1863: Срезневский, И. Древние памятники русского письма и языка (X-XIV в.). С.-Петербург, 1863, 259-260.

Франко 1984: Франко, І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах.”Наукова думка” К., 1984.

Цухлев 1985: Цухлев, Д. Духовно-литературният живот на българския народ при царь Симеона. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. 1895, кн. XII, 561-614.

Ягич 1916: Ягич В. „Archiv für slavische Philologie“ (Архив за славянска филология) (ASiPh) XXXV,151.

Лидия Терзисийска – д-р, доцент в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Випускничка на Киевския университет „Тарас Шевченко“, специалност „Украинска филология“. Темата на дисертационния ѝ труд е „Българската тема в украинската литература след Втората световна война“.

Автор на множество статии, студии, изследвания, рецензии, доклади и други в областта на славистиката, украинистиката и русистиката. Преподава украински език като факултативен предмет от 1965 година, също така води лекции по руска литература и език. От 1995 година чете лекции по „История и културни реалии на Украйна“, а от 1996 година по всички литературоведски специалности на студентите-украинисти. Доц. д-р Лидия Терзисийска е основател и доайен на българската украинистика. Благодарение на нейните усилия през учебната 1996/1997 година факултетът по Славянски филологии обявява прием по специалността „Украинистика“. През 2002 година е избрана за ръководител на катедрата по Руска литература. През 1992 година основава Българската асоциация на украинистите, която е официален член на Международната асоциация на украинистите. Член е на Съюза на преводачите в България. Носителка на много отличия, медали и почетни знаци в България и Украйна.

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ И БЪЛГАРСКАТА УКРАИНИСТИКА

Лиляна Минкова

Анотация: Статията представя развитието на българската украинистика в лицето на две последователни двойки в нея: Каравелов-Прижов и Шишманов-Драгоманов. Каравелов като пръв български украинист и връзките му с руския социолог, фолклорист и украинист Иван Гаврилович Прижов. Влиянието на М. Драгоманов върху научната дейност на Л. Каравелов и Ив. Шишманов.

Ключови думи: Каравелов, Прижков, Шишманов, Драгоманов.

Много от трудовете на Михаил Драгоманов дълго време не бяха преиздавани. Сега искам да споделя с вас, как някои нови издания промениха нашата представа за развитието на българската украинистика, за две последователни двойки в нея: първа Каравелов-Прижов и втора Шишманов-Драгоманов (Минкова 2005).

Началото на българската украинистика е поставено още преди Освобождението. То е силно, защото пръв български украинист е Любен Каравелов. Нашият писател, публицист и революционер е живял в Русия 10 години – от 1857-ма до 1868-та. Бил е там цели четири години преди отмяната на крепостното право през 1861 г. Той е в Москва и през 1863 г., когато министърът на вътрешните работи Валуев забранява издаването на книги и дори театрални представления на украински език С твърдението, че това не е отделен език, а едно от наречията на руския. Възприел позициите на руските революционни демократи, Каравелов е категоричен по толкова наболелия украински въпрос. Вече емигрант в Букурещ, на страниците на в-к “Свобода”, той може да каже открито какво мисли за отношението на Русия към Украйна. “Можем ли ние да очакваме помощ – пита той – от онова правителство, което е изсмукало сичката кръв из жилите на руския народ и което живее не за народът, а народът живее за него? Можеме ли ние да очакваме свободата от онова правителство, което угнетява 21,000,000 малоруси (украинци) и 8,000,000 поляци”³.

Любен Каравелов има не само ясни политически позиции по украинския въпрос. Той познава добре украинският фолклор, в който съзира много общо с българския. Писателят не само чете украинска литература, той превежда поезия на Тарас Шевченко и проза на Марко Вовчок.

За всичко, което ни дава основание да наречем Каравелов пръв български

³Вестник “Свобода”, бр. 52 от 10.XII 1870 г.

украинист, той е задължен до голяма степен на руския социолог, фолклорист и украинист Иван Гаврилович Прижов. В издадения от Каравелов през 1861 г. в Москва том I на “Памятники народного быта болгар” Прижов е посочен като редактор (Памятники народного быта болгар 1861). Не можем да се съмняваме, че до голяма степен с негова помощ в книгата са толкова много украинските успоредици към българските народни песни. Вzeti са от почти всички излезли дотогава сборници украинско народно творчество. От друга страна в своите изследвания Прижов привлича широко български фолклорен материал, даден, несъмнено от Каравелов. Най-много е той в труда на Прижов за гълъба в славянския фолклор, озаглавен “Светлая сторона поэтических отношений природы и человека”⁴. Като архивът на Каравелов, така и архивът на Прижов свидетелстват за дългогодишна съвместна работа. Двата са подготвяли заедно томове втори и трети на “Памятники народного быта болгар”, придружавайки българските народни песни с многобройни бележки. Не малко от тях написани от Прижов. Заедно са се трудили те и над останалия в ръкопис превод на Шевченковата поема “Неофити”. Отново Прижов е редактирал, като я е направил много по-остра докладната записка на Каравелов, адресирана до Московското славянско благотворително дружество и озаглавена “С какво може да се помогне на българите?” А тя е важно доказателство за идеологията на българския възрожденец (Из архива на Любен Каравелов 1964).

Роден в бедно семейство, Прижов завършва с отличие гимназиалното си образование, но поради “ниския” си произход не може да постъпи във филологическия факултет на Московския университет. Отличен социолог и фолклорист, той е постигнал всичко със собствените си усилия. За познанията си по украински език и народно творчество дължи много на съпругата си – украинка. През 1869 г. Прижов става член на революционната организация на Сергей Нечаев. Арестуван, той е осъден на 12 години каторга в Сибир. И след този срок остава до края на живота си в Сибир. Затова звучат като мрачно предчувствие думите, с които той, при работата с Каравелов над превода на Шевченковата поема “Неофити” характеризира Сибир: “Най-студената част на Русия, където гният в окови, в затвори и рудници, мъчат се милиони “п р е с т ъ п н и ц и” – жертви на господстващия над тях деспотизъм, страдат велики напредничави дейци – мъченици за правда”(Из архива на

⁴ М.Альтман. И.Г.Прыжов. Очерки, статьи, письма М.-Л. 1934; А.Мазуркевич. И.Г.Прыжов. Из истории русско-украинских связей, Киев, 1958. Лиляна Минкова. Любен Каравелов и Иван Гаврилович Прижов: сътрудничеството им в областта на фолклористиката. Известия на Института за литература, № 14-15, 1963 г., с.57-80. Л.Минкова. И.Г.Прыжов и болгарский фольклор. Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. Ленинград, 1, 1976, с.120-135. Л.Минкова. С какво може да се помогне на българите? Списание Литературна мисъл, г.VII, кн.,1 с.96 следв.

Любен Каравелов 1964:519).

Прижов обиколя села и градове, за да напише своите трудове “Нищие на святой Руси”, “Корчма”, “История кабаков”. Пише, че желанието му е да събере “всички сълзи, цялата кръв и пот, пролети от народа”. В книгите си обвинява властта, която съзнателно не прави нищо, за да не стига народът до просешка тояга и да не се пропива. Защото тъкмо такъв народ тя може лесно да се управлява.

Тясното сътрудничество на Каравелов и Прижов ни даваше основание да виждаме в тях една първа двойка украинисти – българина Любен Каравелов и русина-украинофил Иван Гаврилович Прижов. Техни приемници, наистина не много по-късно, виждахме в нова двойка: българина Иван Шишманов и украинеца Михаил Драгоманов.

Малкото издадени съчинения на Прижов не бяха преиздавани с десетилетия, а написаното за него го характеризираше преди всичко като остро критикуващ властта социолог. Не е написано изследване за Иван Прижов като украинист и не знаехме колко обширни и задълбочени са били неговите знания, не знаехме дали е давал заслужаваща внимание оценка на цялостното развитие на украинската литература. Дълго време не бяха преиздавани и редица съчинения на Михаил Драгоманов. За щастие през последните няколко години излязоха редица негови изследвания, а се подготвя и пълно събрание на съчиненията му в 20 тома. Нови издания на трудове на Драгоманов ни позволиха да кажем повече за двойката Каравелов-Прижов. Както и да престанем да я отделяме от двойката Шишманов-Драгоманов. Защото се оказа, че Михаил Драгоманов говори още през 1869 г. за Прижов като историк на украинската литература. Имаме пълно основание да твърдим, че Каравелов е научил още тогава от своя сътрудник и съмишленик как е протичало развитието на тази литература. Защото Драгоманов е дал висока оценка на Прижов именно като историк на украинската литература.

Новото, което научаваме сега за Прижов като историк на украинската литература ни задължава да престанем да говорим за две двойки български украинисти. Защото се оказва, че благодарение на Драгоманов българската украинистика се развива без прекъсване.

В изданието М.П.Драгоманов “Вибране“, Київ 1991 г., е поместена рецензията на учения за книгата на Прижов “Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век” Воронеж 1869 г. Отзивът е публикуван във “Вестник Европы”, кн. 6 от 1870 г. и е много вероятно Каравелов да е знаел за него и да го е чел. Още един аргумент е фактът, че ръкописът на “Малороссия (Южная Русь)...” е запазен в архива на Прижов. Съвсем малко преди да бъде арестуван Прижов е успял да издаде в провинцията

своя труд, а Драгоманов да напише отзива си преди той да бъде спрян от цензурата.

“Книгата на Прижов заслужава внимание – преценява Драгоманов – защото въпреки своята непълнота и краткост, дори въпреки някои грешки, често предава хода и характера на литературната история на Южна Русия много по-ясно от твърде обширни курсове по руска история и история на руската литература. Освен това у Прижов тя не е представена откъснато от характера на народа..” Най-новият труд на Прижов – продължава Драгоманов (което ни дава основание да смятаме, че е познавал и негови по-ранни съчинения) – въпреки краткостта му, съдържа доста пълен указател за старата южноруска литература и написаното за нея... дава твърде задоволителна характеристика на различните епохи и паметници на литературната история на Южна Рус”. Друго голямо достойнство на работата Драгоманов вижда в аргументираните доказателства на Прижов за самостоятелността на украинския език. Рецензентът признава на автора успех и в неговото тълкуване както на дейността на Киево-Могилянската академия, така и на историческата украинска литература от XVII-XVIII век. Драгоманов говори и за присъщата на труда на Прижов емоционална атмосфера и цитира думите му: “И ето – съдбините на света извеждат на историческата сцена южноруския народ с неговото топло и светло християнство, народ, който не познава разколи и ереси, чужд на всяка нетърпимост и фанатизъм, необикновено богат на песни, в които се чува неговото добро, любящо сърце, горещо предано на своята майка Украина, народ умен и честен, не принизен, а напротив, пазител на началата на висша нравственост” (Драгоманов 1991).

Работата на Прижов е давала на Драгоманов възможност да изложи и собствените си отговори на редица засегнати въпроси. Тъй като за повечето литературни паметници от 16-17 в. Прижов е дал кратки сведения, Драгоманов разширява тази част, като илюстрира богато с народни песни казаното за тях от Прижов. Допълнил е Драгоманов и казаното за “Слово о полку Игореве”.

Рецензията на Драгоманов убеждава, че в лицето на Прижов Каравелов е имал ерудиран украинист, отличен познавач на историята на украинската литература, осветил нейното развитие от позициите на човек, който ратува за признаването на украинския език за самостоятелен, а несъмнено и за това Украйна да се отърси от опеката на Русия. В лицето на Прижов – негов сътрудник, съмишленик и близък приятел, Каравелов е имал както ерудиран украинист, така и човек, с когото е споделял политическите си възгледи за миналото и бъдещето на Украйна.

В новото издание рецензията на Драгоманов заема 45 стр. Колко голяма е била работата на Прижов не знаем, защото не разполагаме с нея, нямаме данни и за обема на

ръкописа в неговия архив. Но вече можем да се надяваме да я видим преиздадена.

Рецензията на Драгоманов ни кара да обърнем голямо внимание на книгите по украинистика в библиотеката на Любен Каравелов. Тя е престъпно разпиляна, но разполагаме, за щастие, поне със списъка на книгите в тази библиотека (Василев, Тодорова Петкова). Затова можем да посочим, че в него фигурират “Исторически песни малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова” том I. В този том, съдържащ “песни дружинного и княжеского, X-XV в.”, са включени песните отразили борбата срещу турци и татари. Тъкмо те трябва да са заинтересували Каравелов. В том II са включени песните за борбите с поляците и те по всяка вероятност не привлекли българския фолклорист. Ако съпоставим казаното от Драгоманов в предговора към тома с убежденията на Каравелов, ще ги видим като двама съмишленици. Тема, която си заслужава да бъде разгърната. Очевидно е убеждението и на двамата, че изучаването на фолклора е сигурен път за вникване в историята на народа. По-късно в “Значение и задачи на нашата етнография” Иван Шишманов ще препоръча сборника на Антонович и Драгоманов като образец, по който българските изследователи биха могли да се ръководят, разработвайки наши исторически песни.

Друго издание на Драгоманови произведения ни позволи да установим чий е псевдонимът “Украинец”, автор на “Литература российская, великорусская, украинская и галицкая” Лвов, 1873, 1874, както е изписано заглавието на № 278 в списъка на книгите от библиотеката на Каравелов. Автор е Михаил Драгоманов. Съчинението му е поместено през 1873-1874 г. в лвовското списание “Правда”, а през 1873 г. и отделно. Тук го цитираме по издание от 1970 г. (Драгоманов 1970). Отбелязваме веднага, че от това списание Каравелов е притежавал една пълна годишнина – 1870 и отделни книжки от 1873, 1875 и 1876. Изредените книжки ни убеждават, че Каравелов е знаел за работата на Драгоманов в това списание, както и че е успявал да си го набави и в Румъния. Навярно с помощта на украинските емигранти там К.Добруджану-Геря, З.Арборе-Рали, Н.Зубку-Кодряну. За нас е важно постоянството на Каравелов в интереса му към Украйна и нейната литература. Ако книгата беше запазена, можехме да видим дали има бележки в полетата, да се приближим и към отговора на въпроса какви са били познанията на Каравелов по украински. Бихме могли да установим и доколко и в какво именно се е съгласявал с толкова разумната позиция на Драгоманов за взаимоотношенията на украинската с руската култура и литература.

С една дума Любен Каравелов е имал познания за Украйна, нейния фолклор и литература, придобити не само с посредничеството на Прижов, но и самостоятелно, при това в не малка степен и от трудове на Михаил Драгоманов.

Ще обърнем внимание на следното място в тази студия на Драгоманов .”Особена похвала заслужават – според него – галицийските списания “Слово” и “Правда”, отчасти и списание “Основа”, задето са запознали Галиция с трудовете на украинците Кулиш, Костомаров, Максимович, Котляревски, великорусите Лавровски, Пипин, Прижов, Стасов, Кавелин, Хилфердинг” (Драгоманов 1970:97). Можем да си позволим предположението, че в някое от тези списания бихме намерили неизвестно на нас, съчинение на Прижов. Да кажем още, че всички изброени автори са познати в различна степен, на Любен Каравелов. Както можем спокойно да кажем, че сред дълбоко уважаваните от Каравелов украински автори-фолклористи е и Михаил Драгоманов.

Още веднъж ще спомене Драгоманов името на Прижов, когато казва, че украинците, с малки изключения, още нямат речник, граматика, кратка история, етнография и статистика. “...Не виждаме – продължава той – дори пълна биография на украински писател, нито литературен компендиум (с изключение на трудовете на великорусите Прижов и Пипин), нито дори пълна характеристика даже на Шевченко” (Драгоманов 1970:67). Като автор допринесъл за изучаването на украинската литература от XVII век, дала толкова много на руската, Драгоманов сочи Пекарски. В библиотеката на Каравелов, под № 439 намираме тъкмо този труд на Пекарски. “Представители киевской учености в половине XVII столетия”.

Всички тези книги по украинистика Каравелов е започнал да купува несъмнено ръководен от Прижов. Но е продължил да го прави, като трайно заинтересуван от украинистиката и по-късно, вече като емигрант в Румъния. Станал е украинист и със собствени усилия.

Излиза, че сме избързали и сме пропуснали видели толкова същественото присъствие на Драгоманов в изграждането на Каравелов като украинист още преди Освобождението.

За младите български украинисти се открива много работа. Тя може да започне от архива на Иван Шишманов, в който има достатъчно много значими сведения за Михаил Драгоманов, най-вече в описите № 2, № 3 и № 5 от общо петте описа на архива. Що се отнася до архива на Драгоманов, той е бил, за съжаление, пръснат – една част била предадена от Людмила Драгоманова на украинското научно дружество във Варшава. Тя е загинала по време на Втората световна война. Част е предадена на Русия и се намира в Руската Държавна библиотека в Москва. Все пак запазеното у нас дава достатъчно материал за изследвания. Някои са свързани с пребиваването на Шишманов в Украйна като пълномощен министър през 1918-1919 гг. Запазени са отзиви във вестници за дейността му

на този пост. Внимателно трябва да бъде прочетена кореспонденцията на Драгоманов с роднини и на първо място писмата му до неговата съпруга Людмила Драгоманова; и дъщеря му Лидия Драгоманова-Шишманова.

Литература

Василев, Тодорова Петкова 1957/58: Кънчо Василев и Б.Тодорова Петкова. Документация из книжовния фонд на Държавната библиотека "Васил Коларов". Към историята на Народната библиотека в София. Библиотеката на Любен Каравелов, 1957/58 г., 477-518.

Драгоманов 1970: Драгоманов, М. Литература російська, великоруська, українська і галицька – В: М.П.Драгоманов Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – Київ, 1970, 80-220.

Драгоманов 1991: Драгоманов М. Вибране. – Київ, 1991– Рецензия за книгата на Прижов "Малороссия (Юная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII в."

Минкова 2005: Минкова, Л. Каравелов-Прижов, Шишманов-Драгоманов и началото на българската украинистика. В: Иван Д.Шишманов. Шишманови четения, Книга първа, 2005 г., 58-70.

Из архива на Любен Каравелов 1964: Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. София, БАН, 1964 г., 322-330; 368-400; 519-521; 322-330.

Памятники народного быта болгар 1861: Памятники народного быта болгар. Издаваемые Любеном Каравеловым, Москва, 1861 г.

Забележка: Статията е публикувана в сб. „Драгомановски студии“, София, 2011.

Лиляна Минкова е професор, старши научен сътрудник I ст. в Института за литература при БАН, секция по сравнително литературознание, понастоящем е пенсионерка. Започва научната си дейност с дисертация на тема "Любен Каравелов и украинската литература". Автор е на книгите "Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане" (1978), "Български възрожденци в Русия" (2005) и "Ръкопис на Константин Миладинов в архива на Измаил Срезневски" (2009; съавтор: Лучия Антонова-Василева). Публикувала е в специализирания печат статии за Любен Каравелов, И.Г.Прижов, Е.Лабуле, проф. Н.Мурзакевич, проф. Нил Попов, Иван Денкоглу, Сава Филаретов, Захари Княжески, Константин Петкович и др., за българо-руските връзки през Възраждането („Кореспонденция болгар с Нилом Александровичем Поповым“, „Переписка Викентия В. Макушева с Марином Ст. Дриновым 1869-1878 гг.“ и др.) и др. Превежда художествена литература от руски (Гогол, Достоевски, Бунин, Булгаков, Шукшин, Илф и Петров и мн. други), украински и френски (Т. Шевченко, М. Вовчок, Молиер, дьо Мюсе, Ескарпи и мн. други) език. Награждавана е с орден "Св. св. Кирил и Методий" I степен, "Дружба народов", национална награда "Хр. Г. Данов".

**ЛИТЕРАТУРНИ ОБРАЗИ И СТРАТЕГИИ В МИГА СЛЕД КРАЯ НА
СВЕТА
(ОПИТИ ВЪРХУ ПРОЗАТА НА ЮРИЙ АНДРУХОВИЧ, ГЕОРГИ
ГОСПОДИНОВ
И ВЯЧЕСЛАВ ПЬЕЦУХ)**

Стилиян Стоянов

Аногация: Статията коментира романите „Рекреации” на Юрий Андрухович и „Естествен роман” на Георги Господинов и повестта „Бог в града” на Вячеслав Пьецух. Търсят се общи характеристики на литературата на постсоциалистическите страни в края на XX и началото на XXI в. – отказа от примитивния реализъм, навлизането на ъндърграунда, функциите на пародията и гротеската.

Ключови думи: гротеска, пародия, карнавал, постсоциалистическа литература.

Разбира се, заглавието на статията е метафора. Също така се разбира, че част от него е заето от Ивайло Дичев (Дичев 1988). Слуховете за края на света засега се оказват силно преувеличени. Идеите за край, е, не на целия свят, но на отделна негова епоха обаче намират широко отражение в литературата и в културата. Може да си припомним известния *Fin de siècle* и да заключим, че след всеки край и съответно преди всяко начало са се появили и се появяват знаменити литературни творби.

Обект на настоящата статия са три литературни произведения от края на XX и началото на XXI век. За хората от моето и поколението преди мене това време бе твърде динамично – понякога трагично, понякога иронично и гротесково. Ние бяхме свидетели на края на историята – не по Франсис Фукуяма, а по Маркс и Енгелс. За класиците на марксизма-ленинизма, както е известно, истинската история започва от момента на победата на социализма и комунизма. Всичко, съществувало преди тази победа, те наричаха „предистория”. Водени от тази марксистическа логика, можем да твърдим, че в началото на 90-те години на XX век ние станяхме свидетели на края на социализма и комунизма, т.е. на края на историята, и чакахме (дочакахме) началото на новата история и новия свят. В последното десетилетие на XX век се появиха характерни литературни творби, които бяха породени от преходното време.

Конкретен обект на интерпретация в този текст са „Естествен роман” на

Георги Господинов, „Рекреации” на Юрий Андрухович и „Бог в града” на Вячеслав Пьецух⁵. Изборът точно на тези творби от корпуса текстове на преходното време в някаква степен е произволен – те ми харесват. Смятам обаче, че те показват тенденции, характерни изобщо за литературата на постсоциалистическите страни от последното десетилетие на XX век.

За какво става въпрос?

На първо място за това, че тази литература се прощаваше с идеите за полезност и с примитивния реализъм. И трите произведения гледат странен и не съвсем реалистичен хронотоп. В „Рекреации” има реални географски маркери: Ленинград, Львов, Караганда, Карпати, но действието се развива основно в измисления град Чортопил (семантиката на името, струва ми се, е очевидна). Същото става и в „Бог в града”: *„Но в котором именно городе это было – следует утаить во избежание кривотолков и нашествия паломников; скажем только, что было это в нечерноземной России, ближе к Уральскому хребту; в пределах третьего часового пояса, а там будь хоть Вятка, хоть Усть-Орда.”*

„Естествен роман” също не указва конкретни географски названия. Затова пък е ясна годината, в която се развива действието – 1997. Пьецух ситуира действието на точно определена дата: 22 януари 1994 г. – на тази дата Александър Иванович Пижаков открадва ножиците от бръснарницата на ъгъла на „Карл Либкнехт” и „Хлебния тупик” (също красноречив топоним).

Получава се някакъв парадокс: в точно определено време и на неопределено място нещо се случва. За това, какво се случва, ще стане въпрос след малко. Ако сега се замислим за време-пространството, ще стигнем до размисли за иронията и гротеската, които са характерни за поетиката и на трите творби.

Както е известно, гротеската и в някаква степен иронията, са свързани с деформацията. Романите на Андрухович и Господинов, както и повестта на Пьецух разказват за деформирания свят. Усещането за деформация изобщо е силно в литературата на 90-те. Това безусловно е свързано с извънлитературните процеси, протичащи в социума. След края на подредения социалистически свят и конкретния индивид, и културата се оказаха в хаоса на новото време. И трите разглеждани текста водят към мисълта, че в света се е загубил порядъкът и се случват странни неща. Това усещане обаче не предизвиква никаква социална активност у героите. След всичко, което се случва, Мартофляк и компания („Рекреации”) отново отиват в кръчмата, за да пият, а Мацапура ги предупреждава, че може да се пие, но се налага да се четат и стихове. Героят очаква било края на целия свят, било своя собствен край,

⁵ Използвани са интернет вариантите на текстовете: Господинов, Г. Естествен роман – <http://siovo.bg>; Андрухович, Ю. Рекреации <http://www.ukrcenter.com>; Пьецух, В. Бог в городе http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2001/3/piec.html

но неговата позиция не може да се нарече трагична. Това добре е изразено в „Естествен роман“: „Как е възможен романът днес, когато трагическото ни е отказано и когато възвишеното отсъства?“ Всъщност още в самото начало на романа Господинов, очевидно иронизирайки Ленин, пише, че Апокалипсисът е възможен в отделно взета държава. Според Пъецух – даже в отделно взет град. Очакването за края на света обаче също е някак си гротесково и иронично: *„Но самое страшное – было ясно покрасса ножниц из парихмахерской на углу Карла Либкнехта и Хлебного тупика стала, что называется, последней каплей в чаше долготерпения, и эта покрасса решила все. Вместе с тем было так жалко родного города, так жалко, что Пыжиков сморщился и сказал: – Ну ладно, я – отпетый человек, но вот есть такая Маня Холодкова, страдальца, святая душа, – неужели и ей конец?! Ответ был:– Маню Холодкову и правда жаль. – Погодить бы со всем этим делом, а?.. Может быть, все со временем утрясется и эти проклятые ножницы я верну? Наступило продолжительное молчание, за которым последовали слова: – Так и быть. Рани Мани Холодковой, страдальца, подожду.*

В окно пивной ударил жемчужный луч.”

Да отбележим само, че в този цитат разговарят човек и Бог.

Героите на трите текста разсъждават за света, в който живеят и за неговото несъвършенство, но те са много далече от идеята за промяна. Класическият герой от времето на социалистическия реализъм, който летеше без крака, разораваше целината, воюваше с всичко и за всичко, така и не премина границата на 90-те години на XX век. След тази граница героят в литературата стана персонаж, който си знаеше, че светът никак не е съвършен, но нямаше желание да се бори за усъвършенстването на същия този свят.

Може би поради това Разказвачът в „Естествен роман“ се интересува от естествената история – той иска да мисли, че тя е единственото обективно нещо в този субективен свят, в който действителността не отговаря на думите, а думите не отговарят на действителността – именно за това става въпрос в „Записки на естественика“. Между другото това несъответствие дискредитира и самата естествена история. Коя история е правилната – на Линей или на Дарвин? Кои думи не отговарят на действителността?. Отговор няма. Може би затова героят решава да изчезне масово като динозаврите.

В романа „Рекреации“ героите като че имат избор и като че са свободни. Те отбелязват „Празника на възкръсващия Дух“. Ако обаче цитираме, те са само „вільні громадяни вільного карнавалу“, което само по себе си е нонсенс – карнавалът затова е карнавал, защото в него всички са свободни. А след карнавала? Между другото, романът иронично изгражда некарнавалната перспектива: десантчиците с автоматите абсолютно

реално предизвикват у Хомски и Мартофляк реалната мисъл за смъртта. После се оказва, че това също е част от карнавала.

Изобщо в „Рекреации” и „Бог в града” ясно се усеща принципът на карнавала с характерните за него травестии и гротески. Бог е в града, наближава Последният ден, вече е десет сутринта, а няма и не се предвижда никаква дневна светлина. Александър Пижиков е загубил своето лице (как да не си припомним диaboлизма), а обитателите на жилищния кооператив „Вимпел” отиват на събрание и говорят ето за какво: *„Так вот, по моим наблюдениям, + продолжил Расческин, – сегодня двадцать третьего января одна тысяча девяносто четвертого года, и пришел этот самый Последний день!*

– Какую вы ерунду городите, товарищ Расческин! – сказав ему Петухов. – Вместо того чтобы распространять разные измышления, про сумасшедших нам рассказывать, вы бы лучше заплатили за телефон! Я уж не говорю про то, в каком виде вы являетесь на собрания, но хотя бы вы заплатили за телефон!”

Господинов, Андрухович и Пьецух градят обърнат свят – гротесков, карнавален, нереален, който няма нищо общо със света, познат от литературата на примитивния социалистически реализъм. Характерни за тази литература покрай другото бяха лозунгите и лозунговия дискурс изобщо. Интересно звучат лозунгите в обърнатите светове на Господинов и Пьецух: „Яжте лайна! Не е възможно милиони мухи да грешат” („Естествен роман”); или: „Не пей! С пияных глаз ты можешь обнять классового врага!” („Бог в града”).

Прозата на Андрухович, Господинов и Пьецух реабилитира това, което Бахтин определя като „човешка долница”. Интересно е, че реабилитацията на човешката телесност като че ли изобщо е свързана с преходните времена: „Декамерон” и „Гаргантюа и Пантагрюел”, прозата на Буковски.

Реабилитацията на човешката долница при Андрухович, Господинов и Пьецух не води до радост от живота. Това не е ренесансов свят и раблезиански смях, а по-скоро реакция на извънредно сериозната литература на соцреализма. Ето характерен пасаж от „Естествен роман”: „Естественно е да се ходи на кенеф. А във филмите никой не сere. Тогава за пръв път се усъмних в киното”.

Литературата след края на социалистическия свят повсеместно показва ъндърграунда, човешкия ъндърграунд – всичките тези редове на екскрементите, на секса, разбираан единствено като чукане, на повръщането и т.н. И ако в литературата на 60-те и 70-те години (не в социалистическия лагер) такава литературна стратегия беше насочена към епатация на еснафския свят, в романите на Андрухович и Господинов, както и в повестта на Пьецух никой никого не иска да епатира. Те просто показват света на човешката и социална

долница. Героите на Господинов и Пъецух, в някаква степен и тези на Андрухович живеят на дъното, но никой от тях не твърди, че „човек – това звучи гордо”. Не твърдят и че не звучи гордо. Човекът живее като че ли в своя роман, в своята самота и очаква без особен ентусиазъм, но и без особен страх края – било на света, било своя собствен. Георги Господинов нарича това състояние „Естествен роман”. При Юрий Андрухович това са „Рекреации”. И даже Бог, който е дошъл в града, не може или не иска да предизвика апокалипсис. Той вяло се съгласява, че Маня Холодкова е чиста душа, съгласява се да почака с Апокалипсиса, след което запалва слънцето. Изглежда, че в мига след края на света героичните, също както и божествените пози, са невъзможни.

Забележка: Вариант на текста е публикуван в «Іноземна філологія», випуск 188/2007, Львів, 2007

Стилиан Стоянов е доцент по теория и история на литературата в ЮЗУ "Неофит Рилски", Благоевград. Научните му интереси са в областта на популярната и масовата литература, социология на литературата. Автор е на изследването "Литературата на двора" (1998) и на публикации в областта на теорията и историята на българската литература, съпоставителни анализи между произведения на българската и украинската литература.

e-mail: stilyan61@hotmail.com

ЕЗИКОЗНАНИЕ

БОЛГАРИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНОГО ІДІОМУ

Олена Р. Чмир

Анотація: У статті йдеться про історію формування болгарської етнічної спільноти та мовного ідіому на території України, про значення освіти для збереження національної ідентичності. Дається огляд історії та сучасний стан вивчення мови та культури болгар в Україні.

Ключові слова: болгар в Україні, болгарські говори, історія болгаристики.

За даними перепису 2001 р., в Україні проживає майже 205 000 болгар, що складає 0,4 % від загальної кількості населення. Історія цієї національної групи на українських землях налічує вже понад 200 років. Компактно болгарське населення живе на півдні України – в Одеській, Миколаївській, Запорізькій областях. Географія розселення болгар раніше була ширшою і включала також Херсонську, Кіровоградську області, Крим. Історичні джерела засвідчують, що ще у XVII ст. кілька сімей болгарських купців оселилися в Ніжині, де жило багато купців-вихідців з балканських земель (грецьких та ін.). Офіційно заселення південних областей Російської імперії іноземцями розпочалося після маніфесту від 24 грудня 1751 р., яким підданих інших держав – передусім Австрійської та Османської імперій – запрошували селитися на території імперії і надавали їм привілеї. Нові мешканці імперії набували статусу колоністів. Ці привілеї згодом підтверджувалися та розширювалися сенатським указом 24 квітня 1752 р., імператорським маніфестом 22 липня 1763 р. Поселенці користувалися правом свободи віросповідання; вони на певний час звільнялися від сплати податків та повинностей (окрім поземельного податку у зменшеному розмірі), на кожну сім'ю виділялася земля для обробітки (від 60 десятин до 1 гектара), їм дозволялося будувати фабрики, займатися ремеслами та торгівлею, вступати у гільдії, купувати у власність землю.

Перші переселення болгар датуються 60-ими рр. XVIII ст. У 1763 р.

болгарські переселенці оселяються поблизу Києва на землях Братського монастиря та поблизу Чернігова; у 1765 р. 36 чол. з с. Богданов Дол з-під Софії прибувають до Києва і оселяються поблизу с. Борщагівка. У 1768 р. полк молдаван, волохів та болгар, які воювали на боці турків, перейшов на російський бік і розселився на річках Буг, Синюхіна та Чорний Ташлик. Болгари засновують с. Вільшанка (майбутня Херсонська губ.), навколо цього військового поселення згодом виникне велика болгарська колонія. До початку XIX ст. болгарські переселенці у Росії складали переважно військові частини та військові колонії. Але з початку XIX ст., коли після успішних російсько-турецьких війн (1768 – 1774, 1787 – 1791 рр.) на півдні значні території були залишені турками та татарами, масово створюються землеробські колонії, що мали відновити господарську діяльність на спустілих землях. Болгарських переселенців, які рятувалися від утисків та переслідувань турків, спрямовували переважно до тодішньої Херсонської та Таврійської (створена 1802 р. на Кримському півострові) губерній. Тут у 1801 р. була заснована колонія Малий Буялик поблизу Одеси, у 1802 р. – Тернівка біля Миколаєва та Великий Буялик поблизу Одеси, у 1804 р. – колонія Паркани (Тираспольський уїзд), Кубанка (Одеський уїзд). У 1802 р. болгарі оселяються у Криму – тут вони створюють колонії Старий Крим та Кишлав поблизу Феодосії, у 1804 р. болгарі-вихідці з Малої Азії створюють колонію Балта Чокрак (Сімферопольський уїзд). У цей же час болгарські переселенці заселяють і Бесарабію. Масові переселення початку XIX ст. були спричинені загальною економічною і політичною кризою Османської імперії. Російська імперія, у свою чергу, була зацікавлена у заселенні нещодавно приєднаних земель активною і працездатною людністю. У ході російсько-турецьких війн першої половини XIX ст. російське командування підтримувало бажання православного населення Османської імперії переселитися до Росії і усіляко сприяло цьому. Найбільші переселенські рухи пов'язувалися саме з періодами воєнних дій на Балканах – після війни 1806 – 1812 рр. до Південної Бесарабії переселяється 11 тис. чол. (Бесарабія була приєднана до Росії у 1812 р.). Переселенці намагалися обирати нове місце мешкання якомога ближче до батьківщини. Вони засновують селища на території сучасної Одеської обл. – Кубей (1809), Каракурт (1811), Чушмелій (1813), Таш-Бунар (1814), м. Болград (1821). Цей район отримав назву Нова Болгарія.

У ході війни 1828-1829 рр. за відступаючою російською армією І.Дибича-Забалканського з Ямбольської, Сливенської, Одринської околії рушило приблизно 32 тис. болгар. Вони також розселилися у Бесарабії та в південних губерніях. Російський уряд підтримував переселення та облаштування болгарських поселенців наданням пільг та

допомоги. Болгари розселялися у покинутих татарами селах, засновували поселення на неосвоєних родючих землях. На середину XIX ст. існувало 93 болгарські колонії з населенням приблизно 73 тис. чол. На нових землях поселенці швидко освоювалися. Вже через кілька років закинутий після воєн край перетворився на квітучий рай: пишно цвіли сади, буяли городи, колосилися на нивах хліба, на луках паслися великі отари худоби. Останні значні переселення пов'язані з подіями Кримської війни (1853-1856). У червні 1854 р. значна кількість болгар рушила до Росії (від 6 – 6,5 тис. до 50 тис.). Після закінчення Кримської війни відбулися значні переселення в межах Російської імперії. За Паризьким трактатом 1856 р. Росія втратила Південну Бесарабію та Буджак, що відійшли у володіння васально залежного від Османської імперії Молдавського князівства. Болгари, які жили у цій частині Бесарабії, тікаючи від утисків молдавських бояр, змушені були знову переселятися, – цього разу до Приазов'я.

Найбільш масові переселення відбувалися протягом першої половини XIX ст. Далі хвиля міграції спадає, хоча переселення відбувалися аж до 1877 р., року початку війни, що принесла болгарському народу визволення від 500-літнього османського владарювання і поклала початок відновленню болгарської держави. На кінець 70-их рр. XIX ст. болгар компактно проживали у Бесарабії, на території Новоросійського краю (колишні Херсонська та Таврійська губ. – сучасна територія Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської обл., АР Крим). Загальна чисельність болгарського населення на той час, на думку дослідників, становила 100-115 тис. чол. Основну роль у господарському житті відгравало рослинництво та скотарство, поряд з вирощуванням зернових культур болгарські колоністи широко культивували городні культури, займалися виноградарством, садівництвом, розводили тутового шовкопряда, вирощували тютюн. Створення надійної сільськогосподарської виробничої бази призвело до швидкого розвитку ремісництва та торгівлі. Болгарські колоністи у XIX ст. сформувалися в одну з найуспішніших національних спільнот Півдня Росії.

Умови життя на нових землях сприяли і розвитку духовного життя болгар. Постійно перебуваючи в умовах контакту з іншими національними групами, болгар послідовно боролися за збереження національної ідентичності общин. Збереглися свідчення про покарання тих, хто не дотримувався народних звичаїв, норм моралі, про вороже ставлення до чужинців (Музиченко 1899:37). Від самого початку перебування болгар російський уряд опікувався створенням навчальних закладів у колоніях (перші розпорядження датуються 1828 – 1829 рр.). З 1833 р. масово відкриваються приходські школи, але брак підготовлених викладачів, які б знали мову місцевого населення і могли б

серйозно займатися освітянською діяльністю призводить до занепаду шкільництва до середини XIX ст. У 1858 р. було відкрито Болградське центральне училище, фактично першу національну гімназію, у якій протягом 1858 – 1878 рр. викладання велося болгарською мовою. Про новий етап його розвитку духовного життя болгарських переселенців можна говорити, починаючи з 1860 р., коли було створено нову інституцію – Бесарабське попечительство (кураторство) болгарських колоній, яке очолив болгарин Іван С.Іванов (випускник Київської семінарії, який у 1854 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету). Він розробляє широку програму покращання життя болгарських колоністів для Ради попечителів. Основною передумовою цього І.Іванов вважає освіту. Він пропонує систему заходів, що охоплюють як організацію, так і безпосередньо зміст навчальних програм. За його діяльної підтримки у 1862 р. було відкрито Центральне училище у м. Комрат, що мало забезпечити кваліфікованими педагогічними кадрами початкові школи. Діяльність І.Іванова стала вирішальною для подальшого розвитку болгарського шкільництва. Заснування Новоросійського університету в Одесі (1865), спеціальне урядове рішення про надання стипендій для болгарських переселенців, створення Південнослов'янського пансіону при Миколаївській гімназії сприяло формуванню патріотично настроєної болгарської інтелігенції, яка відігравала визначну роль у процесах консолідації болгарського народу напередодні Визволення, у розв'язанні завдань державного будівництва. Величезна роль у вирішенні культурно-освітніх завдань відводилася друкарням, що створювалися при болгарських навчальних закладах.

У кн. XIX – на поч. XX ст. на тлі загального інтересу до вивчення славістики у Росії розпочинається і наукове вивчення мови та культури болгарської спільноти. Тут слід передусім згадати про наукову діяльність академіка М.С.Державіна, який народився 1877 р. (рік початку війни за визволення Болгарії) у великому болгарському селі Преслав на Приазов'ї. Створена на підставі власних польових досліджень фундаментальна праця М.С.Державіна "Болгарские колонии в России" (Державин 1915) охоплює матеріал із майже 120 сіл Приазов'я, Криму, Бесарабії, де жили болгарські колоністи. Історико-етнографічні дослідження, записи фольклорних текстів, діалектологічних матеріалів, представлені в цій праці, зберігають наукове значення по сьогодні. М.С.Державін започаткував вивчення болгарських діалектів в районах компактного розселення болгар. Його дослідження зберегли для науки найважливіші риси діалектів, які не могли вивчатися пізніше, наприклад, діалект с. Кишлав у Криму, мешканці якого у 40-х р. розділили трагічну долю інших етнічних груп Криму; зафіксували хронологічний зріз стану болгарських говорів на період збирання матеріалу, що пізніше використовувалося для конфронтативних

досліджень, містили цікаві спостереження та важливі теоретичні узагальнення, що стосувалися питань класифікації говорів, їхнього відношення до говорів метрополії.

Специфіка болгарського матеріалу дала змогу М.С.Державіну у підсумковій роботі "по суті вперше сформулювати "деякі принципи соціолінгвістичних досліджень говорів – з'ясування зовнішніх факторів, що можуть впливати на стійкість/змінність мовної системи говорів. Такими факторами виступають: відмінності умов життя (гірські, степові, "усамітнені" села), близькість/віддаленість від культурних центрів, сусідство з більш(/менш) інтенсивною культурою, етнографічна однорідність/неоднорідність, більша (менша) інтенсивність сільськогосподарського виробництва і т.ін. Поєднання цих факторів і визначає міру стійкості вихідної діалектної системи" (Клепикова 2000:117-118). Ці принципи, сформульовані на базі вивчення болгарських говорів, лишалися релевантними надалі і враховувалися наступними дослідниками. Специфіка болгарських говорів зумовлювалася насамперед характером міграційних процесів. Болгари переселялися цілими селами або районами міст, на новому місці вони не розпорошувалися і не змішувалися з населенням з інших населених пунктів, а, як правило, оселялися компактно: засновували нові селища чи займали покинуті попередніми жителями (татарами, черкесами, ногайцями) села. Основна маса переселень припадає на першу половину XIX ст., коли болгарська мова існувала у формі розрізнених територіальних діалектів, що мали низький соціальний статус (вищі соціальні верстви на болгарських теренах користувалися турецькою та грецькою мовами). Замкненість та консерватизм життя сільських спільнот, відсутність зв'язків з мовою у метрополії призводив до консервації архаїчних мовних станів – переселенці зберігали особливості мови тих болгарських територій, з яких вони походили. Тут слід особливо підкреслити, що переселення розпочалося щонайменше за 50 років до того, як були визначені шляхи розвитку та принципи кодифікації болгарської літературної мови. Перше покоління освіченої інтелігенції діаспори брало участь у дискусіях з цих питань, що активно обговорювалися у болгарському суспільстві у другій половині XIX ст.

Незважаючи на неодноразово висловлювані побажання болгарського населення, щоб навчання у школі велося рідною мовою, у краї проводилася послідовна політика русифікації. За даними М.С.Державіна, у перше десятиліття XX ст. тільки 0,1 % населення вміли читати і писати рідною мовою (Державин 1915).

Суттєві зміни у національно-культурному житті сталися після Жовтневої революції. Надзвичайно цікавим та динамічним періодом у функціонуванні болгарської мови на Україні були 20 – 30 рр. XX ст. Від початку 1923 р. радянський уряд України здійснює заходи, спрямовані на забезпечення прав національних меншостей. Такі заходи на

державному рівні передбачали розбудову національного шкільництва, створення навчальних закладів для підготовки вчителів, спеціалістів сільського господарства, ліквідацію неписьменності. Брак кваліфікованих кадрів вдалося подолати завдяки залученню представників інтелігенції з Болгарії, які змушені були емігрувати до Радянського Союзу після придушення вересневого 1923 р. повстання. Завдяки активній підтримці держави масово відкриваються школи з болгарською мовою викладання (1924 – 43 школи, 1925 – 74), розпочинається видання газет та журналів (з 1924 по 1939 р. виходило 17 назв суспільно-політичних видань), друкуються книги болгарською мовою. У 1931 р. на Україні було створено Держнацменвидав (до 1934 р. працював у Харкові, потім – у Києві). Уже протягом першого року існування видавництво випустило 120 книг загальним тиражем 190 тис. примірників. Тираж підручників, виданих в Україні протягом 1924 – 1930 рр. склав 635 тис. примірників. Швидко формувалася прошарок радянської болгарської інтелігенції: агрономів, вчителів, журналістів, лікарів, письменників. На початку 30-х рр. її представники розгорнули дискусію про співвідношення "пролетарської" мови місцевих болгар та "буржуазної" мови монархічної Болгарії. Одним із ідеологів створення концепції "пролетарської болгарської мови" був вихованець, а пізніше викладач КУ Делчо П. Дринов (1893 – 1936). Ця концепція відображала, з одного боку, теоретичні положення, що набували все більшого поширення у тогочасному радянському мовознавстві, а, з іншого, була реакцією на об'єктивні відмінності між мовою болгар у діаспорі та мовою метрополії. Першим кроком на шляху, що міг в ідеалі привести до створення літературної мікроеви мови на базі місцевих діалектів, стала реформа правопису, відмова від складного, а тому недемократичного, офіційного правопису Болгарії і запровадження правопису спрощеного. Затверджений комісією Наркомосвіти УСР у 1930 р., зі змінами 1933 р., цей правопис використовувався у виданнях, що виходили в Україні. Цей надзвичайно цікавий період у розвитку мови болгар України останнім часом почав привертати увагу дослідників (Стоянова 1997). Але, на жаль, розвиток його був брутально перерваний – переслідування та репресії, що розпочалися з 1934 р. знищили практично всю болгарську інтелігенцію. Викладання болгарської та болгарською мовою було припинено. Держнацменвидав припинив існування у липні 1941 р.

У повоєнний час у Радянському союзі під керівництвом проф. С.Б.Бернштейна велися систематичні дослідження болгарських говорів. Продовжуючи традицію Державіна, протягом 1948-1950 рр. було організовано експедиції у села Молдавії, Одеської та Запорізької обл. Результати експедицій були опрацьовані та картографовані, у 1958 р. вийшов друком "Атлас болгарских говорів в СССР". Містить 109 карт (складено було 210), на яких представлено 77 говорів з 64 сіл. Видавалася серія наукових збірників "Статьи и

материалы по болгарской диалектологии СССР".

В Україні важливим кроком до збереження наукових традицій стало відновлення відділень славістики у Києві та Львові, підтримувалася болгаристика в Одесі (з 1995 р. – окреме відділення).

У другій половині 80-х рр. XX ст., з початком "перебудови" в СРСР, активізувалося національно-культурне життя різних національних груп. Закономірно постало питання про відновлення викладання рідної мови у районах їхнього компактного проживання. І хоча низка принципів питань, які ставилися у 30-х рр., лишалася актуальною – як має співвідноситися мова болгарської діаспори з мовою метрополії, якою має бути мова викладання у початковій школі, як мають співвідноситися у шкільній програмі різні мови – на новому історичному етапі до них підходять по-іншому. У 1987 році Міністерство освіти УРСР започаткувало факультативне викладання болгарської мови та літератури у районах компактного проживання болгар. Було підготовлено і видано навчальні посібники та підручники. Всі вони створювалися сучасною болгарською літературною мовою. Хоча створювалися і диференційні словники, методичні розробки, спрямовані на подолання діалектних рис мови учнів. В останні роки основне навантаження у здійсненні навчання болгарської мови і забезпеченні процесу необхідними посібниками взяла на себе Болгарія (курси підвищення кваліфікації вчителів на базі болгарських вузів, направлення вчителів-методистів, забезпечення підручниками і, врешті, створення реальних мотивацій до вивчення мови – прийом етнічних болгар до вищих навчальних закладів Болгарії). Створено відділення або розпочато викладання болгарської мови у містах Одеса, Ізмаїл, Бердянськ, Мелітополь, Запоріжжя.

Останніми роками активізувалися наукові дослідження з болгаристики, з'явилися цікаві роботи І.А.Стоянова, Е.П.Стоянової, В.О. Колесник, В.І. Терзі. В Одесі розпочато підготовку до створення "Етнолінгвістичного словника говорів болгарської діаспори в Україні", виходять видання нової серії "Болгарські говори в Україні". Крім традиційних досліджень генетичної співвіднесеності говорів з говорами метрополії, останнім часом дослідники частіше застосовують соціолінгвістичні підходи до вивчення говорів. Це надзвичайно актуальний напрям досліджень – адже тільки ґрунтовний соціолінгвістичний аналіз процесів дасть змогу виробити науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на збереження та розвиток болгарської мови в Україні.

Література

Бернштейн 98: Бернштейн, С.Б., Чешко Е.И., Зеленина Э.И. Атлас болгарских говорів в

СССР. М., 1958.

Булаховський 1936: Булаховський, Л.А. Делчо Петрович Дринов (1893-1936) – В: Мовознавство, 1936, № 8.

Державин 1915: Державин, Н.С. Болгарские колонии в России. Т.1. СПб., 1914; Т. 2. Пг., 1915.

Клепикова 2000: Клепикова, Г.П. Академик Н.С.Державин и изучение болгарских диалектов. Болгарський щорічник. Т.IV. К., 2000.

Маринов 1988: Маринов, В. На гости у бесарабските българи. Историко-етнографски бележки. С., 1988.

Мещерюк 1965: Мещерюк, И. Переселение болгар в южную Бессарабию. – 1828–1834 гг. Кишинев, 1965, 208.

Музиченко 1899: Музиченко, А.Ф. Быт болгар-поселенцев Феодосийского уезда – В: Этнографическое обозрение. 1899. №4.

Наулко1999: Наулко, В.І. Сучасні етнічні процеси серед болгарської діаспори південної України – В: Наша школа. 1999. №2 3,174–177.

Стойанов 1991: Стойанов, І. Болгарська мова на Україні. Нові імпульси розвитку – В: Українська мова і сучасність. К., 1991, 146-153.

Стойанова 1997: Стойанова, Э.П. "История одного языкового острова. Письменность болгарской диаспоры на Украине (1861-1993)". К., 1997.

Забележка: Статията е публикувана в сб. "Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур", К., 2006, Вип.5: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського.

Олена Чмир, доцент, кандидат філологічних наук

Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бульвар Т. Шевченка, 14, м.Київ

e-mail: chmyr@ukr.net

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ УМОВИ РЕАКТУАЛІЗАЦІЇ ТЮРЦИЗМІВ У СУЧАСНОМУ БОЛГАРСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина Огієнко

Анотація: У статті досліджується вплив екстралінгвістичних умов на реактуалізацію тюркізмів у мові сучасного болгарського медійного дискурсу. Проведені історичні і соціолінгвістичні паралелі між медійними дискурсами кінця XIX – початку XX ст. і сучасним, простежене ставлення до тюркізмів на різних етапах розвитку кодифікованої болгарської мови, описані функції реактуалізованих тюркізмів.

Ключові слова: тюркізми, медії, медійний дискурс, реактуалізація, екстралінгвістичні умови, період Переходу, стилістична маркованість.

Одним із провідних завдань соціолінгвістики є дослідження мови у зв'язку з процесами, що відбуваються у суспільстві. Події у Болгарії наприкінці 1989 р. спричинили зміни у всіх сферах суспільного життя – політичній, соціальній, економічній тощо, які були швидко зафіксовані засобами масової інформації (ЗМІ). Медії завжди відігравали винятково важливу роль у суспільному житті, були одним із найважливіших факторів формування суспільної думки. Їх соціальна значущість визначається і їх кількісними вимірами – охопленням величезної і різноманітної аудиторії, і можливістю впливу на свідомість людини через створення цілісного уявлення про світ.

Наприкінці 1989 р. суттєво змінилися суспільно-політична і соціально-економічна ситуації в Болгарії, що відразу ж спричинило разючі зміни у мові медій. Адже, як зазначив М. Віденов, „медії не якесь ізольоване явище, а ланка одного складного суспільно-політичного ланцюга” (Стоянов 1999:9), а „мовні засоби засобів масової інформації, – за М. Парзуловою, – ... перебувають у корелятивному зв'язку з новими явищами суспільного життя” (Парзулова 1999:11). Мову сучасного медійного дискурсу вивчали болгарські дослідники К. Стоянов, О. Спасов, А. Гецов, Е. Меракова, С. Брезинський, І. Васева, А. Замбова, З. Коматі, Р. Ницолова, П. Станчева, М. Цветкова та ін.

Серед екстралінгвістичних факторів, що зумовили зміни у мові болгарських медій 90-х років XX ст., виділяються основні: формування демократичного суспільства, плюралізм політичних сил, низка економічних реформ, стрімке збільшення кількості засобів масової інформації, конкуренція між численними друкованими виданнями, свобода слова тощо. Так, свобода слова проявилася як у вільному виборі тем і інтерпретацій,

так і у вільному виборі мовних і стильових засобів. Нові медії, що з'явилися на початку періоду змін, рішуче відмовилися від нормативних комунікативних стратегій, властивих мові засобів масової інформації періоду тоталітаризму, й утвердили новий стиль, максимально наближений до повсякденного розмовного мовлення. З самого початку перехідного періоду „журналіст не може і не хоче бути звичайним реєстратором і інформатором подій: його ототожнюють з неспокійною силою, він говорить коротко, ... емоційно і без особливої поваги до філологічних уявлень про порядок слів і стилістику” (Стоянов 1999:10). Тенденція, що характеризує „вплив живого народного мовлення на літературну мову, посилене входження у неї деяких розмовних фонетичних, граматичних, лексичних і фразеологічних елементів” (Иванова, Ницолова 1995:206) визначається як демократизація мови. Одним із основних проявів демократизації мови є колоквіалізація (Влахова 2001:33), тобто наявність значної кількості розмовних елементів у мові медій. Мова ЗМІ „цілком свідомо орієнтується на більший ступінь розмовності, щоб бути зрозумілою, щоб подобатися” (Кръстева 2000:25), „щоб бути близькою до побуту і менталітету читацької аудиторії” (Стаменов 2004:206).

Одним із прийомів наближення мови медій до розмовної мови стало широке використання запозичень з турецької мови. О. Спасов зазначає, що тюркізми, які реактуалізувалися у медійному дискурсі 90-х років, не вживалися у такій великій кількості і з такою частотністю у повсякденному розмовному мовленні. На його думку, це є доказом псевдорозмовного характеру медійного дискурсу Переходу (Спасов 2000:61). Тобто, медії більшою мірою самі створювали нові типи розмовності, ніж дотримувалися реальних розмовних особливостей сучасної мови.

Реактуалізовані тюркізми у мові ЗМІ досліджували В. Кристева і М. Стаменов. Дослідження тюркізмів у сучасній болгарській мові, вживання яких знову актуалізувалося з кінця 1989 р., дає змогу простежити вплив екстралінгвістичних чинників на зміни у лексичній системі мови.

У розвідках вчених і, відповідно, у нашій теж аналізуються тільки друковані ЗМІ, зокрема газети, оскільки явище реактуалізації тюркізмів було актуальним лише для них. У дискурсі радіо та телебачення тюркізми були і залишаються табу. Це, на думку М. Стаменова, пояснюється тим, що „письмовий текст відмежовується від автора і сприймається виключно як текст, спрямований на представлення об'єкта, про який розповідається. Усне мовлення телебачення і радіо сприймається не лише як спрямоване розказати про когось чи щось, а й як вираження особистості автора у безпосередній даності звуковому образу і невербальній поведінці (на телебаченні). У такому випадку вживання тюркізмів не може проектуватися лише на об'єкт розповіді, воно відображається також і на

суб'єкті і починає сприйматися як його особистісна сутність. Саме це є неприйнятним, тому тюркізми не вживаються ...” (Стаменов 2004:132) у дискурсі радіо та телебачення.

Протягом п'ятсотлітнього турецького поневолення тюркізми міцно закріпилися у болгарській мові і стали невід'ємною її складовою. У зв'язку зі зміною суспільно-політичних, культурно-історичних умов після звільнення Болгарії з-під поневолення Османською імперією і припиненням впливу турецької мови на болгарську змінилось і ставлення до тюркізмів. В. Кювлиєва зазначає: „Заклик до вилучення тюркізмів з мовної практики є не тільки вираженням пробудженої національної свідомості. Він мотивований і об'єктивними причинами – турецька лексика не відповідала новим суспільно-політичним і культурним вимогам даного історичного часу” (Кювлиєва 1997:226).

У процесі кодифікації літературної мови під впливом пуристичних поглядів більшої частини письменників і мовознавців розпочалося активне витіснення тюркізмів, заміна їх синонімами слов'янського походження. Тривалий час вживалися синонімічні лексеми: тюркського походження – у народно-розмовній мові, а слов'янського походження – у літературній. Траплялися також випадки пояснення слов'янських слів запозиченнями з турецької мови.

Значна кількість лексем тюркського походження, що функціонувала у розмовному мовленні болгар протягом багатьох століть, поступово зменшилася до відносно нечисельного, але постійного складу. Частина лексем тюркського походження належить до активного шару лексики, вони є загальноновживаними і нейтральними. Інші лексеми – а це застаріла лексика (історизми і архаїзми), розмовно-побутові слова, діалектизми, вульгаризми, жаргонізми, лексеми з пейоративним забарвленням – входять до пасивного шару і є стилістично маркованими. Тюркізми, які не мають болгарського еквівалента, сприймаються носіями мови як питомі; інші виражають негативне ставлення до предметів і явищ дійсності, у свідомості болгар вони тісно пов'язані з турецьким побутом, звичаями і законами часів поневолення.

За часів тоталітаризму тенденція очищення мови від тюркізмів продовжувалася. Одним із її проявів було те, що у словниках перестали зазначати турецьке походження лексем, таким чином штучно перериваючи історичний зв'язок.

З кінця 1989 р. тюркізми актуалізувалися у мові болгарських друкованих видань. Цьому посприяло пробудження національної свідомості і прагнення повернутися до власної історії.

Масове проникнення тюркізмів у журналістську практику і їх вживання для створення ефектного повідомлення вже спостерігалось в історії болгарської журналістики з

середини 80-х до початку 90-х років XIX ст. Це явище було обмеженим одним десятиліттям. Закономірно, що у перші роки після російсько-турецької війни болгарська мова рясніла запозиченнями з турецької мови. У процесі кодифікації болгарської мови змінювався словниковий склад, з'являлися нові запозичення з європейських мов і російської, тюркізми поступово витіснялися з літературної мови, залишаючись функціонувати лише у розмовній. Стабільне використання їх у мові медій кінця XIX ст. створює враження сформованої стилістичної моделі, парадигми якої з легкістю вписуються як у межі тогочасної стилістики, так і у простір соціолінгвістики. Приблизно через 110 років, в умовах переходу до демократичного суспільства, тюркізми знову приходять у мову болгарського медійного дискурсу майже з такою ж силою.

Актуалізація мовних засобів доби Відродження пояснюється історичними обставинами. Події XIX століття, пов'язані зі становленням болгарської нації і звільненням Болгарії з-під влади Османської імперії, виявилися співвідносними з подіями 90-х років XX ст., впродовж яких Болгарія неодноразово зазнавала складних суспільно-економічних криз, що супроводжувалися калейдоскопічною зміною влади різних за ідейною спрямованістю політичних сил. Мова для вираження нової суспільної ідентичності звертається до засобів, що використовувалися у подібних ситуаціях у минулому. Тюркізми, характерні для мови кінця XIX, набули широкого вживання. На основі особливостей функціонування тюркізмів наприкінці XIX ст. і в останнє десятиріччя XX ст. вони набули подвійного статусу: історична маргінальність/сучасна поширеність (Кювліева 1997:226).

Історичні обставини періоду Переходу призвели до реактуалізації тієї частини тюркізмів, що функціонували як емоційно-експресивні маркери, насамперед тюркізмів з пейоративним значенням. Через їх вживання досягалася більша оригінальність висловлювання, вони були зручним засобом вираження негативного відношення до об'єкта чи явища, що коментувалися. Тому вони з'являлися у великій кількості і вживалися з надзвичайною частотністю у періоди політичних, соціальних і економічних криз, коли „суспільною думкою можна було легко маніпулювати, а фактами – спекулювати” (Речник 2000:9).

Лексеми тюркського походження, які у більшості випадків мали болгарські відповідники, значно розширили сферу вживання. Вибір запозичення з турецької мови, замість питомої болгарської лексики, був обдуманим і мав на меті досягти зовнішнього ефекту за браку новин, привернути увагу і приголомшити читача. Цей ефект подеколи був неестетичним через грубе нехтування нормативністю. Але саме тому вживання тюркізмів перетворювало повідомлення про банальний факт чи очевидну вигадку на вражаючу

сенсацію, що надзвичайно сильно впливала на читача. Тому використання тюркізмів стало одним із дієвих засобів завоювання, розширення аудиторії.

Тюркізми широко вживалися у статтях з політичної, суспільної, економічної, кримінальної і культурної тематики.

У політичних статтях тюркізми виражали насамперед критичність, словесну агресію, спрямовану проти влади чи опозиції опонентів. Наприклад: *Да не стане така, че след служебното премиерстване на Софийански да не му са оставали сили да се бори отново със столичните бакии* („24 часа”. №36. 06.02.1997. С. 12) – *Щоб не сталося так, що після служби Прем'єром у Софійанського не стане сил долати складні ситуації у столиці*. Лексема *baki* запозичена у турецьку мову з арабської і вживається на позначення боргу (Тълковен 2003:131). У Български тълковен речник (Български 2001:41) *бакия* пояснюється як 1. несплачена частина податку; борг; 2. незакінчена, залишена робота. У „Речник на българския жаргон” (Речник 2001:26) *бакия* тлумачиться як несприятлива, неприємна ситуація, з якої важко знайти вихід.

Статтям з суспільної тематики тюркізми надавали сенсаційності, емоційності. Вони часто вживались у цитатах та інтерв'ю для створення відповідного колориту і детальнішої характеристики особи. Наприклад: *Военния министър: „Аз съм щастлив кутсузлия”* („Труд”. №271. 09.10.1998. С. 14) – *Міністр оборони: „Я щасливий невдаха”*. *Кутсузлия* походить від турецького *kutsuz* (kut – „доля, щастя”) – „відсутність щастя; людина, що не має і не приносить щастя” (Тълковен 2003:131). У „Български тълковен речник” (Български 2001:132) *кутсузлия* 1. те, що приносить нещастя; 2. той, кому не вдається досягти успіху; невдаха.

У статтях економічної спрямованості тюркізми вживалися з метою розкриття нечистих справ, шахрайства, ошуканства. Наприклад: *Далавери за 306 млн лева през 1999 г* („Труд”. №104. 2000. С. 1) – *Шахрайства на 306 млн левів протягом 1999 року*. Слово *далавера* походить від турецького *dalavere* — нечиста, сумнівна угода; шахрайство (Тълковен 2003:68). У болгарській мові функціонує у такому ж значенні).

У кримінальних хроніках тюркізми зазвичай вживалися для вираження зневажливого відношення до осіб, що скоїли той чи інший злочин. Наприклад: *Арестуваха трима джамбази, откраднали животни за над 30 млн лева* („Труд”. 14.11.1998) – *Заарештовано трьох злодіїв, що викрали тварин на понад 30 млн левів*. Слово *sambaz* запозичено у турецьку мову з перської і означає 1. торговець кіньми; 2. акробат; 3. хитрий, лукавий (Тълковен 2003:75). „Български тълковен речник” фіксує два значення цього запозичення: 1. торговець худобою; 2. людина, що любить довго торгуватися. Можна

припустити, що у сучасному медійному дискурсі, очевидно, на основі значення „хитрий, лукавий” розвинулася пейоративна семантика тюркізма **джамбазин** – „зłodий, викрадач худоби”.

У статтях, присвячених музиці, тюркізми вживалися для створення ефекту жарту і насмішки. Наприклад: *Събрани закуп 14 хитови кючека* („Сега”. №11. 1998. С. 17) – *Зібрано разом 14 хитових пісень*. У турецькій мові **köçek** позначає молодого танцюриста у жіночих ролях. У болгарській мові **кючек (кьочек)** – це різновид турецького танцю з характерним вигинанням тіла і лясканням пальцями (Тълковен 2003:136).

У коментарях тюркізми виражали ставлення автора до події чи особи, його суб’єктивну оцінку. *Враждата със Сокола (Доган) предвещава бури не толкова в пленарната зала, колкото в пленарните кьошета, където знаем, че бившият балансър е майстор на всякакви тарикатлъци* („Труд”. 02.04.1997) – *Ворожбена із Соколом (Доганом) передбачала протистояння не так у пленарній залі, як по закутках пленарної зали, у яких колишній балансувальник, як знаємо, є майстром на усілякі шахрайства*. **Köşe** у турецьку мову запозичене з перської й означає кут, куток. У болгарську мову запозичене у такому ж значенні (Тълковен 2003:137). **Тарикатлък** походить від турецького **tarikāt** – „релігійна секта” й означає хитрощі, легкість при досягненні якоїсь мети, винахідливість; шахрайство (Тълковен 2003:193).

На думку П. Пашова, хоч у 90-ті роки „тюркізми отримали нове життя, проте журналісти слабо зрозуміли їхню стилістику, використовуючи їх недоречно, безпідставно і неточно” (Пашов 1996:10). У повідомленнях офіційного характеру вживалися тюркізми з пейоративним забарвленням або з іронічно-глузливими відтінками. Наприклад: *Задграничното тескере на Симеон е валидно до 11 юни* („Новинар”. №107. 20.04.96. С.3) – *Закордонний паспорт Симеона дійсний до 11 червня*. **Tezkere** запозичене у болгарську мову з турецької, в якій має такі значення: 1. документ; 2. нотатка; невеликий лист (Тълковен 2003:198). У болгарській мові **тескере** є історизмом і означає документ для вільного пересування у межах Османської імперії (Речник 2002:735). *Бальков взе тапия за треньор* („24 часа”, №45, 15.02.97. С. 42) – *Баликов отримав посвідчення тренера*. **Тари** запозичене у турецьку мову з арабської і означає „кріпосний акт”. У болгарській мові **тапия** функціонує у значеннях: 1. заст. документ про володіння нерухомим майном; 2. документ, посвідчення, диплом (Речник 2002:745).

Не всі лексеми тюркського походження, які журналісти намагалися реактуалізувати у мові медій, були зрозумілими для читачів. Інколи у прагненні до ще більшої оригінальності і нестандартності висловлювання автори статей використовували

застарілі тюркізми — архаїзми та історизми. Вживання таких лексем призводило до затемнення змісту і незрозумілості тексту. Наприклад: *Онбашии от комшудука, юруи към аркадашилък!* („24 часа”. №154. 08.06.97. С. 6) — *Голови сусідніх держав — вперед до дружби!* *Онбашия* походить від турецького *onbaşı* — „єфрейтор” (Тълковен 2003:159) і означає начальника поліції у невеликому місті чи військової групи з десяти осіб за часів Османської імперії (Речник 2002:546). *Komşuluk* у турецькій мові має два значення: 1. Хвіртка між двома сусідніми дворами; 2. сусідство (Тълковен 2003:127). У болгарську мову запозичилися обидва ці значення (Български 2001:376) і розвинулося третє — сусідня держава для Болгарії, зазвичай мається на увазі Туреччина (Речник 2000:66). *Юруи* походить від турецького *yürüyüş* — „хід, рух” і має значення 1. напад, атака, наступ; 2. вперед, нападай (A dictionary 2002:297). Турецьке *arkadaşlık* і болгарське *аркадашилък* — дружба (Речник 2000:21).

Реактуалізація тюркізмів у мові посттоталітарного медійного дискурсу пов’язана з прагненням відкрито виразити суперечливе світосприйняття. Мотивована потягом до визначення нових суспільно-політичних реалій, журналістами була створена нова образність, своєрідне поєднання стильових засобів літературної і розмовної мови. Тюркізми виявилися ефектним засобом для оцінювання суспільно-політичного життя в країні. „Під час зіткнення цих слів із стандартними мовними елементами у тексті досягається доволі ефективна провокативна експресія інструменту маніпуляції” (Кръстева 1999:133). Реактуалізація тюркізмів з пейоративним значенням у посттоталітарному медійному дискурсі є маркером створених соціально-політичних напруг, соціальної конфронтації, нового світосприйняття і зміни цінностей болгар в умовах нестабільних політичних і економічних ситуацій.

Протягом 90-х років кількість тюркізмів, що побутувала у звільненій від тоталітарних догм періодиці*, була сталою. Це явище було характерним для видань, призначених для широкої читацької аудиторії, а не для друкованої медійної продукції загалом. Тюркізми вживалися у софійських виданнях як у щоденних газетах („24 часа”, „168 часа”, „Труд”, „Дневен труд”, „Нощен труд”, „Новинар”, „Сега”, „Стандарт” та ін.), в щотижневиках („Седмичен труд”, „Жълт труд”), так і у серйозних виданнях з провідною соціально-політичною тематикою („Дума”, „Демокрация”, „Дневник” та ін.), а також у „жовтій” пресі („Жълт труд”, „Шок”, „Шок свят”, „Контра”, „Световни куриози” та ін.). У вузькоспеціалізованих виданнях, присвячених певній галузі чи певному колу інтересів, таких як „Държавен вестник”, „Монитор”, „Литературен вестник”, „Футбол”, „Пенсионер”, „Лечител”, „Жена” та ін., вживання тюркізмів було спорадичним.

Нормалізація суспільно-політичного і соціально-економічного життя (тобто кінець перехідного періоду) призвела до скорочення тюркізмів у мові медій. Вживання тюркізмів стало все менш частотним, оскільки вичерпався ефект від їх емоційно-експресивної маркованості: у зв'язку з надмірним вживанням вони втратили свою стилістичну виразність, набули ознак шаблонності і заяложеності.

В. Кристева припускає, що „тюркізми мають майбутнє у болгарській мові, у болгарському менталітеті і суспільному житті, тому що недобудовані позиції у соціокультурному просторі завжди були і будуть” (Кръстева 1999:113).

В. Жобов зазначає, що для кінця 90-х характерна тенденція до актуалізації запозичень з турецької мови поза межами медійного дискурсу. Він стверджує, що ця лексика поступово повертається до більш високих стилістичних сфер. За словами В. Жобова, „професори, публіцисти, письменники почали урізноманітнювати мовлення тюркізмами, особливо застарілими” (Жобов 2000: 308-309). М.Віденов вважає за можливе провести паралель з сербською мовою, в якій „і в найофіційніших проявах використовуються ті ж тюркізми, що у нашій (болгарській. – *I.O.*) мові ще під час Відродження витіснені у найнижчий стилістичний прошарок” (Виденов 1995:77).

Суспільно-політичні і соціально-економічні зміни в Болгарії, що розпочалися наприкінці 1989 р., спричинили наближення мови засобів масової інформації до мови розмовної. Широке використання запозичень з турецької мови стало одним із таких прийомів. Інтенсивне входження тюркізмів у медійний простір 90-х років можна розглядати як реактуалізацію мовних кодів доби Відродження. Тюркізми широко вживалися у софійських щоденних і щотижневих поліінформативних друкованих виданнях у статтях з політичної, суспільної, економічної, кримінальної і культурної тематики. Вживання тюркізмів у медійному дискурсі відображає історичні тенденції у розвитку лексики болгарської мови, а також дає можливість через стилістичні прийоми досягти мовних ефектів, які, з одного боку, призводять до зниження медійного стилю, а з другого – наближують події до читачів і роблять їх доступнішими і легшими для сприйняття. За нашими спостереженнями, подібні засоби вираження активізуються в періоди суспільних криз чи в періоди соціальних трансформацій. Можна припустити, що реактуалізація тюркізмів має функціональне призначення надати мові медій неофіційності, безпосередності, наблизити її до повсякденного розмовного дискурсу.

Література

A dictionary 2002: A dictionary of turkisms in Bulgarian /Alf Grannes, Kjetil Rå Yauge,

Naşrıye Süleymanoglu. Oslo; 2002.

Български 2001: Български тълковен речник / Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илиев и др./ 4 изд., доп. и преработ. от Димитър Попов. София; 2001.

Влахова 2001: Влахова, Р. Влиянието на разговорната реч върху езика на медиите – В: Проблеми на българската разговорната реч. Кн. 5. Велико Търново; 2001.

Иванова, Ницолова 1995: Иванова, К., Ницолова, Р. Ние, говорещите хора. София; 1995.

Кръстева 1999: Кръстева, В. Турцизмите в съвременната писмена публицистична реч като обект на социолингвистично изследване – В: проблеми на социолингвистика. Езикът и съвременността. Т.VI. София; 1999, 133.

Кръстева 2000: Кръстева, В. Турцизмите в съвременния български език (Лексикално-стилистични изследвания върху употребата на турски заемки в езика на съвременния български печат). Дис. труд за присъждане на научната и образователна степен доктор. София; 2000, 25.

Кювлиева 1997: Кювлиева, В. Българското речниково дело през Възраждането. София; 1997, 226.

Парзулова 1999: Парзулова, М. Влиянието на промените в посттоталитарното общество върху българския език. Велико Търново; 1999, 11.

Пашов 1996: Пашов, П. Процесите в съвременния български книжовен език (кръгла маса, гр. Баня, 07.08.1996). Българска реч. Год. II. Кн. 3. София; 1996, 10.

Речник 2001: Речник на българския жаргон. София; 2001, 26.

Речник 2000: Речник на турските думи в съвременния български печат / Весела Кръстева. София; 2000, 9.

Речник 2002: Речник на чуждите думи в българския език с приложения/ Иван Габеров, Диана Стефанова / 5 издание. Велико Търново; 2002, 745.

Спасов 2000: Спасов, О. Преходът и медиите. София; 2000, 61.

Стаменов 2004: Стаменов, М. Съдбата на турските заемки в българския език като отражение на някои характерни черти на националния менталитет – В: Език и менталитет. София; 2004, 77.

Стоянов 1999: Стоянов, К. Общественият промени и вестникарският език. София; 1999, 10

Тълковен 2003: Тълковен речник на турцизмите в българския език / Весела Кръстева. София; 2003, 131.

Ірина Огієнко

Інститут мистецтвознавства, фольклористики

і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,

відділ мистецтва та народної творчості зарубіжних країн,

вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, 01001,

ел. пошта: ogiyenko@ukr.net

ЛЬВІВСЬКА МОВОЗНАВЧА БОЛГАРИСТИКА В МИНУЛОМУ Й СЬОГОДНІ

Ольга Сорока

Анотація: У статті окреслено історію зацікавлення болгарською мовою як об'єктом і предметом наукових студій у Львівському університеті. Описані основні етапи розвитку львівської болгаристики.

Ключові слова: болгарська мова, болгаристика, Львівський університет.

Мовознавча болгаристика у Львові має давні традиції і бере свій початок задовго до запровадження болгаристики як спеціальності у Львівському університеті⁶ у 1978 році. Однак університет завжди у всі часи залишається головним осередком її розвитку у нашому місті. У цій публікації коротко окреслимо основні етапи зацікавлення болгарською мовою та її історією як об'єктом і предметом наукових студій львівських вчених.

Вперше болгарська мова у стінах Львівського університету стає предметом наукових зацікавлень відомого вченого – філолога-славіста, етнографа, історика Антонія Каліни (Antoni Kalina). У 1878 він розпочав науково-педагогічну діяльність в університеті приват-доцентом філософського факультету і як дипломований спеціаліст з порівняльної граматики слов'янських мов у своїх лекціях активно використовував болгарський мовний матеріал (Polski słownik 1964-1965:447). У 1883 році А. Каліна отримав стипендію С. Галензовського Польської Академії Умів у Кракові, що надало йому можливість протягом десяти місяців вести наукові дослідження у царині історії болгарської мови на території Болгарії, Румелії та Туреччини (Polski słownik 1964-1965:447). Логічним підсумком його тривалої праці стала монографія “Дослідження з історії болгарської мови” (Studia nad historią języka bułgarskiego) (Kalina 1891), високо оцінена болгарською науковою громадськістю і відзначена срібною медаллю урядом Болгарії (Полещук 1985:61). Саме А. Каліна у зимовому семестрі 1888/1889 академічного року очолив новостворену кафедру слов'янської філології Львівського університету під назвою „Заклад порівняльної філології слов'янських мов, літератур і мистецтва” (Zakład porównawczy filologii języków słowjańskich, literatury i sztuki) (Галенко 2004:50).

На початку XX століття матеріал з болгарської мови у своїх лекціях

⁶ У 2011 році Львівський університет відсвяткував своє 350-річчя

використовували професори Я. Лецеєвський, А. Кринський, В. Брухнальський, приват-доценти Ф. Крчек, І. Свенціцький. У 1907 році до Львова з метою дослідження рукописних книг та виявлення староболгарських рукописів приїжджав болгарський академік Стоян Романські, який був членом НТШ. Він писав, що Львів “цікавий своїми музейними, монастирськими і бібліотечними збірками. Зокрема, у Львівській університетській бібліотеці є декілька влахо-болгарских рукописів” (Атанасов 1961:18, цит. за Полещук 1985:62).

Одним із найпалкіших болгаролюбів серед львівських учених – був засновник львівської наукової болгаристики Іларіон Семенович Свенціцький. Його багаторічна праця у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького над старими рукописами, поєднана з лекціями в університеті, вилилась у низку публікацій, присвячених перекладу богослужбових книг на староболгарську мову та історії болгарської мови і літератури. Окремо професор займався вивченням шляхів розвитку болгарської літературної мови. Його наукові дослідження у галузі болгарської мови знайшли відображення у таких працях, як “Етапи формування болгарської, сербської та української літературної мови” (Свенціцький 1955), “Формування болгарської літературної мови 863-1762” (Свенціцький 1957) та “Формування болгарської і сербської літературної мови продовж IX – XIX ст.” (Свенціцький). Остання, на жаль, залишилася в рукописному варіанті. У цих студіях автор виділяє етапи становлення та розвитку болгарської мови, аналізує типові явища, зміни, розглядає болгарську мову в зіставленні з іншими слов’янськими. Дбав Іларіон Семенович про продовження та становлення болгаристики як спеціальності, у 1946 році професор запросив викладача болгарської мови, болгарина за походженням М.Д.Малярчука (Трофимович 1983:215).

У свої численні розвідки зі словотвору залучає болгарський мовний матеріал один з найвідоміших українських дериватологів Іван Ковалик (напр., Ковалик 1958). У 1963 році в болгарському збірнику “Славянська філологія” були надруковані відповіді вченого на питання наукової анкети з мовознавства до V Міжнародного з’їзду славістів (Софія, 1963), які стосувалися, зокрема, словотвору іменників, прикметників та дієслів у слов’янських мовах (Ковалик 1963).

Пожвавлення інтересу до болгарської мови як до об’єкта наукових студій у Львові з’являється наприкінці 70-их років минулого століття. Цьому сприяло декілька подій: відкриття лекторату з болгарської мови (1976), запровадження підготовки студентів зі спеціальності “болгарська мова та література” (1978) та викладання болгарської мови як другої слов’янської на слов’янському відділенні, читання коротких практичних курсів для студентів-україністів і русистів. Неабияких зусиль для відкриття спеціальності “болгарська

мова та література” у Львівському університеті доклав професор К. Трофимович, саме за час його керівництва кафедрою болгаристика стала рівноправною спеціальністю поряд з іншими слов'янськими мовами.

Протягом дії лекторату (1976-1986) у Львові працювали викладачі Університету імені Кирила та Мефодія (м. Велико Тирново) Марія Дамянова (Спасова), Любка Стоїчкова, Вирбан Витов, Гочо Гочев. Окрім того, у зв'язку із запровадженням нової спеціальності посаду асистента кафедри слов'янської філології обійняв дипломований болгарист, випускник Київського університету імені Тараса Шевченка Микола Ярмолук. Спільними зусиллями вони не тільки налагодили викладання лінгвістичних дисциплін для підготовки студентів зі спеціальності, укомплектували корпус навчальної та наукової літератури, видали низку методичних матеріалів на допомогу студентам у вивченні болгарської мови (напр. Витов, Ярмолук 1982, 1985), але й активно включилися в університетське наукове життя – брали участь у славістичних конференціях, готували наукові публікації з різних питань болгарського мовознавства, залучали до спільних досліджень викладачів Львівського університету – українців, русистів, сербістів.

Наукові розвідки із зазначеної проблематики болгарські науковці та викладачі університету друкували передусім у всеукраїнському серійному науковому збірнику “Проблеми слов'янознавства”, що виходить у Львові. У 1978 році побачила світ стаття М. Дам'янової, присвячена проблемі стилю і мови одного з творів відомого середньовічного церковного й освітнього діяча Григорія Цамблака (Дам'янова 1978). Цього ж року з'явилася рецензія М. Дам'янової та Г. Тиртової на Словник-індекс пресвітера Козми, який уклав Ангел Давидов. Словник є першою спробою якнайповніше представити лексику цього оригінального староболгарського автора (Дам'янова, Тиртова 1978).

У 1979 році у збірнику з'явилася публікація лектора болгарської мови Л. Стоїчкової, у якій вона розглянула питання розвитку лексико-граматичних властивостей якості відносних прикметників (Стоїчкова 1989). Дві наступні публікації авторки присвячено питанням утворення складних відносних прикметників (Стоїчкова 1981), динаміці словотвору відносних прикметників у сучасній болгарській мові (Стоїчкова 1982). В. Витов опублікував у Львові дві статті: про морфологічні особливості іменників у перекладній повісті “Міфологія Синтипа Філософа” з “Другого Відинського збірника” Софронія Врачанського (Витов 1983) та про лексико-граматичну належність так званих вигуківих дієслів (Витов 1985).

Наукові зацікавлення М. Ярмолука за час його роботи в університеті були пов'язані з болгарськими дієсловами зорового сприйняття (Ярмолук 1987, 1989). М.

Ярмолюк також є співавтором низки досліджень переважно зіставного характеру. Це, зокрема, спільна стаття Г. Гочева і М. Ярмолюка про розбіжності у роді іменників у болгарській та українській мовах (Гочев, Ярмолюк 1991). У статтях, написаних спільно з Ф. Бацевичем, розглянуто дієслівну метонімію у болгарській мові (Ярмолюк, Бацевич 1988) та дієслівну гіпонімію на ширшому мовному тлі – у сучасній російській, болгарській та верхньолужицькій мовах (Ярмолюк, Бацевич 1990). Проблемам перекладу прийменникових конструкцій з та на українську, болгарську, верхньолужицьку та польську мови присвячена стаття О. Лазор та М. Ярмолюка (Лазор, Ярмолюк 1997).

Окрім лекторів, що працювали у Львові, на сторінках видання свої дослідження опублікували й інші викладачі Великотирновського університету – провідні мовознавці Р. Русінов (Русинов 1976) та Х. Станєва (Станєва 1977), стимулюючи науковий інтерес до болгарської мови серед львівських мовознавців.

На початку 80-х років минулого століття на кафедрі слов'янської філології Львівського університету під науковим керівництвом професора К. Трофимовича почала роботу над кандидатською дисертацією з болгарського мовознавства випускниця слов'янського відділення Ольга Албул, яка прослухала курс болгарської мови як другої слов'янської у М. Дам'янової (Спасової). Протягом 80-х років вийшла низка публікацій, пов'язаних з темою її кандидатської дисертації “Суспільно-політична лексика болгарської мови (назви особи)” (Албул 1982, 1984, 1989). Дисертація була успішно захищена в Мінську у 1988 році (Албул 1988).

У 80-90 –х рр. минулого століття болгарська мовна проблематика увійшла у коло наукових зацікавлень львівських українців та русистів, зокрема Т. Возного (Возний 1980, 1981), І. Грицютенка, Ф. Бацевича (Грицютенко, Бацевич 1982, 1986), Т. Панько, З. Терлака, І. Галенко, які поповнили вітчизняну славістичну бібліографію дослідженнями лексики та морфології сучасної української та російської мов у порівнянні з болгарською та іншими слов'янськими. Вони побачили світ на сторінках збірника «Проблеми слов'янознавства» та інших фахових виданнях. Заслужують на увагу також два наукових збірники, підготовлені науковцями Львівського та Великотирнівського університетів у рамках діючої угоди про співпрацю між двома навчальними закладами. Збірник “Мосты социалистической дружбы” (Мосты 1981) вийшов у Львові. Значну частину його обсягу присвячено питанням мовознавства. У 1983 році був реалізований ще один спільний проект – збірник “Историко-филологически изследвания” (Историко-филологически изследвания 1983), у якому п'ять розвідок присвячено болгаристичній мовознавчій тематиці. Авторами чотирьох з них є львівські мовознавці Іраїда Галенко, яка присвятила своє дослідження

болгаристиці у лінгвістичних працях І. Свенціцького, Т. Возний, який ґрунтовно досліджує порівняльно-типологічну характеристику східнослов'янських і болгарських дієслів, мотивованих іменними основами іншомовного походження, Т. Панько, у полі зору якої політекономічна термінологія болгарської мови у порівнянні з російською та німецькою. Об'єктом дослідження Ф. Бацевича та І. Грицютенка є спільні явища в лексиці болгарської, російської та української мов. Авторкою однієї з мовознавчих розвідок є Марія Дам'янова, яка описала 33 пам'ятки, що зберігаються у рукописних фондах львівських бібліотек, Національному музеї у Львові та на підставі мовних особливостей зарахувала їх до болгарських.

Болгарська мовознавча тематика звучить також на сторінках ще одного львівського серійного наукового видання, а саме Вісника Львівського університету. У 1991 році побачив світ 22 випуск Вісника під назвою «Мова і соціальне відродження» (Вісник 1991). Десять з дванадцяти публікацій збірника присвячено болгаристичній мовознавчій тематиці. Авторами їх є знані українські і болгарські мовознавці, що займаються дослідженням актуальних проблем розвитку та функціонування слов'янських мов. У публікаціях розглянуто питання лексичного складу, семантики, граматичної організації мовних одиниць і функціональної стилістики. Зокрема, І. Грицютенко та Ф. Бацевич дослідили дієслівну метонімію в російській, українській і болгарській мовах (функціонально-типологічний аспект), Т. Панько та З. Терлак звернули увагу на цікаву й актуальну проблему акцентуації іменників у болгарській та українській мовах. Як відомо, засвоєння акцентологічних норм у слов'янських мовах, що не мають фіксованого наголосу, є дуже важливим при вивченні цих мов як іноземних, оскільки вплив рідної мови може стати причиною численних відхилень від нормативного наголошування у мові, що вивчається. З. Бичко присвятив свою розвідку українсько-болгарським ізоглосам.

Спільним проектом кафедри слов'янської філології та української мови став “Українсько-болгарський розмовник” (автори З. Терлак, Т. Панько, М. Ярмолук) (Терлак, Ярмолук, Панько 1994).

Не переривається мовознавча болгаристична традиція і в наступні роки. З'явилися друком публікації О. Албул про болгарський вокатив (Албул 2007), (Албул 2011), аналітичні тенденції у сучасній болгарській мові (Албул 2007а), навчально-методичний посібник з фонетики та фонології сучасної болгарської літературної мови. (Албул 2005). Розпочала наукові пошуки у царині болгарського мовознавства випускниця Львівського університету, викладач болгарської мови Ольга Сорока, яка опублікувала статті про запозичення у лексиці сучасної болгарської мови (Сорока 2007, Сорока 2008). У спільній

статті О. Албул та О. Сороки на прикладі категорії роду розглядаються проблеми освоєння запозичених іменників у верхньолужицькій, болгарській та українській мовах (Албул, Сорока 2009), ще одна їх розвідка присвячена впливу тенденції до інтернаціоналізації на фонетичний та фонологічний рівні болгарської мовної системи (Албул, Сорока 2009). У 2011 році вийшов друком українсько-болгарський розмовник і словник “Скажи це болгарською”, спільна праця викладачів кафедри слов’янської філології та кафедри прикладного мовознавства (Сокіл, Сорока 2011). Над кандидатською дисертацією про болгарську тематичну лексикографію працює аспірантка кафедри слов’янської філології ЛНУ Оксана Костюшко. Окремі результати її пошуків зреферовано у кількох публікаціях.

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що болгарська мова вже понад століття залишається об’єктом наукових зацікавлень філологів Львівського університету і мовознавча болгаристика має добрі перспективи для розвитку у майбутньому.

Література

- Албул 1982:** Албул, О.А. Суспільно-політична термінологія у сучасній болгарській мові. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1982. Вип. 25, 133–137.
- Албул 1984:** Албул, О.А. Назви особи у болгарській суспільно-політичній лексиці. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1984. Вип.29, 85-89.
- Албул 1988:** Албул, О.А. Современная общественно-политическая лексика болгарского языка (наименования лиц): дис. ...кандидата филол. наук: 10.02.03/Албул Ольга Ананьевна. Львов, 1988, 145.
- Албул 1989:** Албул, О.А. Структура багатокомпонентних назв особи у суспільно-політичній лексиці сучасної болгарської мови. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1989. Вип. 39, 98-100.
- Албул, 2011:** Албул, О., Болгарський вокатив і мовна мода. – В: Болгарський щорічник. Т.УІІ. – К., 2011, 159-168.
- Албул 2007:** Албул, О.А. Болгарський вокатив: історія і сучасний стан. – В: Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур. 2007. Вип. 7, 3-11.
- Албул 2005:** Албул, О.А. Збірник вправ з фонетики та фонології сучасної болгарської літературної мови. Львів, 2005, 72.
- Албул 2007а:** Албул, О. Тенденція до аналітизму в сучасній болгарській мові. – В: Вісн. Льв. ун-ту. Сер.філол. Вип. 40. Част.2. Львів, 2007, 113-120.
- Албул, Сорока 2005:** Албул, О., Сорока, О. Граматичне освоєння запозичених іменників у верхньолужицькій, болгарській та українській мовах (на прикладі категорії роду). – В: Питання сорабістики. Львів-Будишин, 2005, 175-179.
- Албул, Сорока 2009:** Албул, О., Сорока, О. Тенденція до інтернаціоналізації у болгарській мові у минулому та на сучасному етапі розвитку (фонетико-фонологічний аспект, графіка). – В: Вісн. Льв. ун-ту. Сер.філол. Львів, 2009. Вип. 48, 240-246.

Атанасов 1961: Атанасов, П. Град Лвов в нашата стара и най-нова история. – В: Славяни. 1961. Кн. 3, 16-19.

Витов 1983: Витов, В. Морфологічні особливості іменників у перекладній повісті “Міфологія Синтипа Філософа” з “Другого Відинського збірника” Софронія Врачанського. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1983. Вип. 24, 95-103.

Витов 1985: Витов, В. До питання про так звані вигуківі дієслова. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1985. Вип. 31, 56-60.

Витов, Ярмолюк 1982: Витов, В., Ярмолюк М. Методичні вказівки з сучасної болгарської літературної мови (фонетика) для студентів філологічного факультету (українського та російського відділення). Львів, ЛДУ, 1982.

Витов, Ярмолюк 1985: Витов, В., Ярмолюк М. Методичні вказівки з вивчення болгарської мови (морфологія) для студентів філологічного факультету. Львів, ЛДУ, 1985.

Вісник 1991: Вісник Львівського університету. Серія Філологічна. Випуск 22. Мова та соціальне відродження. Львів, 1991, 85.

Возний 1980: Возний, Т. М. Порівняльно-типологічна характеристика східнослов’янських і болгарських дієслів, мотивованих словами іншомовного походження. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1980. Вип. 21, 115-123.

Возний 1981: Возний, Т.М. Порівняльно-типологічна структура східно- і південнослов’янських дієслів на -ствува- (-ствова-). – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1981. Вип. 23, 71-78.

Галенко 2004: Галенко, І. Мовознавча славістика у Львівському університеті (1787-1939) – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 2004. Вип. 54, 44-60.

Гочев, Ярмолюк 1991: Гочев, Г., Ярмолюк, М. Розбіжності болгарської та української спорідненої лексики з точки зору категорії роду. – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1991. Вип. 43, 102-106.

Грицютенко, Бацевич 1982: Грицютенко, І.Є., Бацевич, Ф.С. Деякі спільні тенденції розвитку суспільно-політичної лексики української, російської та болгарської мов на сучасному етапі. – В: Лексика української мови у її зв’язках з сусідніми слов’янськими та неслов’янськими мовами: Тези доповідей. Ужгород, 1982, 41-42.

Грицютенко, Бацевич 1986: Грицютенко, І.Є., Бацевич, Ф.С. Некоторые общие явления в сфере общественно-политической лексики русского и болгарского языков на современном этапе развития. – В: Славянская филология. Вип. V. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986, 6-13.

Дам’янова 1978: Дам’янова, М.А. “Похвальне слово” Григорія Цамблака на соборі в Констанці і традиції Тирновської літературної школи (проблеми стилю і мови). – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1978. Вип. 17, 79-89.

Дам’янова, Тиртова 1978: Дам’янова, М., Тиртова, Г.: Ангел Давидов. Речник-индекс на презвитерм Козма. София: БАН, 1976 – В: Проблеми слов’янознавства. Львів, 1978. Вип. 17, 136-138.

Историко-филологически изследвания 1983: Историко-филологически изследвания. Велико-Търново, 1983, 271.

Ковалик 1958: Ковалик, І. І. Питання слов’янського іменникового словотвору / І. І. Ковалик. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. Ч.І, 155.

Ковалик 1963: Ковалик, И. И. Ответы на вопросы за научната анкета по езикознание.

Какви са различията между словообразователните системи на съществителните, прилагателните и глаголите в славянските езици? – В: Славянска филология. Т.1. Ответы на вопросы за научната анкета по езикознание. Материалы за V международный конгресс на славистите / Ред. Ив. Леков, Ст. Стойков. София: БАН, 1963, 112–113; Какво е отношението между словообразователни морфеми и словообразователен тип в славянските езици? – В: Там само, 115–116. Какви са словообразователните тенденции в развоја на славянските лични имена и на техните умалително–ласкателни форми? – В: Там само, 366–367.

Лазор, Ярмолук 1997: Лазор, О.Я., Ярмолук М.О. До перекладу приимениковых конструкций з (та) на українську, болгарську, верхньолужицьку і польську мови. – В: Материали міжнародної конференції. Язык. Культура. Взаимопонимание. Львов, 1997, 292 – 295.

Мосты 1981: Мосты социалистической дружбы. Львов, 1981, 188.

Полещук 1985: Полещук, Т.С. Роль Львова в українсько-болгарських контактах в галузі освіти і науки (кінець XIX – початок XX ст.). – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1985. Вип. 32, 59 -65.

Русинов 1976: Русинов, Р. Болгарська мова в “История на великий Александра Македонца...” (1844 р.). – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1976. Вип. 13, 19-26.

Свенціцький 1955: Свенціцький, І. С. Етапи формування болгарської, сербської та української літературної мови. – В: Вопросы славянского языкознания. 1955. Кн. 4, 123-129.

Свенціцький 1957: Свенціцький, І. С. Формування болгарської літературної мови 863-1762 – В: Езиковединские исследования в чест на академик Стефан Младенов. *Studia linguistic in honorem acad. Mladenov*. София, 1957, 209 – 213.

Свенціцький: Свенціцький, І. С. Формування болгарської і сербської літературної мови продовж IX – XIX ст. // Рукопис.

Сокіл, Сорока 2008: Сокіл, Б., Сорока, О. Скажи це болгарською! Українсько-болгарський розмовник і словник. Тернопіль: Мандрівець, 2011, 252.

Сорока 2008: Сорока, О. Освоєння запозичень у болгарській та українській мовах. – В: *Slavistika dnes: vlivy a kontexty*. Praha, 2008, 255-264.

Сорока 2007: Сорока, О. Б. Фонетичне освоєння запозичень у болгарській мові. – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 2007. № 56, 321-322.

Станєва 1977: Станєва, Х. Порівняльне обставинне підрядне речення в сучасній болгарській мові – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1977. Вип. 15, 101-107.

Стоїчкова 1979: Стоїчкова, Л. Розвиток лексико-граматичних властивостей якісності відносних прикметників у сучасній болгарській мові. – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1979. Вип. 19, 130 – 137.

Стоїчкова 1981: Стоїчкова, Л. Динаміка словотвору відносних прикметників у сучасній болгарській мові – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1981. Вип.23, 102-108.

Стоїчкова 1982: Стоїчкова, Л. Утворення складних відносних прикметників у сучасній болгарській мові – В: Проблеми слов'язнавства. Львів, 1982. Вип. 25, 107-114.

Терлак, Ярмолук, Панько 1994: Терлак, З.М., Ярмолук, М.О., Панько, Т.І. Українсько-болгарський розмовник. Львів:Світ, 1994, 136.

Трофимович 1983: Трофимович, К. К. Болгарская филология во Львовском университете

(1939–1981). – В: Историко-филологически изследвания / Великотърновски ун-т “Кирил и Методий”. Лвовски държавен ун-т “Иван Франко”. Велико Търново, 1983, 215-221.

Ярмолюк 1987: Ярмолюк, М.О. Семантичний аналіз дієслів зорового сприйняття болгарської мови. – В: Проблеми слов’язнознавства. Львів, 1987. Вип. 35, 87-90.

Ярмолюк 1989: Ярмолюк, М.О. Зовнішні зв’язки лексико-семантичної групи зорового сприйняття у болгарській мові. – В: Проблеми слов’язнознавства. Львів, 1989. Вип. 39, 112-114.

Ярмолюк, Бацевич 1988: Ярмолюк, М., Бацевич Ф. Дієслівна метонімія в сучасній болгарській мові (функціонально-типологічний аспект). – В: Проблеми слов’язнознавства. Львів, 1988. Вип. 37, 55-58.

Ярмолюк, Бацевич 1990: Ярмолюк, М., Бацевич Ф. Дієслівна гіпонімія в сучасних російській, болгарській та верхньолужицькій мовах. – В: Проблеми слов’язнознавства. Львів, 1990. Вип. 41, 157-158.

Kalina 1891: Kalina, A. Studia nad historią języka Bułgarskiego. – В: Rozprawy i Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydanie filologiczne. Kraków, 1891. T. XIV. S.163-577, T. XV, 399-592.

Polski słownik 1964-1965: Polski słownik biograficzny. T. XI, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964-1965, 446-449.

Ольга Сорока, головний асистент, лектор української мови

Кафедра слов’янських мов

Софійський університет імені Святого Климента Охридського

бул. Цар Освободітел 15, Софія, 1504,

e-mail: solha@i.ua

УКРАЇНСЬКА МОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ КАФЕДРИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ольга Албул, Оксана Лазор

Анотація: У статті йдеться про україніку як галузь наукових зацікавлень славістів-мовознавців Львівського національного університету імені Івана Франка. Їх формування та розвиток простежено на підставі огляду праць, що опубліковані в період після Другої світової війни.

Ключові слова: славістика, україніка, мовознавство, Львівський національний університет.

Від середини XIX ст. розвиток слов'янознавства у Львові був тісно пов'язаний з функціонуванням двох університетських славістичних кафедр – кафедри польської мови і літератури (з 1825 р.) та української (руської) мови і літератури (з 1848 р.). З початку 1888 р. у Львівському університеті почала функціонувати ще й окрема кафедра слов'янської філології, яку називали тоді “Заклад порівняльної філології слов'янських мов, літератур і мистецтва”. Антоні Каліна (згодом перший її завідувач, якщо використовувати сучасну термінологію) ще наприкінці 70-х років XIX ст. мотивував необхідність створення подібної одиниці тим, що на кафедрах польської та української філології слов'янські мови згадували лише принагідно, час від часу, а існування окремої структури дозволило б їх систематичне викладання та наукове вивчення. Це, в свою чергу, повинно було позитивно відбитися як на політичній, так і на інтелектуальній сфері, бо в такий спосіб університет отримував змогу впливати на сусідні слов'янські країни (Галенко 2004).

Протягом п'яти десятиліть з моменту створення кафедри слов'янської філології з нею була пов'язана доля таких відомих науковців-славістів, як уже згаданий Антоні Каліна, як Адам Антоні Кринський, Александр Брюкнер, Тадеуш Лер-Сплавінський, Вітольд Ташицький, Здіслав Штібер, Єжи Курилович, Іларіон Свенціцький та ін. Коло їх наукових зацікавлень було доволі широким: тогочасний стан слов'янських мов, їх історія, слов'янські міжмовні контакти, слов'янська діалектологія, порівняльно-історичні дослідження слов'янських мов тощо.

Свої лінгвістичні дослідження згадані науковці здійснювали передусім на матеріалі західно- та південнослов'янських мов. Однак хочемо відзначити, що й мова українського народу не залишилася поза їхньою увагою. Українська тема виразно прозвучала

у науковій та педагогічній діяльності Т. Лера-Сплавінського, який протягом семи років (з 1922 р. по 1929 р.) очолював кафедру слов'янської філології та, за сумісництвом, кафедру польської мови, В. Ташицького, З. Штібера та І. Свенціцького (Галенко 1995). Після подій 1939 р. та відновлення у 1944 р. радянського режиму на західноукраїнських землях чимало славістів, в т. ч. університетських, виїхало зі Львова. Інші були репресовані або позбавлені можливості займатися наукою. Ті, які продовжили працювати, були змушені пристосовуватися до нових умов.

Унаслідок певної реорганізації на філологічному факультеті Львівського університету відкрили відділ слов'янської філології, на якому функціонували дві кафедри – слов'янських мов та слов'янських літератур. У 1948 р. їх об'єднано в одну – кафедру слов'янської філології, яку до 1950 р. очолював професор І. Свенціцький, якому львівська славістика, в тому числі мовознавча, завдячує збереженням, наскільки це було можливо в ті часи, своїх наукових традицій (Чорній 2002).

На підставі короткого огляду праць науковців кафедри слов'янської філології Львівського університету, що опубліковані в період після Другої світової війни, маємо на меті у цьому повідомленні простежити розвиток однієї з них – традиції дослідження ними української мови.

Почнемо свій огляд з праць видатного науковця-енциклопедиста, професора І. Свенціцького (1876–1956). Статті та монографії з української діалектології, історії української мови становлять вагомий частину багатогранного наукового доробку вченого, який розпочав свій шлях у славістиці саме з дослідження питань української діалектології. Найбільш плідно у цьому плані І. Свенціцький працював у період до Другої світової війни. У цей час вийшли друком такі його праці, як “Бойківський говір села Бітля»” (Свенціцький 1913), “Основи науки про мову українську” (Свенціцький 1917) ⁷ (зазначимо принагідно, що праця опублікована у Києві, куди І. Свенціцького інтернували після закриття Львівського університету під час Першої світової війни), “Нариси з історії української мови” (Свенціцький 1920) та ін.

У повоєнний час науковець активно досліджував мову пам'яток письменства. Варто згадати його студії “Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку” (Свенціцький 1948), “Мова Галицько-Волинського літопису” (Свенціцький 1949), “Мова пам'яток письменства із різних говіркових територій Русі” (Свенціцький 1953). Кілька праць професора з'явилися друком вже після його смерті –

⁷ Зазначену працю опубліковано у Києві, куди І. Свенціцького інтернували після закриття Львівського університету під час Першої світової війни.

“Питання про світський характер староруського письменства і його мови” (Свенціцький 1958), “Правопис рукописів староруської доби” (Свенціцький 1958а), “Елементи живої народної мови в пам’ятках української літературної мови у XIV–XVII сторіччях” (Свенціцький 1958), “Мова староруських творів світського змісту X–XIII ст.” (Свенціцький 1963).

Важливо відзначити, що, на думку наших сучасників, мовознавча україніка І. Свенціцького не втратила своєї наукової цінності також у наші дні. Як зазначено в одній із публікацій Дмитра Гринчишина, що вміщена у збірнику наукових праць з нагоди 125-річчя з дня народження І. Свенціцького, праці видатного науковця “використовують при вивченні діалектології та історії української мови, при палеографічному описі багатьох українських писемних пам’яток раннього періоду” (Гринчишин 2004:65). На думку Уляни Добосевич, питання історичного розвитку української мови в І.Свенціцького набули своєрідного трактування, оскільки спостереження над багатим мовним матеріалом писемних документів минулих століть, зіставлення його з пам’ятками мистецтва, роздуми над перебігом історичних подій дали йому змогу витворити власну концепцію еволюції української мови (Добосевич 2004:72).

З 1945 р. по 1971 р. з кафедру слов’янської філології Львівського університету була пов’язана наукова та навчальна діяльність професора Михайла Онишкевича (1906–1971) – знаного полоніста, дослідника слов’янських діалектів та міжслов’янських мовних контактів. Зазначимо принагідно, що цей талановитий учений здобував освіту на кафедрі української філології і, як її студент мав можливість відвідувати семінар з польської мови професора Г. Гернера та семінар з польської літератури професора В. Брунальського (Захлюпана 2006). Цей факт, на нашу думку, сприяв не лише тому, що вже як дипломований фахівець М. Онишкевич зміг обійняти посаду викладача славістичної кафедри, а й успішному захисту двох дисертацій: кандидатської, написаної переважно на польському матеріалі (“Звуки польської мови XII–XVI ст.”, 1948), і докторської, написаної на матеріалі мови української (“Нариси з лексикографії та лексикології Бойківщини за даними словника бойківського діалекту”, 1967).

Вивченню бойківського діалекту, в якому збереглися мовні факти, не відомі іншим говіркам та українській літературній мові, дослідник присвятив понад двадцять років свого життя. Копітка праця над матеріалами діалектологічних експедицій до 220-ти населених пунктів, у більшості з яких М. Онишкевич брав безпосередню участь, над даними діалектологічних словничків, фольклорно-етнографічними записами вилилася у ґрунтовну лексикографічну працю – “Словник бойківських говірок”, яка, на жаль, побачила світ вже

після смерті свого автора – у 1984 р.

“Словник”, у який увійшли 17 тисяч слів на позначення ступенів спорідненості і форм співжиття людей, слова зі сфери побуту, сільськогосподарського виробництва, ремесел, промислів, звичаїв, обрядів, релігії та міфології, мистецтва, освіти й культури, за своїм типом є перекладним, бо діалектні слова витлумачено тут літературним відповідником, а в разі його відсутності – описово, з невеликою енциклопедичною довідкою або цитатою з писемного джерела. Таким чином, “Словник” побудований на глибоких, теоретично обґрунтованих лексикографічних засадах, і в цьому його безперечна цінність. Зазначені засади поглиблено при підготовці “Словника” до друку. Над цим працювала група співробітників Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН України. Шкода лише, що така унікальна праця видана надзвичайно малим тиражем (800 примірників), що одразу зробило її бібліографічним раритетом.

У період після Другої світової війни мовознавці кафедри слов’янської філології активно використовували дані української мови в своїх дослідженнях зіставного характеру. Так, Гаврило Шило (1910–1988), який з 1944 р. по 1951 р. викладав на кафедрі слов’янської філології старослов’янську мову, захистив кандидатську дисертацію “Палатограми українських звуків в порівнянні з палатограмами звуків інших слов’янських мов і система фонем української мови” (1946 р.). У подальшому науковець плідно займався дослідженням українських діалектів⁸ і 1961 року захистив докторську дисертацію про південно-західні говірки України (Шило 1961).

У кандидатській дисертації Миколи Пушкаря (1894–1988), який виховав не одне покоління богемістів, явища формування звукового складу української мови досліджено на широкому слов’янському фоні. Тема дисертації – “Наймолодша палаталізація приголосних в українській мові в порівнянні з іншими слов’янськими мовами” (1949). У доробку вченого є ще кілька зіставних студій, виконаних з використанням українського мовного матеріалу. Згадаємо, зокрема, публікації “Називний–знахідний однини на -я (-а) в іменників середнього роду на -ію-основ у мовах українській та словацькій” (Пушкар 1961) та “Дія аналогії в українському і чеському дієслові” (Пушкар 1964).

Зіставні дослідження окремих явищ української та серболужицьких мов посідають значне місце в науковому доробку визначного славіста, засновника львівської школи сорабістики, довголітнього завідувача кафедри слов’янської філології професора Костянтина Трофимовича (1923–1993). У 1960 р. він опублікував статтю “Категорія особи і

⁸ У біобібліографічному покажчику “Вчені кафедри слов’янської філології” (Львів, 1998) зафіксовано сім праць Г.Шила, присвячених питанням української діалектології.

живих істот у лужицькій відміні в порівнянні з сусідніми слов'янськими мовами” (Трофимович 1960:52–57) та видав посібник “Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов” (Трофимович 1960а), у якому відобразив найголовніші процеси праслов'янської мови та характерні фонетичні риси всіх живих слов'янських мов, в тому числі української, верхньо- та нижньолужицької.

Науковий доробок викладачів кафедри слов'янської філології молодшого і наймолодшого поколінь свідчить, що українська мова, як об'єкт окремих досліджень, належить також до кола їхніх наукових зацікавлень, а український мовний матеріал вони активно використовують у зіставних студіях.

Так, дослідженню фрагментів української мовної картини світу присвячені публікації (Лобур 1996; Лобур 1997) Надії Лобур (нар. 1965 р.). Український матеріал поряд з даними інших слов'янських мов залучено у її кандидатській дисертації “Антропометрична метафора у мовній картині світу: типологічна модель (на матеріалі української і чеської мов)” (1997).

Надзвичайно активно в тому числі в галузі української ономастики працює молодий науковець-богеміст Любов Осташ (нар. 1977 р.). У її доробку понад двадцять досліджень, що виконані самостійно та у співпраці з Романом Осташем. Серед них хочемо згадати розвідки про власні особові імена в антропонімії Бойківщини, Наддністрянщини, їхню деривацію та динаміку, про українські прізвища в світлі історичної антропонімії, освоєння християнських особових імен в українській мові, нові тенденції у функціонуванні власних особових імен в Україні та ін. (Осташ 1996; Осташ 1996а; Осташ 1996б; Осташ 2005). Працюючи над кандидатською дисертацією з чеської антропонімії, Л. Осташ опублікувала результати зіставного дослідження українського та чеського антропоніміконів Осташ 2000; Осташ 2001; Осташ 2001а; Осташ 2001б). Про освоєння запозичень у болгарській та українській мовах (Сорока 2008) писала Ольга Сорока (нар. 1979 р.).

На кафедрі слов'янської філології Львівського університету до утворення у 2004 р. кафедри польської філології працювала знана сьогодні полоністка, завідувач кафедри польської філології доцент Алла Кравчук. У її науковому доробку знаходимо ряд статей, присвячених зіставному дослідженню польської та української фразеології (Кравчук 1998; Кравчук 1998а; Кравчук 1999; Кравчук 2000; Кравчук 2000а; Кравчук 2003-2004).

У деяких дослідженнях славістів-мовознавців Львівського університету використано факти трьох і більше слов'янських мов (Албул, Лобур 2002; Албул, Сорока 2005; Ярмолюк, Лазор 1997).

Необхідно згадати ще один напрям діяльності членів кафедри слов'янської

філології, інспірований навчальними та практичними потребами: укладання перекладних словників, розмовників, посібників з української мови для іноземців.

Одним з найбільших наукових досягнень К. Трофимовича, якого ми вже згадували вище, сьогодні вважають “Українсько-верхньолужицький словник” – на превеликий жаль, останню наукову публікацію професора (Трофимович 1993). Готуючи до друку це лексикографічне джерело, упорядник сподівався, що його будуть використовувати не лише у Львівському університеті, де верхньолужицька мова стала предметом глибоко наукового дослідження та навчальною дисципліною, а й в інших університетах України. Нині “Українсько-верхньолужицький словник” К. Трофимовича успішно використовують у Києві, Харкові, Ужгороді. Належну оцінку це видання отримало у Лужиці (Faßke 1993), інтерес до нього був і є у провідних університетах Росії та Білорусі тощо (Моторный 1995).

У 1994 р. у Львові вийшов друком “Українсько-болгарський розмовник” (Терлак, Ярмолюк, Панько 1994), одним з укладачів якого був Микола Ярмолюк (нар. 1955 р.) – на той час викладач болгарської мови. Розмовник призначений для широкого кола осіб, котрі збираються у ділову чи туристичну подорож до Болгарії. Його можна з успіхом використовувати також з навчальною метою у вищих навчальних закладах – для розвитку навиків усного мовлення, для складання діалогів тощо. Але потреба у таких посібниках існує постійно, з розвитком суспільства і мови необхідно оновлювати лексику і фразеологію, вводити нові теми тощо. Тому логічним продовженням згаданого розмовника можна вважати “Українсько-болгарський розмовник і словник” (Сокіл, Сорока 2011), в укладанні якого взяла участь молода болгаристка О. Сорока, яка зараз працює лектором української мови в Софійському університеті. Посібник отримав позитивні відгуки в Болгарії та Україні.

У 2008 р. оригінальні тексти для розвитку і вдосконалення усного українського мовлення видала окремою книгою (Адаменко 2008) викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету, а тепер лектор, в тому числі української мови, Геттингенського університету Світлана Адаменко (нар. 1973 р.). До кожного з текстів посібника автор додала українсько-німецький активний словник.

Таким чином, зроблений нами короткий огляд засвідчує, що викладачі кафедри слов'янської філології Львівського університету протягом усього періоду її функціонування не обмежують своїх наукових зацікавлень лише тими мовами, які викладають. На наш погляд, особливу вагу для розвитку мовознавчої україністики мають і матимуть численні дослідження окремих явищ української мови у зіставленні з іншими слов'янськими мовами. Саме це дозволяє виявляти спільне та відмінне на різних рівнях зіставляваних мов.

Література

- Адаменко 2008:** Адаменко, С. Мандри: Матеріали до вивчення курсу сучасної української мови як іноземної. Львів, 2008, 112.
- Албул, Лобур 2002:** Албул, О., Лобур, Н. Метафоризація назв птахів (на матеріалі української, чеської, серболужицької мов). – В: Питання сорабістики = Prašenija sorabistiki. IX Міжнародний сорабістичний семінар. Львів, 2002, 275–285;
- Албул, Сорока 2005:** Албул, О., Сорока, О. Граматичне освоєння запозичених іменників у верхньолужицькій, українській та болгарській мовах (на прикладі категорії роду). – В: Проблеми сорабістики = Prašenija sorabistiki. X Міжнародний сорабістичний семінар. Львів, 2005, 175–179;
- Галенко 1995:** Галенко, І. Українська тема в науково-педагогічній діяльності Тадеуша Лера-Сплавінського. – В: Українська філологія: Діяльність і перспективи. Львів, 1995, 129–135.
- Галенко 2004:** Галенко, І. Мовознавча славістика у Львівському університеті. – В: Проблеми слов'янознавства. Львів, 2004. Вип. 54, 44–60.
- Гринчишин 2004:** Гринчишин, Д. Мовознавчі розвідки І. Свенціцького на сторінках “Записок Наукового товариства імені Шевченка”. – В: Мова, література і музейництво в науковій спадщині Іларіона Свенціцького. Львів, 2004, 58–65.
- Добосевич 2004:** Добосевич, У. Іларіон Свенціцький та його “розуміння життя мови”. – В: // Мова, література і музейництво в науковій спадщині Іларіона Свенціцького. Львів, 2004, 66–72.
- Захлюпана 2006:** Захлюпана, Н. Ю. К. Редько – учений, перекладач, письменник. – В: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2006. Вип. 38. Ч. II, 182–186.
- Кравчук 1998:** Кравчук, А. Омонімія у сфері польсько-української ономастичної фразеології. – В: Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича: У 2 т. Львів, 1998. Т. 1, 357–362;
- Кравчук 1998а:** Кравчук, А. Проблеми зіставного вивчення української і польської фразеології (на матеріалі фразеологізмів з античними і біблійними власними назвами). – В: Нова педагогічна думка. Рівне, 1998. № 3, 67–70;
- Кравчук 1999:** Кравчук, А. Структурно-семантичні моделі польської й української фразеології з власними назвами: поєднання національних та інтернаціональних ознак. – В: Проблеми слов'янознавства. Львів, 1999. Вип. 50, 97–100;
- Кравчук 2000:** Кравчук, А. Власні назви у спільних моделях польської та української фразеології. – In: Prace językoznawcze. Z. 2. Olsztyn, 2000, 73–88;
- Кравчук 2000а:** Кравчук, А. Вплив просторової семантики топонімів на формування фразеологічного значення (на матеріалі українських та польських фразеологізмів з компонентом-топонімом). – В: Українське мовознавство. Вип. 22. Київ, 2000, 47–51;
- Кравчук 2003–2004:** Кравчук, А. Національне й інтернаціональне в польській та українській ономастичній фразеології. – In: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. Warszawa, 2003–2004, 101–109.
- Лобур 1996:** Лобур, Н. В. Культ землі в українській мові. – В: Дивослово. К., 1996. № 3, 22–23.

- Лобур 1997:** Лобур, Н. В. Концепт родини в українській картині світу. – В: Язык. Культура. Взаимопонимание. Материалы международной конференции. Львов, 1997, 88–90;
- Моторный 1995:** Моторный, В. А. Константин Константинович Трофимович. – В: Славяноведение. Москва, 1995. № 2, 119–120.
- Осташ, Осташ 1996:** Осташ, Л. Р., Осташ, Р. І. Власні особові імена в антропонімії Бойківщини. – В: Бойківщина. Історія та сучасність. Львів, 1996, 104–106;
- Осташ, Осташ 1996а:** Динаміка власних особових імен на Наддністрянщині. – В: Ономастика східних слов'ян. Тези доп. наук. семінару. Київ, 1996, 56–57;
- Осташ, Осташ 1996б:** Антропонімія наддніпрянського села Стриганці. – В: Українська історична та діалектна лексика. Збірник наук. праць. Вип. 3. Львів, 1996, 200–207;
- Осташ, Осташ 2005:** Фонетична адаптація християнських особових імен в українській мові середини XVII століття: зміни голосних у середині імені. – В: Діалектологічні студії 5: Фонетика, морфологія, словотвір. Львів, 2005, 87–94.
- Осташ 2000:** Осташ, Л. Р. Фонетична адаптація церковно-християнських власних особових імен в українській мові XVI ст.: початкові голосні. – В: Християнство й українська мова. Матеріали наук. конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р. Львів, 2000, 362–369;
- Осташ 2000а:** Осташ, Л. Р. Місце слов'янських автохтонних власних особових імен у чеському і українському іменниках. – В: Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2000. Вип. II, 96–105;
- Осташ 2001:** Осташ, Л. Р. Семантика основ чеських і українських власних особових імен-комполітів. – В: Наукові записки Кіровоградського державного педуніверситету ім. В. Винниченка. Вип. 37. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград, 2001, 137–144;
- Осташ 2001а:** Осташ, Л. Р. Зіставний аналіз чеських та українських відапелятивних особових імен слов'янського автохтонного походження. – В: Іншомовні елементи в ономастиці України. Матеріали наукового семінару 12–13 вересня 2001 р. Київ, 2001, 62–75;
- Осташ 2001б:** Осташ, Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена апелятивного походження в чеському і українському антропоніміконах. – В: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське і слов'янське мовознавство. Збірн. наук. праць. Вип. 4. Ужгород, 2001, 398–402;
- Осташ 2002:** Осташ, Л. Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців. – В: Студії з ономастики та етимології 2002. Київ, 2002, 150–158.
- Осташ 2007:** Осташ, Л. Р. Нові тенденції у функціонуванні власних особових імен в Україні. – In: Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze. Kraków, 2007, 159–166;
- Осташ 2010:** Осташ, Л. Р. Гуцульсько-наддністрянські лексичні паралелі. – В: Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск XXV–XXVI. Івано-Франківськ, 2010, 33–37;
- Осташ 2011:** Осташ, Л. Р. Фонетична варіантність давніх власних особових імен. – В: Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск XXIX–XXXI. Івано-Франківськ, 2011, 207–212.
- Пушкар 1961:** Пушкар, М. А. Називний – знахідний однини на -я (-а) в іменників

середнього роду на -ію-основ у мовах українській та словацькій. – В: Питання слов'янознавства: Матеріали першої і другої республіканських славістичних конференцій. Львів, 1961, 41–56.

Пушкар 1964: Пушкар, М. А. Дія аналогії в українському і чеському дієслові. – В: Наукова конференція, присвячена 25-річчю возз'єднання українського народу в єдиній Українській соціалістичній державі: Тези доповідей. Філологія, 12–17 жовтня 1964 р. Львів, 1964, 44–46.

Свенціцький 1913: Свенціцький, І. Бойківський говір села Бітля. – В: Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. Львів, 1913. Т. 114, кн. 2, 117–153.

Свенціцький 1917: Свенціцький, І. Основи науки про мову українську. К., 1917, 72.

Свенціцький 1920: Свенціцький, І. Нариси з історії української мови. Львів, 1920, 100.

Свенціцький 1948: Свенціцький, І. Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку. – В: Вопросы славянского языкознания. Москва, 1948. Кн.1, 123–139.

Свенціцький 1949: Свенціцький, І. Мова Галицько-Волинського літопису. – В: Вопросы славянского языкознания. Москва, 1949. Кн.2, 123–135.

Свенціцький 1953: Свенціцький, І. Мова пам'яток письменства XIII віку із різних говіркових територій Русі. – В: Вопросы славянского языкознания. Москва, 1953. Кн. 3., 190–210.

Свенціцький 1958: Свенціцький, І. Питання про світський характер староруського письменства і його мови. – В: Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1958. Кн. 5, 56–67.

Свенціцький 1958а: Свенціцький, І. Правопис рукописів староруської доби. – В: Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1958. Кн. 5, 68–74.

Свенціцький 1958б: Свенціцький, І. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XIV–XVII сторіччях. – В: Питання українського мовознавства. Львів, 1958. Кн. 3, 5–13.

Свенціцький 1963: Свенціцький, І. Мова староруських творів світського змісту X–XIII ст. – В: Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1963. Кн. 7–8, 3–14.

Сокіл, Сорока 2011: Сокіл Б., Сорока, О. Українсько-болгарський розмовник і словник. Тернопіль, 2011, 249.

Сорока 2008: Сорока, О. Освоєння запозичень у болгарській та українській мовах. – In: Slavistika dnes: vlivy a kontexty. Praha, 2008, 255–264.

Терлак, Ярмолук, Панько 1994: Терлак, З. М., Ярмолук, М. О, Панько, Т. І. Українсько-болгарський розмовник. Львів, 1994, 134.

Трофимович 1960: Трофимович, К. К. Категорія особи і живих істот у лужицькій відміні в порівнянні з сусідніми слов'янськими мовами // Питання слов'янської філології. Львів, 1960. Вип. I, 52–57.

Трофимович 1960а: Трофимович, К. К. Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика. Львів, 1960, 226.

Трофимович 1993: Трофимович, К. Українсько-верхньолужицький словник. Львів, 1993. Т. I (А–Й), 89.; Т. II (К–Я), 157.

Чорній 2002: Чорній, В. Львів як осередок слов'янознавства. В: Чорній, – В: Слов'янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали. Львів, 2002, 144–150.

Шило 1961: Шило, Г. Ф. Юго-западные говоры УССР (к северу от Днестра): Автореф. Дис.....д-ра филол. наук. Львов, 1961.

Ярмолук, Лазор 1997: Ярмолук, М., Лазор, О. До перекладу прийменникових конструкцій з та на українську, болгарську, верхньолужицьку і польську мови. – В: Язык. Культура. Взаимопонимание. Материалы Международной научной конференции. Львов, 1997, 292–295.

Faßke 1993: Faßke, H. Za profesorem Konstantinom K. Trofimowičom. – In: Lětopis. Budyšin/Bautzen, 1993. Zeš. 2, 145–147.

Ольга Албул, доцент

Кафедра слов'янської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000

e-mail: albul.olga@gmail.com

Оксана Лазор, старший викладач

Кафедра слов'янської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000,

e-mail: oksanalazor@yandex.ru

ЕДИН ШИРОКОСКРОЕН СЛАВИСТ

ЮРИЙ ШЕВЕЛЬОВ (1908-2002)

Райна Камберова

Анотация: Статията е посветена на 10-годишнината от смъртта на известния учен Юрий Шевельов. Представя биографията, основните приноси в областта на езикознанието, литературознанието и критиката на големия славист, чиито живот е малко познат в Украйна. Едва в последно време започва да се издава и превежда творчеството му.

Ключови думи: украинист, Шевельов, биография, езикознание, литературознание.

Тази година се навършват десет години от смъртта на видния езиковед и литературовед Юрий Шевельов. Кръгът на неговите научни интереси е изключително широк и включва изследвания на общославистична тематика, изучаване на проблемите на отделните славянски езици и праславянски език, въпросите за взаимното влияние и контактите между славяните, но основна обединяваща тема на творчеството му е украинистиката.

Юрий Шевельов, познат също и с псевдонимите Шерех, Гр. Шевчук, е известен учен-славист, езиковед, историк на украинската литература, критик, активен участник в украинския емигрантски културен и обществен живот, роден и учил в Украйна, емигрирал в САЩ, професор в Колумбийския университет. Продуктивността му като учен е впечатляваща – пълната му библиография се състои от 872 заглавия на украински, руски, английски и други езици. Автор е на 17 книги, сред които са фундаменталните научни трудове „Нарис сучасної української мови“ (1951), „Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови“ (1965), „Історична фонологія української мови“ (1979).

Юрий Володимирович Шевельов е роден на 17 декември 1908 година в град Харков. Повечето биографични справки започват именно по този начин – с името, с датата и мястото на раждане. В конкретния случай тази информация е променяна неколkokратно, което и до днес обръква изследователите на живота и творчеството на големия учен. За начало името му е било променяно официално няколко пъти още в детството му. И двамата му родители произхождат от семейства на етнически немци. Баща му, Володимир Карлович Шнейдер, е генерал-майор от руската армия, който след началото на Първата световна война сменя фамилията си от Шнейдер на Шевельов, а бащиното име от Карлович на Юриевич.

„Служейки вярно и искрено на Русия, – пише Юрий Шевельов в спомените си – баща ми болезнено усещаше подозренията във военните кръгове, които падаха върху него поради немския му произход. Затова реши да смени фамилията, че дори и бащиното си име. Търсеше такова, което да започва с Ш, за да не се налага да се подменят кърпичките, салфетките, трябваше да звучи очевидно руско (...) В това време да се смени името бе възможно само с личното разрешение на царя и представляваше дълга процедура. Тя приключи успешно през 1916 година, точно когато татко стана генерал-майор.“ (Шевельов 2001:8).

През 1909 година, когато генерал-майор Шевельов е разпределен в Полша, град Ломжа, с него заминава цялото му семейство. След началото на войната, малкият Юрий се връща в Харков с майка си. След официалната смяна на името баща му изпраща новия паспорт на жена си. По това време омъжените жени получават паспортите от съпрузите си. Във връзка с това по-късно Шевельов пише в мемоарите си, че помни съдържанието на документа: „Издава се от Щаба на 40 пехотна дивизия на 1916 година, 23 февруари. Притежател на паспорта: Варвара Владимировна Шевельова. Звание: жена на командир на бригада в 40 пехотна дивизия генерал-майор Шевельов. С нея е синът ѝ, Георгий, 7-годишен.“ (Шевельов 2001:8). Това е втората промяна на името на Шевельов – от Юрий на Георгий.

Няколко години по-късно в свидетелството за раждане майка му, Варвара Медер, променя и месторождението му – от град Харков на град Ломжа, за да предотврати евентуална проверка на произхода от страна на болшевишката власт. Тя се опасявала, че ако се разбере истинското месторождение на Юрий, ще се стигне и до истинското име на бащата. Това я принуждава да обяви оригиналните документи за загубени, а при попълването на новото свидетелство да впише Ломжа като роден град на детето, защото полският град е далече от юридическите правомощия на съветската власт и възможностите за проверка. „Тази поправка в биографията ми – пише Ю. Шевельов – я направи революцията и не беше последната. Поне географски, станах поляк.“ (Шевельов 2001:8).

Харков заема особено място в сърцето на известния учен. Въпреки че прекарва част от детството си в Полша, именно Харков е градът, който свързва с детството и младостта си и в който мечтае да се завърне до края на живота си.

В периода 1928-1931 година учи в Харковския педагогически институт за професионално образование. След като се дипломира започва работа като преподавател по украинска литература във вестникарския техникум, но година по-късно сменя прекалено политизираната литература с преподаване на украински език. „Седемте години в техникума –

пише Ю. Шевельов – в голяма степен бяха години, откъснати от живота. Ужасно натоварване – минимум двадесет часа лекции на седмица, а често и по четиридесет плюс подготовката за лекциите, плюс проверката на домашните работи на студентите, изпитите, помощта за изостаналите студенти. Всичко това поглъщаше цялото ми време и ме изтощаваше физически. През първата година преподавах украинска литература, защото беше по-лесно, не трябваше да се правят диктовки и да се проверяват домашни работи. Но анализирането на творбите беше изцяло идеологическо-политическо, а ударението падаше върху „работническите“ романи от най-ново време, такива като „Роман міжгір'я“ на Иван Ле или „Крила“ на Володимир Кузмич, които нямаха нищо общо с литературата. След първата година се прехвърлих напълно към преподаването на украински език.“ (Шевельов 2001:75).

През 1936 година започва да пише дисертация под ръководството на Леонид Бухаловски, езиковед, славист, преподавател в Харковския университет и виден последовател на О.Потебня. Той оказва голямо влияние върху развитието на младия учен. В мемоарите си Шевельов пише: „Единственият ми учител по езикознание беше Булаховски“ (Шевельов 2011:106) и „... именно с Булаховски започва и свършва списъкът на моите учители.“ (пак там:108). От своя страна Л.Бухаловски също се е отнася към него по-скоро като към колега, отколкото с ученик и го смята за най-добрия сред младите аспиранти (пак там:108).

Три години по-късно Ю.Шевельов успешно защитава дисертацията си и започва работа като сътрудник на Института по езикознание, където Булаховски е назначен за директор. „Той (Булаховски – *бел. Р. К.*) казваше, че това е истинско гнездо на оси, но че във военните години още една заплата и още едно натоварване могат да ми бъдат от полза. Може би се надяваше, че след това със сигурност ще ме евакуират, което не се случи.“ (Шевельов 2001:108).

Освен това младият Шевельов работи като преподавател в Института по журналистика (1933– 1939) и в Харковския университет (1939 – 1943). Сред неговите студенти са някои известни украински писатели (Олес Гончар, Григорий Тютюнник и др.). В продължение на две години той е завеждащ катедрата по украинска филология.

Същата година, преди отстъплението на немците, той заминава за Львов. Очарован е от града, от духа на жителите му, успява да осъществи и поднови множество контакти с водещи езиковеди, литературоведи, слависти. Голямо влияние върху развитието му има Васил Симович, който го запалва по идеите на Пражкия лингвистичен кръжок,

разказва му за зараждащото се учение, основано на нови теоретични и методологични основи – функционални и структуралистични. Тези идеи стават теоретична основа на бъдещите езиковедски и литературоведски трудове на Шевельов и по-точно на изследванията върху историческата фонетика и фонологията на украински език. По време на престоя си в Лвов ученият работи по подготовката на немско-украински юридически речник, който остава незавършен.

През есента на 1944 година получава покана да преподава в Украинския научен институт в Берлин. Тъй като институтът е немска държавна институция, Ю.Шевельов лесно успява да получи разрешение да премине границата без допълнителни изисквания. Първоначално заминава за кратко, само за да се срещне с директора на института Иван Мирчук. После отново се връща в Лвов, за да се приготви за окончателното напускане на родината и да вземе майка си. Докато трае подготовката на неговата емиграция и дългото пътуване, Украинският научен институт престава да съществува (1945), а директорът Иван Мирчук става ректор на преместения се в Мюнхен Украински свободен университет. По тази причина Ю.Шевельов отива направо там, където заема академичната позиция доцент по славянски филологии, преподава 6 години и продължава научната си работа. Още с пристигането си в Германия, с цел да заличи връзката с миналото си, той започва да се представя с фамилията Ткачук. Живее с това име до заминаването си за Америка (Rieger, Hnatiuk 2002). Научните трудове и останалите публикации подписва с псевдонима Юрий Шерех, а по-малко важните според него текстове с Гр.Шевчук.

По време на престоя си в Мюнхен Ю. Шевельов участва в екип за създаването на немско-украински селскостопански речник. Успешно успява да защити научната степен „доктор“ в Украинския свободен университет, а също така да напише учебник по граматика на украинския език, който излиза като поредица през 1951 година. В този период издава книгата „Нарис сучасної української літературної мови“, която е ориентирана към широк кръг читатели. Изследването се отличава с относително популярен стил и с по-модерното, структурно и системно описание на граматическия материал.

Годишите след войната са особено интензивен период на творческо напрежение и продуктивност. Ю.Шевельов участва активно в културния украински емигрантски живот в Западна Германия и става един от основателите на МУР (Мистецького Українського Руху) – движение, обединяващо украинските-поети емигранти. В него влизат Ю.Косач, И.Майстренко, Л.Полтава, И.Костецки, В.Домонтович и много други.

Инициативната група, създала движението, определя кратко основната си цел: „Настъпи време да се постави пред украинското изкуство задачата, за която е призвано: с високо ниво и съвършена форма да служи на народа си и заедно с това да отвоюва правото на глас и авторитет в световното изкуство” (МУР 1946:3).

По покана на известния славист Макс Фасмер Шевельов заминава за Швеция, където започва работа като преподавател по руски и украински в университета в Лунд. Не след дълго се мести в Америка, където остава до края на живота си. Първоначално работи в Харвардския университет, но поради конфликт с Роман Якобсон се премества в Ню Йорк, в Колумбийския университет, където се пенсионира през 1977 година.

Повече от 50 години Юрий Шевельов играе важна роля в украинския емигрантски, обществен и научен живот. Два пъти е избран за президент на УВАН (Українська вільна академія наук – Украинска свободна академия на науките) през 1959 – 1961 и 1981 – 1986 година, а от 1989 година е почетен президент. Член е на различни дружества, организации, редакционни колеги, сред които това на Американското лингвистично дружество, на Полския институт на изкуствата и науката в САЩ и др. Дълги години работи като главен редактор на списание „Сучасність“. Една от заслугите му е основаването и редакцията на серията “Джерела до найновішої історії України”. Веднага след провъзгласяването на независимостта на Украйна през 1991 година е обявен за чуждестранен член на Украинската академия на науките. За научната си дейност е получил признание и титла на доктор хонорис кауза от Албертския, Лундския, Харковския университет и Киево-Могилянската академия.

Юрий Шевельов има огромен принос за нашето познание на украинския книжовен език. Интересът в тази област се проявява още в началото на научната му кариера в Харков, когато започва да изследва историята на езика, а темата на дисертацията му е «Із спостережень над мовою сучасної поезії». През същия период той пише труд, посветен на синтаксиса на простото изречение, който по-късно научният му ръководител Л.Булаховски включва в своята т. нар. “академична граматика“. През 1963 година в САЩ Ю.Шевельов издава доразработен вариант на същото изследване със заглавие “The Syntax of Modern Literary Ukrainian. The Simple Sentence“. Голяма част от трудовете му са посветени върху произхода на украинския език и диалектологията. Така например той отбелязва и коментира влиянието на галицийските говори, а по-късно определя и чернигивското влияние върху

книжовния език. Разкрива сложните пътища, които са извървели “галицийските” влияния, точно в езика на писателите от XIX век, но са свързани със Западна Украйна. Събраните статии по тази тема излизат в различни сборници: “Галичина в формуванні нової української мови” (1949, 1975), “Внесок Галичини у формування української літературної мови” (1996; издание на немски 1966), “Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови. До постави питання” (1962, 1996). В тях той посочва, че важна роля при изграждането на новия език са играли не само киевските и полтавските говори, но и други диалекти. В изследването за влиянието на Чернигивска област Ю.Шевельов отбелязва, че традицията на книжовния език, на която се гради „Грамматика малороссійскаго нарѣчія“ (1818) и включения към нея речник „Краткій малороссійскій словарь“ на О.Павловски, е чернигивска. Смята също така, че при Котляревски и Шевченко се наблюдават също много северноукраински елементи. Теорията на Шевельов е, че началото на новия език трябва да се търси във времето отпреди Котляревски и че нито един книжовен език не възниква на народна основа. Тази теза се различава коренно от традиционните схващания в науката в съветска Украйна (Rieger, Hnatiuk 2002).

По време на работата си в Швеция Ю. Шевельов стига до извода, че белоруският език се е образувал вследствие на сливането на две различни диалектни групи, с което поставя под съмнение концепцията на Шахматов за “староруския език” и разпадането му на три славянски езика. Това е първата крачка в изследванията му за ранното формиране на източнославянските диалекти и проблема за генезиса на украинския език, които заемат основно място в научната му работа. В резултат на проучванията си той издава “Problems in the Formation of Belorussian” (1953). Книгата и отстояваната от Ю.Шевельов теза стават повод за конфликта му с Роман Якобсон и напускането му на университета в Кеймбридж. (Rieger, Hnatiuk 2002).

„A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic“ (1964) е капиталният труд на Шевельов, посветен на фонолофията и фонологичната еволюция на праславянския език. Той се явява като извод от предходни студии, осъществени в сътрудничество с различни учени, а също така и много собствени изследвания по въпроса. Голямо внимание в книгата авторът отделя на датировката въз основа на относителната хронология и заемки от едни славянски езици в други и от различни езици. Една от централните идеи на учения е разделянето на праславянското пространство и разграничаването на диалектите още от времето на разпадането на праславянския език.

Друга фундаментална работа на Юрий Шевельов „Историческа фонология на украинския език“, която излиза на английски език през 1979 година в Хайделберг (“A Historical Phonology of the Ukrainian Language”). Едва през 2002 година книгата е преведена на украински (превод Сергей Вакуленко и Андрий Даниленко). Изследването представлява подробен анализ на историческата фонология на отделните славянски езици и може да се нарече “Библия” за украинистите. В нея детайлно се разглежда широк кръг от проблеми и е приложен богат диалектологичен материал. На историческо-културния фон на езиковите промени Ю.Шевельов предлага собствена периодизация на украинския книжовен език. Освен описанието на различни явления, той критично разглежда по-ранни теории и после в повечето случаи предлага собствени. Влиянието върху научните среди в Украйна на този труд е голямо и той би могъл да стане повратна точка в развитието на украинското езикознание. Шевельов много се гордее, че около превода на книгата на украински език се е групирал кръг от харковски езиковеди (Rieger, Hnatiuk 2002), но за съжаление не доживява да види излизането ѝ на бял свят.

В тези и в много други изследвания ученият разглежда първоначалното групиране на източнославянските езици и проблема за “староруския” език. Според него посочва дълбоката диференциация в източнославянския простор е започнала още в най-древни времена. Ю.Шевельов определя наличните по това време диалектни групи и по-нататъшното им развитие. Вследствие на тези наблюдения става възможно отхвърлянето на идеята за съществуването на древноруска езикова общност и ранно разделяне на отделните групи. Вижданията му са представени в статията “Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем слов’янської глотогонії: Дві статті про постання української мови” (1994), където той определя времевите граници на формирането на украинския език (VI-VII в.) и края на този процес приблизително около XVI век (Шевельов 1994).

Книгата “Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус” (1987, 1998; на английски език – 1989) представя лингвистичната картина на развитието на украинския език през XX век. В нея Ю.Шевельов разглежда езиковите характеристики на периодите отпреди Първата световна война, по време на освободителните борби (1917–1920), т. е “преди периода на украинизация” и по време на украинизацията (1925–1932). В описанията си той се спира подробно на статута и характеристиките на украинския език в териториите, намиращи се в състава на Полша, Румъния и Чехословакия. Класифицира и анализира всички фактори, повлияли върху развитието на езика или довели до

ограничението му. Първи в украинското езикознание отделя специално внимание на периода на независимост на Украйна (1917-1920) и значението му за обогатяването на речниковия състав на езика. Отбелязва непоследователността и повърхностната “украинизацията” в периода 1925-1932 г. Друга тема, на която се спира са двете езиковедски школи, които оказват голямо влияние върху развитието на лексикологията като наука: киевската, която той нарича етнографска и харковската, която нарича умерено пуристична. Юрий Шевельов засяга и друг болезнен въпрос – двуезичието и опасността за езика, която следва от него. Не на последно място в книгата са изброени позитивните и негативни страни на нормативизацията на лексиката в съветско време и запазването в разговорния език на “ликвидирани” от режима думи. (Rieger, Hnatiuk 2002)

Ю. Шевельов посвещава много изследванията на живота и творчеството на известни учени-езиковеди като О.Потебня („Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця“, 1992), В.Симович, езиковедите от поколението на Разстреляното Възраждане Всеволод Ганцов и Олена Курило (“Всеволод Ганцов. Олена Курило”, 1954), О.Синявски, Б.Гринченко и др. В много случаи участва в подготовката за печат на непубликувани техни научни разработки и способства за издаването им.

Невъзможно е да се обхване цялото научно наследство на Юрий Шевельов, но не може да не се отдаде дължимото на енциклопедичната му дейност. Той съставя многобройни езиковедски статии за „Енциклопедія українознавства” (1955–1984), която излиза в десет тома и за четириезичната “Encyclopedia of Ukraine» (1990–1993), издадена в Торонто.

За критиката Юрий Шевельов е познат най-вече с псевдонима Юрий Шерех, под който излизат повечето от литературоведските му текстове. Той е един от създателите на съвременната украинска литературна критика и оставя трайни следи в нея.

В своите проучвания Ю. Шерех се разкрива пред читателите като пламенен поддръжник на идеята за модернизация на украинската култура и интеграцията ѝ в европейския литературен контекст. Активно се бори с проявите на провинциализъм, зависимост и сервилност. Често пъти не се отнася особено сериозно към тази част от научната си дейност, смята я за странична и любителска. Доказателство за това му отношение може да се намери в определянето и категоризирането на литературно-критическите му статии: „Едните са написани в есеистично-журналистически тон. Другите... са с по-академичен или

псевдоакадемичен тон и са малко ялови по природа.“ (Шерех 1998а:41).

Изследванията му са разнообразни по вид и тематика – от литературата на XIX–XX в. до съвременността и театъра, текстове, в които проследява не само творческия процес, но и историята на създаването на произведенията, портрети на писатели, есеистика, мемоаристика, и др. Според харковския философ и учен Леонид Ушкалов в критичните текстове на Ю.Шерех се откриват два основни лайтмотива. Първият може да се определи с парафраза на прословутата мисъл на Катон Стари „Картаген на нашата провинциалност трябва да бъде разрушен“ (Ушкалов 2001:206). Дори когато Ю.Шерех не говори директно, той повтаря в думите му се съдържа смисъла на сентенцията. Като пример може да се посочи бележката на големия славист в края на очерка му „Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті“, в която казва, че „Това е статия за Ге и Шевченко, за проявите на универсализъм в украинската литература и просветителската склонност те да не се забелязват, а културата да се ограничи до етнография и патриотизъм...“ (Шерех 1998а). Като втори основен мотив Ушкалов посочва стремежът към самостоятелността, но най-вече към разграничаване на литературата от политиката. Ю.Шерех продължава темата и в статията „Хвилювий без політики“ като казва: „Спорим помежду си дали Хвилювий е бил комунист, национал-комунист или националист и в какъв процент. Ако искаме да запознаем Хвилюви със света – а мисля, че той би спечелил от подобно запознанство – е по-добре да не започваме с такива никому неинтересни неща.“ Темата е продължена от него в други статии – например в рецензиите „Про літературу без політики“ на книгата на Дмитро Чижевски „Історія української літератури. Від початків до доби реалізму“, „Трунок і трутизна. Про “Палімпсести” Василя Стуса“ и др. Една от основните теми на есеистиката на Шерех са отношенията между Европа, Украйна и Русия, не само в географско и политически план, но и спрямо историческите и културни традиции. Концепцията за “голямата литература” и “националноорганичний стил” се проявява може би най-силно в първия от томовете с есета “Не для дітей”, където той отдава предимство на европейската насоченост на украинската култура.

Шерех не остава безмълвен и без позиция по нито един въпрос, провокира с мнението си и винаги заема гледна точка по проблемите. Така например в спора между модернистите и идеологическите наследници на народничеството, той често се изказва в полза на първите. Като критик отстоява стойностните според него произведения, най-често написани през двайсетте години на XX век. Една от неоспоримите му заслуги в

литературознанието е, че заедно с Юрий Лавриненко и благодарение на общата им популяризаторска работа, духовното наследство на “Разстреляното Възраждане” става неразделима част от живота на украинските емигранти, а след много десетилетия вече може да заеме и почетно място в Украйна. През последните години на украински език са публикувани три от книгите му “Не для дітей” (1964), “Друга черга” (1978) и “Третя сторожа” (1990) в тритомния сборник “Пороги і запоріжжя” (1998), освен това като отделна книга излизат и спомените му.

Като главен редактор на сп. “Сучасність” и председател на комисията за присъждане на престижната награда в областта на хумнитаристиката “Антоници”, много често неговото становище и анализ на литературния живот не са били приемани еднозначно. Въпреки това той има много поддръжници в Украйна. Изключителната му енергия и всеотдайност в изследването на украинската култура го правят един от най-видните представители в живота на емигрантите.

Както вече бе споменато, Юрий Шевельов заедно с Улас Самчук основава МУР (Мистецький Український Рух) – организация на украинските писатели-емигранти. Тя е създадена през лятото на 1945 година в град Фюрт, близо до Нюрнберг, от инициативен комитет, в който влизат Иван Багряни, Виктор Петров, Юрий Косач, Игор Костенецки и Иван Майстренко. МУР съществува около три години. За това време са проведени три събрания (през 1945, 1947 и 1948) и няколко теоретични конференции. Организацията публикува няколко сборника с творби на членовете, един алманах и няколко издания от серията „Мала библиотека МУРу“. МУР обединява писатели с различни възгледи за бъдещето на украинската литература. Голямата роля на писателите е в дискусиите за модернизацията на украинската култура и приближаването ѝ до световната. Общият брой на членовете достига над 60 писатели, сред които са споменатите основатели и други като Володимир Державин, Олег Зуевски, Михайло Орест, Васил Барка, Докия Гуменна, Тодос Осмачка, Евгений Маланюк и др.

С дейността си Юрий Шевельов оказва огромно влияние върху членовете на организацията, но от друга страна МУР променя и неговия светоглед. В спомените си “МУР і я в МУРі” той пише: “В моя живот това означаваше, че приключи безцелното изтичане на дните през пръстите, в живота ми се появи цел. Загорях с нея така сякаш съществуването на света зависеше от осъществяването ѝ. МУР ме завладя с неописуема сила и тази дейност запълни три години от живота ми. Научната работа, университетското преподаване,

заплатата, храната — всичко беше от второстепенно значение, незначително. Живеех с идеята да създам творческа атмосфера около писателите, да изтръгна талантите от мрачния живот на гражданите, да построя дворец на духа, нов и изтънчен вариант на Платоновата република на разума и таланта ... (Шерех 1998:299)

Личността на Юрий Шевелов е пъстра, разнообразна, позната и непозната, противоречива, обичана и отричана. Неговите идеи и приносят му за развитието на историята на украинския книжовен език са огромни и тепърва е бъдат възприемани и оценявани от езиковедските среди.

Литература

МУР 1946: Мистецький український рух, Збірники літературно-мистецької проблематики, 36. I. Мюнхен-Карсфелд, 1946, 111.

Українська мова: Українська мова, Енциклопедія, Київ, в-цтво М.П.Бажана, 2004, 802-803.

Ушкалов 2001: Ушкалов, Л. Юрий Шерех. Історія української літератури “Не для дітей”, Схід – Захід (історико-культурологічний збірник). Харків, 2001. Вип. 3, 204–212.

Шевельов 2001: Шевельов, Ю. (Юрій Шерех) Я, мені, мене ... (і довкруги) Видавництво часопису “Березіль”, Видавництво М. П. Коць, Харків – Нью-Йорк, 2001.

Шевельов 1994: Шевельов, Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов’янської плотогонії. Дві статті про постання української мови. К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1994.

Шерех 1998: Шерех, Ю. МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. X., 1998. Т. 2.

Шерех 1998а: Юрий Шерех (1941–1956) (Матеріяли до біографії) // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. X., 1998. Т. 1.

Rieger, Hnatiuk 2002: Rieger, J., Hnatiuk A. Jurij Szewelow (George Y. Shevelov, Jurij Szerech) 1908–2002 –In: *Slavia Orientalis*. 2002. T. LI. Nr. 3, 351–360.

Райна Камберова, гл. асистент

Катедра по Славянско езикознание

Софийски университет “Свети Климент Охридски”

бул. “Цар Освободител” 15, София, 1504

e-mail: rkamberova@abv.bg

ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА УКРАИНСКИТЕ СЕГАШНИ И МИНАЛИ ДЕЕПРИЧАСТИЯ ПРИ ПРЕВОДА ИМ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Павлина Мартинова-Иванова

Анотация: Настоящото изследване има за цел да представи деепричастните конструкции в украински художествен текст и да установи тенденциите в техниките на превод на тези конструкции на български език. То представлява част от продължаващата работа върху дисертационен труд на тема: “Причастни и деепричастни конструкции в украински и български език”. Обект на изследването е повестта на Олга Кобилянска “В неділю рано зілля копала” (Київ, “Веселка”, 2000 г., първо издание, 1909 г.). Преводът на произведението е направен от Христо Ралев – “В неделя рано билки брала” (София, “Народна култура”, 1981 г.).

Ключови думи: деепричастие, глагол, преводно съответствие, подчинено изречение, едновременност.

За разлика от българския език украинските деепричастия се използват сравнително често. Изводът за честата им употреба е направен въз основа на наблюденията в разглеждания текст.

В нормативната граматика на българския език се казва, че деепричастието означава едновременно действие с действието на някой друг глагол-сказуемо. Като глаголно наречие деепричастието пояснява откъм начин действието на глагола, към който се отнася. (Стоянов 1980:432)

Деепричастията се образуват от сегашната основа на несвършени глаголи с помощта на наставката *-йки*, като основната гласна на глаголите от второ спрежение се заменя с *-е-*, например: първо спрежение – *чета, чете-ш – чете-йки*; второ спрежение – *ходя, ходи-ш – ходейки*; трето спрежение – *вика-м – викайки*. (Стоянов 1980:432)

Деепричастието се употребява в изречение като обстоятелствено пояснение за начин, например: “Йоцо беше ненадейно издъхнал, *поздравявайки* нова България...” (ИВ). (Стоянов 1980:433)

В академичната граматика на украински език се посочва, че според съотнасянето с времевите форми на личните глаголи сред украинските деепричастия се различават форми за сегашно и минало време. (Морфологія 1969:419)

Сегашните деепричастни форми се образуват от 3 л. ед. ч. сегашно време

на глаголите от всички структурни класове, освен от глаголи от свършен вид от VII клас, с помощта на суфикса *-чи*. (Морфология 1969:419)

Миналите деепричастни форми се образуват от инфинитивната основа при всички структурни класове. При това след суфикса на основата или след гласен звук, принадлежащ към корена, се добавя причастният суфикс за минало време *-вши*, след съгласен звук, принадлежащ към корена, – вариантът на този суфикс *-ши*. (Морфология 1969:420)

Сегашните деепричастия се образуват само от основи на несвършен вид. Миналите деепричастия са два вида: свършени и несвършени. (Морфология 1969:420)

Както сегашните, така и миналите деепричастия изразяват времевото значение не по отношение на момента на говорене, а относно действието на друго глаголно образуване (личен глагол или инфинитив), с които те са свързани граматично и семантично. (Морфология 1969:420)

Според изискванията на българската книжовна стилистика употребата на деепричастни конструкции се избягва. За да спазват тези изисквания, преводачите търсят различни модели за превод на тези конструкции от чуждия език на български.

Тъй като съществува формална асиметрия между двата езика: наличието на една подкатегория в повече (минало деепричастие) в украински език – тази асиметрия сама по себе си предполага избор на различни преводачески стратегии въз основа на семантиката на украинското минало деепричастие, обозначаващо предходност, следходност или едновременност.

Настоящото изследване предлага класификация на типовете преводни съответствия от синтактична и морфологична гледна точка.

1. Между българските функционални еквиваленти на украинските сегашни и минали деепричастия голямо място заемат **личните форми на глаголите**, употребени без подчинителен съюз. Примерите за този начин на превод са общо 265, като личните форми на глаголите са в различни времена – **аорист** (141 примера), **имперфект** (98 примера), **сегашно време** (9 примера), **минало неопределено време** (5 примера), **минало предварително време** (7 примера), **бъдеще време** (5 примера).

Украинското сегашно деепричастие *освобождаючи* в следващия пример при превода е изразено с **личната глаголна форма за 3 л. ед. ч. аорист от св. в. измъкна** и по този начин става равнозначно на главното действие (*отвърна*):

– Я об'їздив сусідні села, – відповів Гриць з найбільшим супокоем, **освобождаючи** так само свою гарну голову з деспотичних рук господаря-батька, – розпитував за скрипкою. (стр. 205)

– Обикалях сьседните села – отвърна Гриць невъзмутимо и **измъкна** красивата си глава от деспотичните ръце на баща си, – питах къде може да се намери цигулка. (стр. 50)

2. Голяма част от украинските сегашни и минали деепричастия са преведени на български език с **подчинени изречения**. Най-много примери съществуват на **подчинени изречения, въведени с подчинителния съюз като** (91 примера), а след него следва лична глаголна форма:

– А я, синку, тобі лиш одну раю, – обізвався знов старець, **опершись** перед молодим на палицю, і думав. (стр. 260)

– Аз пък, синко, едно ще ти кажа – отвърна замислено старецът, **като се подпираше** на тоягата. (стр. 110)

Това е пример, в който миналото деепричастие (*опершись*) е преведено с подчинено изречение, въведено със съюза “като”, след който следва личен възвратен глагол в имперфект и непряко допълнение. Подчиненото изречение изразява начина на действието, а от друга страна има значение и на съпътстващо действие.

Украинските сегашни и минали деепричастни конструкции с отрицание са преведени на български език с помощта на **подчинени изречения, въведени с подчинителния съюз без да**, а след него стои лична глаголна форма (32 примера). Това е един вид отрицателна да-конструкция.

– Уважай ліпше на свого коня, – каже, а більше **не додаючи** ні слова, відвернулася і, розтуливши густе галуззя смерек, – зникла з-перед його очей... (стр. 225)

– Гледай си по-добре коня – каза тя и **без да добави** нито дума повече, се

Отрицателното украинско сегашно деепричастие *не додаючи* има като преводен еквивалент на български език подчиненото изречение *без да добави*, за да се избегне преводът с отрицателна деепричастна конструкция на български език.

Срещат се и други преводни съответствия, които подчертават и изясняват чисто обстоятелствената функция на украинските сегашни и минали деепричастия. Такива са **подчинените обстоятелствени изречения, въведени с подчинителните съюзи**: за време – *след като* (15 примера), *когато* (12 примера), *докато* (12 примера), *откакто* (2 примера), *преди да* (1 пример); за място – *където* (2 примера); за начин – *както* (2 примера); за цел – *за да* (1 пример); за отстъпка – *макар* (1 пример); за условие – *ако* (6 примера), за последица и заключение – *че* (4 примера). След тези съюзи е употребена лична глаголна форма:

а) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за време:**

Говорячи отак та пояснюючи вплив сили зілля, вона неначе ще щось затаювала, та Тетяна про те ї не допитувала даліше. (стр. 248)

Тя като че ли криеше още нещо, докато говореше така и обясняваше как действува билката, но Тетяна не я разпита повече. (стр. 97)

В този пример украинското сегашно деепричастие *говорячи* е предадено на български с подчиненото изречение *докато говореше*. След съюзната дума *докато* следва личен глагол в трето лице единствено число имперфект. Изразено е значение за едновременност. Личните глаголни форми *говореше* и *обясняваше* показват продължителност и незавършеност на действието. Подчиненото изречение изразява времето на протичане на главното действие.

б) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за място:**

Скінчившись, вона неначе прилягла, розплилася в якійсь дорозі, що тяглася впоперек звідкись попри білу стежку і, відтинаючи її дальшу путь, поглинула

вузенький, мов ріка, потік в себе. (стр. 181)

*Там, **където свършваше**, тя сякаш се разливаше по земята и се вливаше в някакъв по-голям път, който минаваше някъде наблизо, изпречваше се пред пътеката и я поглъщаше, както река поглъща малко поточе. (стр. 25)*

Подчиненото обстоятелствено изречение *където свършваше* пояснява мястото на протичане на главното действие и е преводен еквивалент на украинското минало деепричастие *скінчившись*. Личната глаголна форма след съюзната дума *където* е в трето лице единствено число имперфект от несв. в. Изразено е значение за едновременност на личната глаголна форма в подчиненото изречение и на поясняваните глаголни форми в главното изречение.

с) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка:**

– *Як – то глузують?* – спитала Іваниха, **знаючи** добре, що з бідної нещасливої глузовали іноді селяни, особливо ж тут зіткнувшись з чужими в млині. (стр. 192)

– *Как така те подиграват?* – попита Іваниха, **макар да знаеше** добре, че понякога селяните се подиграват с нещастната циганка, особено ако на воденицата има и другоселци. (стр. 38)

Украинското сегашно деепричастие *знаючи* е преведено на български с подчиненото изречение *макар да знаеше*, въведено със съюзната дума *макар* и глагол в имперфект от несв. в. Подчиненото обстоятелствено изречение е за отстъпка.

При превода на украинските сегашни и минали деепричастни форми се срещат и **подчинени определителни изречения, въведени със съюзни думи, които са относителни местоимения –който, която, което, които** (общо 7 примера). След тях е следва лична глаголна форма:

– *Ти!* – каже з притиском погрози, що таки пробилася в його голосі, **ідучи** чи й не тілом та **концентруючись** блискавицею в очах. (стр. 223)

– *Виж какво!* – каза натъртено и със заплаха в гласа, **която идваше** сякаш от цялото му тяло и **се концентрираше** като мълния в очите му. (стр. 70)

Украинското сегашно деепричастие *ідучи* в този пример има като преводно съответствие на български език подчиненото изречение *която идваше*, въведено с относителното местоимение *която* и личен глагол в имперфект. Тук има още едно украинско сегашно деепричастие – *концентруючись*, и в превода личните глаголни форми в имперфект *идваше* и *се концентрираше* изразяват едновременни действия. Подчиненото изречение има функция на определение.

Съществуват и 2 примера, в които украинските деепричастия са предадени на български език с **подчинени допълнителни изречения, въведени със съюзите *защо* и *дали***, а след тях стои лична глаголна форма.

В следващия пример украинското сегашно деепричастие при превода е заместено с израз, който включва съюза *дали* и лична глаголна форма с отрицание *не идва*:

Лежала якийсь час, вижидуючи матері, і надслухувала. (стр. 185)

Помълча малко, като се ослушваше – дали не идва майка й? (стр. 30)

Съобщителното изречение от оригиналния текст е превърнато във въпросително при превода. Преводачът изпуска в преводния текст всякакво описание на украинското сегашно деепричастие *вижидуючи*. Променя структурата на изречението, като въвежда подчинено изречение със съюза *дали*.

3. В общо 29 примера се среща превод на украинските сегашни и минали деепричастни форми с **минало свършено деятелно причастие**:

Вона не обзивається зараз, але, підсунувши високо брови, гляділа, здавалося, згорда на нього. (стр. 222)

Тя не отговори веднага, а повдигнала високо вежди, го гледаше, както му се струваше, някак горделиво. (стр. 69)

Преводачът пояснява обстоятелствено-определителната функция на украинското минало деепричастие *підсунувши*, като го превежда с миналото свършено деятелно причастие на български език *повдигнала*. Украинската минала деепричастна форма в оригинала и миналото свършено деятелно причастие в преводния текст обозначават резултат от завършено в миналото действие, възприемано като продължително състояние, едновременно с главното действие.

4. Съществуват 27 примера, в които украинските сегашни и минали деепричастия са преведени на български език с **минали страдателни причастия**:

– *Гай, гай... – погрожує вона злегка, жартівливо і, усміхаючись, додає: – Як другу посватаєш... (стр. 238)*

– *Да видим... – заплашваше го шеговито тя и усмихната добавяше: – Като се ожениш за някоя друга... (стр. 86)*

Преводачът предпочита в качеството на преводен еквивалент на украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *усміхаючись* да употреби миналото страдателно причастие *усмихната*. Украинското сегашно деепричастие е образувано от възвратен глагол и от стилистична гледна точка миналото страдателно причастие се явява удачно съответствие. Миналото страдателно причастие *усмихната*, което има функция на определение и на обстоятелствено пояснение за начин, също е от възвратен глагол и въпреки че е страдателно по форма, то не е такова по значение.

5. В 21 случая украинските сегашни и минали деепричастни конструкции в българския текст **не са преведени**:

– *А я, Грицю, а я, – каже вона, і раптом шукає охорони від чогось на його грудях, – я... – і, не доказавши, замовкла, мов душу свою віддала. (стр. 267)*

– *А аз, Гриц, аз – изрече тя и се притисна към гърдите му, като че ли търсеше защита от нещо, – аз... – и млъкна, сякаш беше останала без сили. (стр. 118)*

В посочения пример изпускането на превода на украинската минала

деепричастна форма с отрицание *не доказавши* не оказва влияние върху смисъла на изречението на български език.

6. Силното обстоятелствено значение на украинските сегашни и минали деепричастия преводачът изразява с български **наречия** (17 примера):

Мавра, задумавшись, пакає люльку, а Тетяна знов бореться з чимось, мовчить якийсь час; (стр. 252)

Мавра замислено пуфкаше лулата, а Тетяна се бореше с нещо в себе си и мълчеше; (стр. 101)

В този пример украинското минало деепричастие *задумавшись* изразява предходност по отношение на главното действие, а наречието при превода *замислено* изразява начина на извършване на действието.

7. В общо 12 примера украинските сегашни и минали деепричастни форми са преведени на български език с **да-конструкция**:

Мавра блискавкою кидається плазом до землі і човгає під двері, ніби заслоняючи собою комусь вступ до хати. (стр. 215)

Мавра в миг се просва на пода и се примъква към вратата, сякаш да препречи с тялото си входа в жилището. (стр. 62)

Украинското сегашно деепричастие *заслоняючи* е предадено с да-конструкцията *да препречи*, която изразява целта на извършване на действието.

8. Съществуват 11 примера, в които се среща превод на украинските сегашни и минали деепричастия със **съставно глаголно сказуемо**:

Вона відповіла і не рушилася з місця, дивлячись на нього своїми блискучими очима, і в тій хвилі з якогось несподіваного зачудування високо піднятими чорними бровами. (стр. 221)

Тя отвърна на поздрава, без да се помръдне от мястото си, и **продължи да го гледа** с лъчистите си очи, а черните ѝ вежди бяха високо вдигнати от изненада и удивление. (стр. 68)

В посочения пример украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *дивлячись* е преведено със съставното глаголно сказуемо *продължи да го гледа*, което включва фазовия глагол *продължи* и да-конструкция. Украинското сегашно деепричастие от оригинала и съставното глаголно сказуемо от превода изразяват значение за едновременност спрямо главното действие.

9. Също в 11 примера украинските сегашни и минали деепричастни форми са преведени на български с **предложно-именни съчетания**⁹. Тези съчетания изясняват обстоятелствената функция на деепричастията.

Следващият пример представлява превод на украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *погрожуючи* с **предлога с и именна група – със заплаха**:

– Гей, Туркине, Туркине, – додає він, **погрожуючи** голосом і очима, – щастя твоє, що ти красна, а то...(стр. 242)

А после добави **с със заплаха** в гласа и в очите: – Туркиньо, Туркиньо, да се благодариш, че си толкова хубава, иначе... (стр. 90)

В този пример предложно-именното съчетание **с със заплаха** пояснява начина на действието.

10. Украинските сегашни и минали деепричастия са преведени с **израз** в 4 примера:

А вкінці, **знетерпливившись**, сідає на нього і жене скорим кроком куди-небудь на розраду, а бодай до щебетливої, слухняної синьоокої Настки, котра відтак все лагодить. (стр. 263)

Накрая **губеше търпение**, яхваше коня и го пришпорваше нанякъде да

⁹ Предложно-именно съчетание – понятие, взимствано от терминологията на Иванка Васева (Теория и практика перевода, 1982, стр. 210).

търси утеха – пък било то и при сладкогласната и послушна синеока Настка, която винаги го успокояваше. (стр. 113).

Украинското минало деепричастие от свършен вид *знетерпливившись* е преведено с израз, който съдържа личния глагол в имперфект *губеше* и съществителното име *търпение*. Това е така, защото глаголят *знетерпливитися*, от който е образувано украинското минало деепричастие, се превежда на български с израза *губя търпение*.

11. В 3 случая украинските сегашни деепричастия от несвършен вид са преведени на български език със **сегашно деятелно причастие**:

*Довго, довго дивився ще музика бистрим оком по верхах заліснених гір, що мов з поранкових мряк поволі роздягалися, висуваючи один хребет по другім проти сонця, що зійшовши на сході, жевріло світлом, **осліплюючи** око.* (стр. 185)

*Дълго, дълго още музикантът оглеждаше върховете на гористите хълмове, които малко по малко събличаха от себе си утринната мъгла и изправяха хребет след хребет срещу слънцето, което беше изгряло от изток – пламтящо, **заслепяващо** очите.* (стр. 30)

В превода сегашното деятелно причастие *заслепяващо* е във функцията на определение и е използвано като преводен еквивалент на украинската сегашна деепричастна форма от несвършен вид *осліплюючи*, за да се избегне преводът с българско деепричастие.

12. Съществуват 2 примера, в които украинските деепричастия с обстоятелствено-определително значение са изразени с **прилагателни имена**.

Следващият пример включва украинско сегашно деепричастие и съществително от женски род в творителен падеж – *жевріючи кров'ю*. Този израз е предаден на български език само с едно прилагателно име – *кървавочервено*:

*А воно вже висувалося з-за якоїсь гори, **жевріючи кров'ю**, пишне, **осліплююче**.* (стр. 182)

*То вече се показваше над един от хълмовете, **кървавочервено**, пишно,*

ослепително. (стр. 27).

Преводачът избягва описателността при превода на украинското сегашно деепричастие и предава информацията **само с една дума**.

13. В 2 от случаите украинското минало деепричастие от свършен вид е преведено на български език с **глаголна форма за второ лице единствено число повелително наклонение**:

– *Відишукай, діду, Дубівну, проси милостині і, **поблагословивши**, таке їй скажи:* (стр. 294)

– *Намери Дубивна, дядо, поискай ї милостиня, **благослови** и ї кажи така:* (стр. 148)

Преводачът прави този избор, за да се получат три еднородни глаголни форми за повелително наклонение в българския текст.

14. Значително по-рядко украинските деепричастия се превеждат със съответните им **български деепричастия на -айки, -ейки**.

В разглеждания текст само в 1 пример украинското сегашно деепричастие *дрижачи* е преведено със съответната българска деепричастна форма *треперейки*:

*І слабо **дрижачи**, мов борється з тишиною лісу, обзивається відгомін, передає шум дерев, вдруге вже ї послідне: “Не прийду!”* (стр. 236)

*І леко **треперейки**, сякаш се бореше с тишината в гора, ехото донесе през клоните на дърветата за втори и вече за последен път: “Ня-ма-а!”* (стр. 84)

И в украинския, и в българския текст деепричастните форми изразяват значение за едновременност спрямо действието на глагола и поясняват начина на извършване на това действие.

Въз основа на разглеждания материал можем да направим извода, че като

преводни съответствия на украинските деепричастни конструкции преобладават личните форми на глаголите в различните времена. Това е така вероятно, защото личните глаголи са най-буквалният превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Чрез употребата на лични глаголни форми при превода деепричастното действие престава да бъде второстепенно и синтактично изравнява по ранг двете действия. Преводът на деепричастията с лични глаголни форми създава особен вид впечатление за гладкост на фона на релефността на украинските изречения, в които има деепричастия. Впечатлението за такава релефност се появява от неравнопоставеността на деепричастната и на личната глаголна форма в украинския текст.

След личните форми на глаголите като често използвани преводни еквиваленти на украинските деепричастия се явяват подчинените обстоятелствени изречения. Въпреки че подчинените изречения предполагат по-голяма описателност, преводачите често си служат с тях, за да изяснят обстоятелствената функция на украинските деепричастни конструкции и за да избегнат употребата на български деепричастия при превода.

Интересни са също така случаите, в които българските минали страдателни и минали свършени деятелни причастия са използвани като съответствия на украинските деепричастия, като поясняват тяхната обстоятелствено-определителната роля. Този вид преводни еквиваленти имат функция на определения и отново се явяват удачен начин за избягването на деепричастни форми в българския превод.

Въпреки че българският език като система не притежава минало деепричастие, а само сегашно деепричастие, оказва се, че при избора на съответната конструкция преводачът използва едни и същи стратегии на превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Това вероятно се дължи на факта, че и двата типа деепричастия имат едни и същи роли, например, при превода могат да служат като обстоятелствени пояснения, които изясняват начина, времето, целта, причината на действието.

Също така украинските сегашни и минали деепричастия при превода на български език губят своето категориално значение на второстепенни действия, не изразяват нито предварителност, нито едновременност спрямо главното действие, когато са преведени с предложно-именни съчетания, с прилагателни имена или с да-конструкции.

Най-рядко са използвани като преводни еквиваленти на украинските деепричастни конструкции съответните им български деепричастия.

Тази преводаческа стратегия да се избягват деепричастните форми е

предизвикана от изискванията на нормативната стилистика, които обаче не са съвсем съответни на съвременната речева практика, и не от невъзможността на съвременните български деепричастия да изразяват съответния смисъл.

Използвани източници

О. Кобилянска. В неділю рано зілля копала. Київ, Веселка, 2000.

О. Кобилянска. В неделя рано билки брала./ Христо Ралев – превод. София, Народна култура, 1981.

Библиография

Васева 1982: Васева, Ив. Теория и практика перевода: Учебник для студентов II-III курса рус. филологии. София, Наука и изкуство, 1982.

Морфологія 1969: Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, Наукова думка, 1969.

Стоянов 1980: Стоянов, Ст. Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. София, Наука и изкуство, 1980, трето издание (първо издание, 1964).

Павлина Мартинова-Иванова, докторант по украински език,

Софийски университет „Св. Климент Охридски”,

Факултет по Славянски филологии

Катедра по Славянско езикознание

СУРЖИК НА ГРАНИЦАТА НА УКРАИНСКО-РУСКИЯ ЕЗИКОВ КОНТАКТ (ОТ ПОЛУЕЗИЧИЕТО ДО ОБЕЗКУЛТУРЯВАНЕТО)

Стефан Узунов

Annotation: This article is dedicated to a specific and recently more studied by the linguists phenomenon in the contemporary Ukrainian language – surzhik. In this article my aim is to define the boundaries of its influence on the behavior and the way of thinking of the surzhik – talking people and on the Ukrainian society as a whole.

Key words: surzhik, language situation, language and culture in contact.

Настоящата статия е посветена на характерно и все по-често изследваното от украинските и чуждите езиковеди явление в съвременния украински език – суржик. В нея ще се опитае на кратко да разгледаме културно-психологическите аспекти на социолингвистичния феномен и влиянието му върху украинското общество.

Най-общо историческото развитие на украинския език се дели на 3 етапа: 1. Староизточнославянски – XI – XIII в.; 2. Староукраински – XIV – XVII в.; 3. Нов украински книжовен език – XVIII – XX в. (Плющ 1971).

През XVIII век се извършват три последователни разделения на Жеч Посполита между съседните ѝ Австрия, Прусия и Русия. След последното разделяне Русия придобива почти всички територии на някогашната Киевска Рус, а една значително по-малка част, западните украински земи, остават в Австрия. По-голяма част от украиноезичното население се оказва в Русия. Във връзка с този факт, както и с преместването на центъра на историческите събития, засягащи украинците, на изток, през XVIII век настъпва промяна на диалектната основа на украинския книжовен език. Старият украински книжовен език е на западноукраинска диалектна основа. Той се оказва нежизнеспособен и остарял, както в източните украински земи, така и в западните и бива заменен от постепенно възникнал нов книжовен език на източноукраинска диалектна основа. В периода XVIII – XIX век като диалектна основа на украинския книжовен език се оформят Полтавско-Киевските диалекти (Стаменова 2009).

Украинците навлизат в XX век разделени в две държави, с регионално различаващ се език с неокончателно формирана, неединна и повлияна от различни културни

традиции норма. Опитите за създаване на украинска национална държава при разпадането на империите по време и след Първата световна война завършват с неуспех. На 22 ноември 1917 година в Русия е създадена автономната Украинска народна република, а на 13 ноември 1918 година – Западноукраинската народна република от украинците, населяващи Австрия. Обединението на двете украински републики на 22 януари 1919 г. не донася усиление на крехката новосъздадена украинска държавност. Краткото съществуване на украинската държава е белязано от военновременен хаос и недоимък, преврати и военни конфликти, намеса на чужди държави, масирана интервенция и окупация на Украйна от Съветска Русия. В крайна сметка през декември 1921 година Украйна губи независимостта си и се превръща в съветска република. Западната част на украинските територии остава в новосъздадената Полша и през 1939 година е присъединена към СССР в резултат на договора „Молотов – Рибентроп“.

Така обединението на всички територии, населявани от украинци, се извършва в навечерието на Втората световна война. След продължителен период на съществуване на Украйна като република в състава на СССР, украинската държавност се възвръща с обявяването на независимост през 1991 година. Окончателното нормализиране и кодифициране на украинския език се извършва през първата половина на XX век (Стаменова 2009).

Правим този исторически екскурс в политическата и културна обстановка на развитието на украинския език, защото смятаме, че тя определя основните параметри на взаимодействието между украински и руски език и в нея се коренят причините за възникването на разглеждания езиков феномен.

В териториите, където съществува население говорещо различни, но сходни по характер езици, е нормално съществуването и на преходни форми между съответните езици на съседни народи. Така е например между украински език от една страна и руски, белоруски, полски или словашки от друга. Един от естествените механизми за развитие на езика е заемането на елементи от други езици в резултат на контакти със съответните народи. Развитието и разпространението на украинско-руския суржик в Украйна обаче е свързано с продължителното съвместно съществуване на двата езика на една територия с неравен социално-политически статус. В периода, когато украинските територии влизат в състава на Руската империя, руският език е бил език на висшите социални групи, в административно отношение е обслужвал нуждите на държавния апарат, наука, техника, образование, армия, флот и т.н. Функциите на украинския език преди всичко са били ограничени в битовото общуване, фолклора и художествените произведения, чиято тематика

бил предимно селският живот. Тези обстоятелства създават предпоставки за формирането на отношение на диглосия между руския език в ролята му на по-висшестоящ и разговорния украински (неговите териториални диалекти и суржик) – в ролята на нисък. (Или по друг начин казано – език съответно на високата и на ниската култура). В условията на диглосия форми, лексика или техни адаптирани подобия от високия език често преминават в ниския.

През периода на съществуване на СССР ситуацията е почти същата – украинският език отсъства от общата държавна поддръжка и изпълнява второстепенни функции, а руският доминира в сферите на науката, техниката, икономиката, висшето образование, държавното управление, партийния и държавен апарат, средствата за масова информация, книгоиздаването, а също така като език за международно общуване. Влиянието на руския език върху другите езици в СССР се усилва от политиката на правителството върху общата образователна система и развитието на социалните промени.

Безспорен е фактът, че езиковата културна политика на асимилация на неруските народи в състава на Съветския съюз води до понижаване на нивото на културата, независимо от целите, които си е била поставила тази политика. Украинската култура, която през 20-те години на миналия век започва да завладява урбанистичното пространство в руската част на Украйна (в австрийската част формирането на градски украиноезични средища се случва по-рано), през следващите десетилетия губи своята цялост отчасти поради заместването ѝ с руска, а от части и заради разпространението на хибридни украинско-руски форми на езика и културата, което стимулира, съответно и формирането на „неясно раздвоена етническа идентичност” (Масенко 2011:76).

Базата, на която се формира суржик, е украинският език. Резултатите от появата на това явление далеч не се ограничават в пределите на езика, а засягат всички културни и психологически нива, с които езикът е свързан. Така освен загуба на част от носителите на украинския език се постига и загуба на усещането за културна стойност на езика, отслабване на националната солидарност и разбирането за непрекъснатост на съществуването на украинската етническа общност.

Имайки предвид тези исторически факти, много публикации, отнасящи се до суржик, го разглеждат и оценяват не само в лингвистичен аспект, а и в социално-политически – в контекста на политическата борба за ролята и статута на украинския и руския език в Украйна, на процеса на русификация или обратно – на украинизация. От една страна суржик се характеризира като език на селското население, което се стреми да се нагоди към рускоезичните жители на градовете. Почти всички изследователи се съгласяват с факта, че употребата на суржик е мотивирана от желание и стремеж на украинците да

приближат езика си към този на рускоезичните събеседници, да го превърнат в разбираем за тях говор. В подобна комуникация тези хора несъзнателно избират форми от лексикалното разнообразие на украинския език, които са по-близки до руския. По този начин самобитността на украинския език се пренебрегва, дори се скрива и потиска, тъй като проявата ѝ би била в контраст с намеренията на говорещия. Във връзка с тази ситуация чудесен пример дава Лариса Масенко. Изказването е на суржикоезиков респондент в зряла възраст от гр. Луцк, фиксиран по време на проучване, проведено в рамките на международен проект през декември 2006 година „Езикова политика в Украйна: антропологични, лингвистични аспекти и бъдещи перспективи”. Господинът е убеден, че като говори украински език, както той смята за правилно, лесно успява да се разбере с руснаците ”Я маю сильно багато друзей росіян, да, но я завжди з ними говорю тільки на українському языку. І вони мене капітально помівають” (Масенко 2011:77).

Суржик се формира като междинен език, който изпълнява роля на преходен етап в асимилационния процес на подтисничество на украинския език от страна на държавата и налагането на руския. Като условия за това се добавят и рускоезичните училища, църкви, администрация, войска. Да се включи във висшето общество за украинеца означава промяна на езика. С оглед на това, че през XVIII век 80% от селяните не могат да пишат, такъв преход към руския се осъществява лесно чрез преходния стадий – суржик. Голяма част от изследователите определят суржик като болестно явление, което застрашава украинския език, като руши отвътре всички негови нива. „Обезкултуряването на обществото”, загубата на морални ориентири, разколебаното влияние на средствата за масова информация се оказват заплашителни. Подобно на раково образуване се разрастват именно тези типове ненормативна езикова комуникация, които принадлежат към най-ниските слоеве в йерархията на социокултурните нива.

„И руската царска и руската съветска русификация винаги са имали най-голям успех предимно сред слабообразованите хора, лишени от особена култура и съответно от собствено разбиране за идентичност, – казва Оксана Пахльовска. – В съветско време се е наблягало на чувството за достойнство. Безгласието се е култивирало като гаранция за политическа лоялност... Не става въпрос за всички граждани, които говорят руски език. Става въпрос по-точно за не-гражданите, за този продукт на руското „социално инженерство”, който руши Украйна и който разрушава и Русия.” Тези лишени от култура хора, продължава изцяло подрежимно по манталитета на *homo sovieticus*, който упорито воюва в продължение на толкова години за руския като „регионален” език, а сам не е способен да научи който и да е език, освен „съветския” – нестабилна пирамидална фикция,

която така или иначе си остана единствения му „културен” рефрен (Пахльовська 2008:445).

Други публицисти с националистка ориентация (но не и учени) изцяло причисляват суржика към народната форма на езика, а съвременния литературен украински език наричат отделен галицки език.

В сегашните условия може да действа и обратен механизъм на разглеждане на суржик – като междинен етап на усвояване на украински език от страна на рускоговорящите градски жители. Във връзка с това в публицистиката се среща и мнението, че борбата със суржик е бедствие. Борбата, според съответните автори, не трябва да е със суржик, а за това рускоезичните да преминат на украински, било то и през суржик.

Следва да се съгласим с етимолога Роман Кис за това, че зад определението „рускоезично население” „в действителност са скрити колкото може по-широки и съвсем нееднородни спектри на истинската езикова действителност”. Отделяйки всички типологично-функционални групи, които по същество се различават по начините и интензивността на употреба на руска реч, ученият определя, че от тях само един тип би могъл да се зачисли до групата с антиукраинска насоченост: „Като брой тези хора в Украйна не са вече и много, а подобни нагласи и стереотипи все още не са станали в Украйна този самодостатъчен фактор, който би могъл да предизвика масова антиукраинска етномобилизация на руснаците и асимилираните „вчерашни” украинци” (Кісь 2002:43).

Интерес представляват и разсъжденията на Кис в тази посока по отношение на когнитивната база на суржикоезичния човек. Като развива теорията на Верещагин за типовете билингвизъм и нивата на акултуризация (Верещагин 1969:135-140), украинската изследователка Тетяна Федорчук отделя два типа билингвизъм във връзка със степента на усвояване на двете култури. Монокултурен билингвизъм, при който усвояването на втория език се ограничава до придобиване на езикови компетенции, но не води до появи на такива на културно ниво, т.е. до възможна интерпретация на разбирания, фиксирани във втората култура. Бикултурен билингвизъм, който предполага присъствие в съзнанието на индивида на две когнитивни бази, съответстващи на езиките, които владее (Федорчук 2004:8-9).

В изследването на Т.Федорчук „Культурна ідентифікація білінгвів“ се посочва, че явлението „полуезичие” или „суржик” би следвало да се разглежда отделно, тъй като е налице отсъствие на владееене на високо ниво дори на един от езиките. Невъзможността да се интерпретира в дълбочина смисъла на един или друг език води до отсъствие при маргинализираните хора на пълноценна когнитивна база и невъзможността те да бъдат носители или реципиенти на която и да е национална култура. Т.Федорчук назовава

носителите на суржик „етномаргинали“ и предполага възможно фрагментарно успоредно присъствие в съзнанието им на две когнитивни бази. Фрагментите на двете когнитивни бази в съзнанието на „етномаргиналите“ могат да достигнат максимална симбиоза, а по-точно да се превърнат в носители и транслатори на креолизиран тип култура.

Безспорно има закономерност в развитието на езиците, осъществяващи езиков контакт помежду си, включително и между украински и руски. Когато човек използва в речта си думи и словосъчетания от другия език, без да нарушава граматичните основи и фонетичните особености на своя език, можем да разглеждаме това проникване като своеобразно обогатяване на езика. Този процес е естествен и не предизвиква противоречие. Не така обаче стоят нещата, когато има междуезиково отношение от типа „империя/колония“ и когато местният език се мъчи да се приближи към този на колонизаторите. Такъв тип отношения могат да се открият не само при източните славяни. По наблюдения на един от изследователите на езиковата ситуация в Ирландия У. Вайнрайх „човек, който знае малко английски, често дава предимство и използва ирландските конструкции, които в по-малка степен противоречат на съответствията в английски език (т.е. тези граматични конструкции, които се подчиняват на модела); това е при условие, че не се предизвиква осъзнато, в противен случай резултатите биха били противоположни... Дори в случаите, когато детайлите на този процес не подлежат на наблюдение, общият резултат ще е значим, за което свидетелстват постоянно нарастващата банализация на ирландския език в тези сфери, където той се употребява паралелно с английския език.“ (Вайнрайх 1979:80).

Нарушаването на нормите на украинския и руския, промяната на думи и изрази от единия език по образец от другия създават модели противостоящи на родния език. Тогава носителите на този език попадат в заблуда, стават жертви на един ощетяващ възможностите им за изразяване език и стават неусетно „полуезични“. (Понятието е използвано от Олена Руда (Руда 2000) и редица украински езиковеди се обединяват около него като характеристика на суржик заради комуникативните ограничения, които той налага).

Смес от двата езика – украински и руски – говори част от населението на Украйна, макар и да е ясно и обществено признато, че този език е смес и драстично се отличава от нормите на съвременния украински и руски език. Това е една от най-тревожните черти на общоукраинското самосъзнание в регионите, в който суржикът е най-силно разпространен. По думите на Олександра Сербенска “осакатеният език” ограничава човек и води мислите му към примитивизъм. Езикът изразява не само мисълта. Думата провокира представа и я подчинява на себе си. От тази гледна точка суржикът в Украйна е вреден и опасен. Много езиковеди са склонни да го разглеждат като паразитно явление, формирало се

в продължение на векове, което е и най-сериозната езикова слабост на народа, заплашваща да промени украинския език утре. Езикът е най-пълният летопис на духовния живот на народа. Като се грижи за езика, който говори, човек изразява преди всичко уважение към себе си, към народа си, неговата история и култура (Сербенська 1994).

Развитието на езика е сложен процес. Висока езикова култура достига като правило човек, който работи много над това. Това се отнася с особено голямо значение за украинския език. От значение е фактът, че днес за голяма част от украинците представлява усилие да научат собствения си език. Немалка част от децата в Украйна продължават да се раждат, да се отглеждат в рускоезична среда и изучават украински език в училищата и университетите като чужд. Нужни са особени усилия за правилен изговор, проява на индивидуалност в езика (писмен или устен).

Един от основните въпроси пред украински езиковеди днес, макар и просъществувал през десетилетията е: ако приемем, че „Езикът ми – това съм аз в представата на хората”, то по какъв начин трябва да се интерпретира украинско-руският суржик. Като органична слабост и болест, която трябва да се лекува или като идолопоклонничество, както отбелязва бележитият Иван Франко (Франко 1905).

Литература

- Антоненко-Давидович 1997:** Антоненко-Давидович, Б. Д. Як ми говоримо, Киев, 1997, 336.
- Бойко 2005:** Бойко, Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Монографія. 2005.
- Вайнрайх 1979:** Вайнрайх, У. Языковые контакты. К., Вища школа, 1979, 262.
- Верещагин 1969:** Верещагин, Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма), Москва, 1969.
- Виденев 2006:** Виденов, М. Диглосията. С оглед на българската езикова ситуация. София, ИК "БАН", 2006.
- Масенко 2011:** Масенко, Л. Суржик між мовою і язиком. Киев, 2011.
- Мацюк 2002:** Мацюк, Р. Суржик для інтелігенції: Довідник з історії найновішого поступу 1998 – 2001. Львів, 2002.
- Пахловська 2008:** Пахловська О. Ave, Еуропа! Статті, доповіді, публіцистика (1989-2008). К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2008.
- Плющ 1971:** Плющ, П. П. Історія Української літературної мови. К., 1971.
- Руда 2000:** Руда, О. Суржик або напівмовність. – В: Українська мова і література, 2000, №11.
- Сербенська 1994:** Сербенська, О. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити. Навч. видання / За заг. ред. О. Сербенської. Львів, 1994, 150.

Ставицька 2008: Ставицька, Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників, Київ, 2008.

Федорчук 2004: Федорчук, Т.М. Культурна ідентифікація білінгвів. – В: Наукові записки НаУКМА. Київ, 2004.

Франко 1905: Франко І. Двоязичність і дволикість. – В: ЛНВ, 1905, Т. 30, кн. 6.

Стефан Иванов Узунов, докторант по українски език

Софийски университет „Свети Климент Охридски”

Факултет по Славянски филологии

Катедра по Славянско езикознание

тел. 0898755145 e-mail: sfn@abv.bg

ПРИНЦИПИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ НА ЗАНЯТТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Олеся Палінська

Анотація: У статті розглянуто основні принципи, закладені в основу організації навчального процесу на заняттях з української мови як іноземної (УМІ), і проблемні моменти, на які слід звертати увагу викладачам. На основі аналізу лінгводидактичної літератури здійснено систематизацію основних принципів і підходів у викладанні і вивченні мови як іноземної, запропоновано способи їх оптимізації.

Ключові слова: лінгводидактика, УМІ, оптимізація навчального процесу.

Викладання мови як іноземної в Україні – порівняно нова галузь. І, хоча останніми роками з'явилась низка прикладних розробок і наукових досліджень на цю тему, доводиться констатувати наявність великих прогалин у найрізноманітніших її аспектах: організації навчального процесу під час вивчення мови як іноземної, загальні методичні принципи, психо- та соціолінгвістичні основи, комунікативні підходи і т.д. Нерозв'язання цих та інших проблемних моментів призводить до того, що викладання мови як іноземної ведеться у більшості випадків методично необґрунтовано, використовуються або прийоми викладання мови як рідної, або вивчення мови як предмета (лінгвістичний аспект) і, таким чином, не приділяється належної уваги розвитку комунікативних навиків, що, своєю чергою, погіршує якість викладання і засвоєння знань.

В українській лінгводидактиці ведуться активні спроби розробки окремих аспектів методики викладання УМІ. Як приклад можна навести роботи С. Яворської (Яворська 2005) (історичний аспект), Н. Бородіної (Бородіна 2007) (термінологічний) і т. д. Разом з тим різнобічних комплексних розробок з методики викладання УМІ все ще не існує. У той же час методика викладання мови як іноземної і мови як другої, створена для мов світового значення (такими на сьогодні є англійська, французька, іспанська, арабська, російська, німецька, португальська), розробляється комплексно і різносторонньо, із залученням фахівців різних галузей: лінгвістики, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, теорії комунікації і т. д. Це, наприклад, роботи Дж. Хармера (Harmer 1998) (з методики викладання англійської як іноземної), С. Кауфманн (Kaufmann 2009) (з німецької як другої), І. Швердтфегер (Schwerdtfeger 2001) (з німецької як іноземної) і багато інших.

На жаль, в Україні поки що не існує централізованого закладу, який займається проблемами розробки принципів викладання української мови як іноземної. Тому теоретичні напрацювання з цієї теми, а також прикладні навчально-методичні розробки (підручники, посібники з УМІ) в основному носять фрагментарний і спорадичний характер.

Мета цієї статті – окреслити важливі аспекти стосовно організації роботи на занятті з УМІ та запропонувати ефективні механізми її оптимізації.

До того, як розпочати будь-яку діяльність, ми завжди повинні ставити перед собою запитання: яка її мета і які плановані результати? І від того, наскільки чітко ми сформулюємо це питання і наскільки добре продумаємо відповідь на нього, залежить успіх нашої справи.

Вивчення мови як іноземної, незалежно від того, яким способом, у якому віці ми це робимо, яка наша мотивація, також не може бути безсистемним і хаотичним. Більше того: без постановки чітких цілей, не маючи змоги контролювати їх досягнення, ми просто гайнуватимемо час і сили, оскільки дуже важко кудись прийти, не знаючи, куди йдеш. Тому методика, чи ширше – філософія викладання має бути центральною темою при окресленні проблематики викладання мови як іноземної.

В основному ми говоримо тут про вивчення мови як іноземної, але більшість принципів викладання мають загальнодидактичний характер, тобто їх можна використовувати у будь-якій діяльності, пов'язаній з переданням нових знань окремим особам чи групам осіб.

Американський лінгвіст Марк Бейкер (Бейкер 2008) у книзі «Атоми мови» пропонує блискучу метафору, яка багато в чому пояснює принципи вивчення мови, оволодіння нею. Уявіть собі, що ви не купуєте хліб у магазині, а печете його самі. Коли до вас приходять гості і куштують цей хліб, вони відзначають, що він дуже смачний, і часто просять дати їм його з собою. Тоді у вас є дві можливості: або ви даєте їм спечений хліб, і вони відразу можуть його їсти, але його вистачить ненадовго, або ж ви даєте рецепт, і тоді вони не зможуть скористатися ним негайно (отримати хліб у ту ж секунду), зате завжди зможуть спекти собі хліб, і таким чином їхня потреба у смачному хлібі буде реалізована надовго. Перший спосіб простіший, але малоефективний; другий вимагає зусиль і затрат часу, але його ефективність набагато більша.

Продовжимо цю метафору: процес випікання хліба вимагає не тільки наявності доброго рецепта, але і регулярного вправління у його приготуванні. І ще: якщо ви просто будете сліпо виконувати інструкції, не розуміючи принципу їхньої дії, виникатимуть

проблеми з якістю продукту: то борошно виявиться занадто вологим чи сухим, то інші складові відрізнятимуться за своїми кондиціями...

Такі процеси ми спостерігаємо у кожній людській діяльності. Навчаючись чогось нового, ми можемо: використовувати те, що вже існує; засвоювати чіткі правила чи інструкції; або ж схоплювати принцип дії. Наприклад, коли ми вивчаємо іноземну мову, то можемо заучувати напам'ять слова і конструкції, вивчати граматичні правила і таблиці відмінювання, або намагатися зрозуміти принцип функціонування мови. Як правило, ми використовуємо і перше, і друге, і третє, коли вивчаємо мову свідомо, і лише третє, коли засвоюємо її в дитинстві. Але при цьому ефективність «несвідомого» вивчення просто вражає: навіть п'ятирічні діти практично не роблять помилок у побудові речень, поєднанні слів, слововживанні, на відміну від навіть найбільш наполегливих студентів, які свідомо вивчали слова і граматику. Адже дитина не думає: «Зараз я використаю прямий порядок слів з еліпсисом дієслова-зв'язки, непрямий додаток у місцевому відмінку і перехідне дієслово». Але, тим не менше, вона «відчуває», що саме так треба зробити, бо засвоїла, «зловила» структуру мови.

Основні ідеї лінгводидактики, які засвоює сьогодні українська наука, не нові: у більшості це загальноприйняті дидактичні принципи, які апробовані у процесі багаторічного використання і широко застосовуються у викладанні іноземних мов, передусім англійської, німецької та ін. Українська лінгводидактика у сучасних умовах має бути спрямованою на вироблення принципів практичного застосування світових (лінгво)дидактичних прийомів на українському ґрунті.

Розглянемо низку аспектів, визначальних для оптимізації роботи викладачів і студентів на занятті з мови як іноземної.

Постановка завдань.

Слово «завдання» в даному випадку означає певний вид діяльності студентів, який вони здійснюють під час заняття, наприклад, заповнення готових форм, слухання тексту, обговорення в групах чи обмін думками з партнером. Також може застосовуватися змішаний варіант одного із чотирьох основних видів діяльності – слухання, читання, писання, спілкування. Основний підхід у визначенні завдання полягає в наступному:

- представлення завдання

потрібно чітко пояснити завдання, яке студентам необхідно виконати. При цьому важливо зважати на усі запитання чи проблеми, які виникають у студентів при цьому

завданні. У ході постановки завдання слід перевіряти їх розуміння – можна попросити деяких студентів перефразувати інструкції, щоб продемонструвати, як «працює» завдання.

- виконання завдання студентами

викладач має стати джерелом натхнення для студентів: допомагати у важких ситуаціях, давати поради стосовно граматики чи лексики, заохочувати до дискусій. Важливо при цьому стежити за тим, щоб завдання виконували усі студенти, а не окремі особи.

- підведення підсумків

Студенти обговорюють свої відповіді/досягнення, презентують свої висновки перед усіма студентами. Вони також можуть коментувати свої власні здобутки чи здобутки інших студентів. Викладач має уважно перевіряти їхні відгуки.

- представлення супровідного виду діяльності

Не кожен основний вид діяльності має супровідний, але існує, наприклад, домашнє завдання, або виконання граматичних вправ, або обговорення теми, висунутої після прочитання тексту, тощо.

Роль викладача.

Розпочинаючи навчання, викладач може зіткнутися з тим, що студенти звикли до тотального контролю і мають потенційне негативне ставлення до роботи в парах чи групах. Якщо таке трапиться, слід роз'яснити їм усі переваги такої роботи, а саме:

- додатковий час для розмов;
- реальний розвиток розмовних навиків і можливість безпосереднього спілкування;
- студенти беруть на себе більшу відповідальність за вивчення предмету і досягають свого власного рівня;
- студенти розвивають в собі впевненість у розмовній сфері без підтримки викладача, але, при потребі, з його допомогою;
- додаткова практика слухання, включаючи різну кількість акцентів;
- додаткова практика в пошуку помилок;
- можливість навчатися один від одного;
- викладач може прослідкувати прогрес студента.

Коли студенти працюють в парах чи групах, викладач відіграє важливу

роль. Завжди слід чітко роз'яснювати суть заняття перед тим, як студенти розпочнуть займатися тим чи іншим видом діяльності. Потрібно уважно слухати під час спілкування, але не брати участі в ньому до тих пір, поки між його учасниками не виникне непорозуміння і потреба в сторонній допомозі. Викладач має сприяти тому, щоб у них розвивалася впевненість в собі. Нехай вони отримують задоволення від спілкування й обміну думками, і нехай не хвилюються за можливі помилки. Також потрібно помічати студентів, які не беруть участі у спілкуванні, давати їм можливість підготуватися вдома і на наступний раз презентувати свій виступ чи висловлення своєї точки зору. Також викладач має вирішувати, скільки часу має тривати той чи інший вид заняття: зупинити, коли студентам стає нудно, або, навпаки, продовжувати довше запланованого, якщо є жваве зацікавлення запропонованою темою і покращення комунікативних навичок учасників. Завжди слід підводити підсумки кожного заняття, наприклад, «заняття пройшло вдало, я лише хочу зупинитися / підсумувати кілька речей».

Ось декілька простих правил для викладача, які допомагають проводити заняття злагоджено і коректно:

- Виконуйте чітко правила, відповідайте на усі запитання студентів, не робіть різниці між ними – знайдіть єдиний підхід і вимоги для усіх, включаючи і себе.
- Готуйтеся до занять. На початку кожного заняття оприлюднюйте ціль уроку і обговорюйте в кінці заняття, чи була ця ціль досягнута. Будьте гнучким у плануванні заняття – пристосовуйтеся до настрою студентів і їх бажання займатися тим чи іншим видом діяльності.
- Готуйте і перевіряйте усі необхідні для заняття речі (наявність крейди, справність програвача, достатня кількість копій тощо) заздалегідь.
- Нехай студенти розставляють крісла, парти на свій розсуд і смак залежно від виду заняття, але робити це потрібно напередодні заняття, а не під час.
- Намагайтеся якнайшвидше запам'ятати імена студентів. Переконайтеся, що і вони добре знають один одного.
- Ніколи не бійтеся запитати інших викладачів щодо нових ідей чи порад. Їхній досвід може виявитися дуже корисним для вас.

Організація часу у групі.

Заняття з мови як іноземної, за винятком інтенсивних курсів, відбуваються у досить обмеженому часовому режимі. Як правило, це 2-3 заняття на тиждень, що тривають

одну або дві академічні години. Крім того, такі заняття часто відбуваються у чужомовному оточенні, тобто години занять – це єдиний шанс для студентів чути мову, що вивчається, і розмовляти нею. Тому завдання вчителя – докласти максимуму зусиль, щоб використати час занять повністю. Для цього розроблено низку дидактичних прийомів, на деяких з них зупинимось детальніше.

а) розподіл часу, використаного викладачем і студентами.

Викладач на занятті з групою схильний перебирати комунікативну ініціативу на себе. Так, він організовує роботу у групі, оголошує завдання, пояснює граматику і нові слова, допомагає студентам у вирішенні труднощів і т.д. Таким чином, сумарно час, використаний викладачем, становить 50%, а подекуди і більше, тобто на кожного студента у групі залишається пропорційно до кількості членів групи по декілька хвилин для того, щоб спробувати свої сили у мовленні. З одного боку, це має свої позитивні моменти, оскільки студенти чують правильну, нормативну мову, мають можливість запам'ятовувати мовні конструкції від носія мови. Але негативних моментів у цьому значно більше: постійно одна і та ж вимова (до якої студент швидко звикає, і йому буває складно розуміти мову інших носіїв), притуплення уваги і втрата інтересу, даремне використання великої кількості робочого часу. Цьому можна запобігти і в той же час досягати навчальних цілей більш ефективно. Для цього варто:

- активно використовувати аудіо-вправи у позаурочний час – це дасть студентам можливість слухати різні типи вимови, прослуховувати один і той же матеріал декілька разів, робити це у позаурочний час і таким чином збільшувати загальну тривалість контакту з мовою, що вивчається, готуватися до занять наперед, щоб на занятті з викладачем лише вдосконалювати уже здобуті самостійно навички;

- обмежувати кількість часу, коли на занятті говорить викладач. Багато інформації, яку викладач пояснює, тобто подає студентам у готовому вигляді, вони можуть здобувати іншими шляхами, наприклад, обговорювати у групах або парах, використовуючи для цього як опору таблиці, схеми, приклади. Таким чином студенти мають додатковий час для обговорення та активного слухання (як правило, мовлення, звернене безпосередньо до студента, сприймається більш зацікавлено, ніж те, яке спрямоване на групу), а також краще засвоюють інформацію, адже знання, здобуті самостійно, закріплюються у свідомості значно краще, ніж ті, які були подані у готовому вигляді. Загалом час, який використовує у групі викладач, не повинен перевищувати 15-20%;

- використовувати роботу у малих групах або парах. Коли триває

обговорення у групі, наприклад, із 16 осіб, один з них говорить, а інші 15 слухають, тобто розвивають навички аудіювання. На практиці ж виявляється, що більшість з них слухає не уважно, оскільки у цей же час вони повинні думати про те, що кожен з них говоритиме, коли підійде їхня черга. Таким чином, реально використовується лише 1/16 часу для активного спілкування. Якщо ж студенти працюють у парах, одночасно можуть говорити багато осіб (у нашому прикладі – 8), а інші у цей час активно слухають, беруть діяльну участь у розмові.

- задіювати студентів, які менш схильні до активної комунікації. Дуже часто у групах бувають дуже активні студенти, які забирають більшість часу й уваги, і ті, хто переважно мовчить, оскільки за певними ознаками (особливості темпераменту і характеру, невпевненість у своїй мовній компетенції і т. ін.) значно поступаються активним комунікантам. У цьому випадку також корисною буде робота у малих групах або парах: студенту-інтроверту легше говорити сам-на-сам з таким самим студентом, як і він сам, ніж на публіку, серед якої, до того ж, є експерт – викладач. Також можна використовувати роботу у групах з обміном, коли студенти обговорюють певну тему у малих групах (скажімо, 4 групи по 4 особи), а потім по одному представнику з кожної групи утворюють нові групи і обговорюють результати своєї роботи. Таким чином, навіть якщо студент не говорив у своїй групі, він змушений говорити у новій, оскільки лише він може представити роботу своєї групи.

Під час роботи у групах роль викладача постійно залишається активною: він постійно слухає, що і як говорять студенти, фіксує помилки (про виправлення помилок йтиметься нижче), надає студентам необхідну допомогу. Важливо організувати роботу у групі таким чином, щоб студенти почувалися вільно у комунікації, але щоб викладач мав можливість проконтролювати всю їхню роботу. Якщо це зробити неможливо (наприклад, коли група надто велика), можна формувати малі групи і пари таким чином, щоб слабші студенти працювали разом із сильнішими. Обов'язково треба проводити, принаймні час від часу, представлення результатів групової роботи.

Організація роботи у малих групах (парах).

Для того, щоб малі групи працювали ефективно, слід уважно ставитися до принципів їх створення. Звичайно ж, у крайньому разі можна запропонувати студентам: «Працуйте разом з вашим сусідом / сусідкою», але такий поділ, по-перше, не завжди ефективний, по-друге, таким чином студенти завжди (або принаймні часто) працюватимуть з одними і тими ж партнерами. Тому можна утворювати групи чи пари за різними принципами:

- випадковий – роздати студентам однотипні предмети (монети, гудзики, стрічки паперу і т.д.), які групуються між собою за певною ознакою, наприклад, в одну групу чи пару потрапляють студенти, які отримали металеві гудзики (монети по 10 коп., смужки зеленого паперу), в іншу, відповідно – пластмасові гудзики (монети по 25 коп., червоний папір) і т.д. Викладач може виявити фантазію – роздати частинки розрізаних фото, щоб групи їх зібрали, у такому випадку це буде додатковим приводом для спілкування студентів – вони зможуть обговорити одержане зображення. Також для утворення груп чи пар можна використовувати граматичні завдання: початки і закінчення речень, які треба з'єднати; запитання і відповіді до них; слова, які групуються за певними лексичними чи граматичними ознаками, і т. ін.;

- тематичний – студенти об'єднуються за певними інтересами (улюблені страви чи види спорту, зацікавлення, бажання досліджувати одну і ту ж тему). Цей поділ доцільний, коли викладач пропонує студентам роботу, пов'язану з цими інтересами, наприклад, підготувати презентацію, провести дискусію на певну тему і т.д.;

- спеціальний – викладач сам визначає, хто зі студентів з ким працюватиме у групі або парі. Зокрема цей принцип застосовують, коли потрібно залучити «сильнішого» студента на допомогу «слабшому». При застосуванні цього принципу викладач має виявляти особливу делікатність, щоб студенти у жодному разі не почувалися приниженими чи ображеними таким поділом. Доцільно використовувати його паралельно з випадковим, коли викладач свідомо дає деяким студентам предмети для поділу на групи таким чином, щоб вони потрапили до однієї групи, при цьому студенти не знають, що цей вибір здійснений навмисно. Слід пам'ятати, що цим принципом поділу не можна зловживати.

Коригування помилок.

Про помилки потрібно пам'ятати наступне:

- помилки – це невід'ємна частина навчального процесу;
- помилки дають змогу викладачеві зрозуміти, що є незрозумілим для студента;
- студенти завжди мають можливість виправляти власні і чужі помилки, виправлення помилок:
- якщо викладач буде виправляти кожну помилку, то це буде стримувати бажання студентів спілкуватися;
- студенти часто допускають помилки тому, що вони випадково

(тимчасово) щось забули, тому нагадувати їм про це треба з обережністю;

- якщо кілька студентів допускають одні і ті ж помилку, це означає, що матеріал треба повторити з цілою групою;
- студенти можуть допускати помилки тому, що вони не знають правильної форми, і їх треба цього навчити;
- коли студенти спілкуються між собою, не варто перебивати їх, виправляючи помилки. Краще зробити собі нотатки, а після закінчення їх спілкування запитати, як правильно сказати те чи інше. Допущення помилок означає, що студенти експериментують, тому не можна дозволяти іншим студентам насміхатися над цим;
- варто заохочувати студентів перевіряти написані ними роботи перед тим, як здавати їх;
- одна з ефективних практик – писати на дошці речення чи слова з помилками і просити студентів виправляти їх, або копіювати частини текстів з помилками, які попередньо допускали студенти, і давати їм коригувати.

Стратегія маркування помилок:

- підкреслювати важливі помилки і давати студентам можливість самостійно їх виправляти;
- використовувати аркуші з великими полями, де викладач зможе вказувати тип помилок (наприклад, граматична, неправильний порядок слів тощо), а студенти самі будуть їх виправляти;
- вказати кількість помилок в абзаці і дати студентам можливість самостійно знайти їх і виправити;
- викладачеві не слід коригувати червоним кольором – це дуже знеохочує;
- слід обережно підбирати, яку помилку варто виправляти, а яку можна проігнорувати. Іноді краще перефразувати речення і продемонструвати студентам найбільш зручний спосіб висловлення думок;
- важливо писати коментарі до робіт студентів, якщо видно зміни на краще – це сприятиме їх заохоченню.

Навчання після заняття.

Якщо добре розвинути у студентів здатність працювати самостійно, то вони плідно продовжуватимуть працювати і після закінчення курсу. Також можна порадити студентам:

- повторювати про себе слова чи вирази, стоячи на зупинці (у транспорті);
- хоча б раз на місяць читати українську газету;
- намагатися дивитися українські телепередачі, фільми, слухати радіо (це легко можна зробити за допомогою мережі Інтернет);
- зберігати і поповнювати словник;
- читати книги українською мовою.

Механічне використання цих чи подібних принципів не гарантує підвищення ефективності проведення заняття з УМІ. Тут, як у Бейкерівій метафорі з випіканням хліба, важливо відчувати принцип дії тих чи інших правил, побачити їхню ефективність і шляхом вправлення виробити навички добору найбільш ефективних підходів у кожній конкретній навчальній ситуації. Адже кваліфікація викладача саме і визначається його гнучкістю, мобільністю і вмінням підібрати для кожного студента максимально ефективні засоби для досягнення поставлених у навчанні цілей.

Ми звернули увагу лише на найбільш важливі аспекти, від яких залежить успішність навчального процесу на занятті з УМІ. Ефективне і доцільне використання цих та цілого ряду інших лінгводидактичних принципів дасть можливість суттєво оптимізувати процес вивчення української мови як іноземної, досягати значних навчальних результатів за максимально короткий час і з використанням оптимальних зусиль як з боку викладача, так і з боку студентів.

Бібліографія

Бейкер 2008: Бейкер, М. Атомы языка: Грамматика в темном поле сознания. Пер. с англ. / Под ред. О. В. Митрениной, О.А. Митрофановой. Москва, 2008, 272.

Бородіна 2007: Бородіна, Н. С. Наукові засади професійного засвоєння лінгводидактичної термінології студентами філологічних факультетів / Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н. С. Бородіна; Херсонський Держ. Ун-т. Херсон, 2007, 24.

Яворська 2005: Яворська, С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI – XX ст.) Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / С. Т. Яворська; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2005, 40.

Harmer 1998: Harmer, J. How to Teach English. Edinburg: Longman, 1998, 198.

Kaufmann 2009: Kaufmann, S. u.a. Fortbildung für Kursleitende Deutsch als Zweitsprache. Ismaning: Hueber Verlag, 2009, 242.

Schwerdtfeger 2001: Schwerdtfeger, I. Gruppenarbeit und innere Differenzierung. München Goethe Institut Inter Nationes, 2001, 194.

Олеся Палінська

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою

НУ «Львівська політехніка»

Науковий співробітник, кандидат філологічних наук

palinska_o@yahoo.com, тел. +38 097 20 66 524

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: АНАЛІЗ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ НАУКИ

Оксана Туркевич

Анотація: У статті встановлено основні етапи розвитку методики викладання української мови як іноземної. Відповідно до них розглянуто розвиток фахової мови цієї науки.

Ключові слова: методика викладання української мови як іноземної, термін, фахова мова.

Після конституційного затвердження державного статусу української мови, а також введення її як обов'язкового предмета впродовж п'яти років навчання для іноземних студентів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації збільшилося соціальне замовлення на вивчення української мови як іноземної на території України та за кордоном.

Є припущення, що українську мову почали вивчати як іноземну з 20-х років ХХ століття. Л. Паламар стверджує, що «викладання української мови іноземним студентам в Україні ведеться з 1922 року» (Паламар 2008:41), проте немає письмово зафіксованих підтверджень.

Відлік, з якого потрібно починати існування МВУМІ – це 40-і роки ХХ століття, коли побачили світ навчальні посібники з української мови як іноземної за кордоном авторів Е. Хонор (Honore 1946), Е. Шклянки (Shklanka 1949), Г. Луцького та Я. Рудницького (Luckyj 1949), Ю. Стечишина (Stechishin 1966).

Час зародження методики на території України припадає приблизно на початок 70-их років ХХ ст., оскільки тоді почали з'являтися науково-методичні праці з цієї дисципліни. Зокрема 1972 року опубліковано наукову статтю Л. Паламар «Особливості вивчення української мови як іноземної» (Паламар 1972). У цій розвідці мовознавець розглянула низку термінів, що функціонують у фаховій мові МВУМІ і стосуються: а) змісту навчання (*лексико-граматичний матеріал, граматична конструкція, зв'язний текст, неадаптований текст, запас лексики, еталонна вимова, фонетичні навички розмовної мови, вільне спілкування*); б) організації навчання (*вступний фонетичний курс, ввідний граматичний етап, урок розвитку мови, індивідуальна робота*); в) типів вправ (*усна тренувальна вправа, письмова тренувальна вправа, фонетична вправа, питання-відповідь, індивідуальне завдання*); г) базових методичних категорій (*коментар викладача, індивідуальний підхід, студент-іноземець*); д) засобів навчання (*аудіо-візуальні технічні*

засоби, діафільм) та ін.

У 1973 році вийшов друком перший двомовний «Підручник української мови (Ukrainian. Text-book for beginners)», авторами якого були Ю.О. Жлуктенко, Н.І. Тоцька, Т.К. Молодід (Жлуктенко 1973).

У цьому виданні функціонували методичні терміни на позначення: а) засобів навчання (*підручник для початківців, елементарний курс*); б) учасників навчання (*студент-початківець*); в) змісту навчання (*матеріал для читання, граматичні правила, правила читання, правила вимови, вступ до навчання фонетики, розмовна українська мова*); г) типів вправ (*вправи для перекладу*).

Першим етапом формування методики викладання української мови як іноземної, а отже і її фахової мови можна вважати – 40-70-і роки ХХ століття.

Другий етап становлення термінологіки методики викладання української мови як іноземної починається вкінці 70-х років ХХ століття і триває до 1991 року. Тоді Україна стала незалежною державою, а престиж української мови та інтерес вивчати її як іноземну значно активізувалися.

Мовознавець О. Сербенська об'єктивно охарактеризувала вказаний період. «У кінці 80-х на початку 90-х років з'являються самовчителі, розмовники, методичні поради щодо вивчення української мови переважно для російськомовного студента, хоч і на практиці вони використовуються для іншої аудиторії. У них міститься багатий дидактичний матеріал, застосовано цікаві методи і способи, які полегшують процес навчання» (Сербенська 1994).

На становлення методики викладання української мови як іноземної, а також формування її фахової мови вагомий вплив мали навчальні посібники „Українська мова для початківців”, З. Терлака та О. Сербенської (Терлак 1991), а також „Вивчаємо українську мову. Самовчитель” Ю. Жлуктенка та В. Русанівського (Жлуктенко 1991).

Методичну терміносистему доповнюють спеціальні одиниці, що означають засоби навчання: *самовчитель, розмовник, посібник, вступний фонетико-орфографічний курс*; зміст навчання: *визначений запас слів, визначений запас фразеологічних зворотів, елементарна граматики* та ін.

Третій етап розвитку методичної термінологіки припадає на 90-і роки ХХ століття і орієнтовно переходить у четвертий, новітній період 2004 року.

Це пов'язано з освітніми реформами та інноваційними підходами до вивчення іноземних мов.

Крім практичного спрямування, зокрема створення навчальних посібників

(Л. Паламар (Паламар 1995), Л. Новицька, Т. Поліщук (Новицька 1995), І. Вихованець, Е. Карпіловська, П. Клименко (Вихованець 1996), В. Вінницька, Н. Плющ (Вінницька 1997), І. Намакштанська (Намакштанська 1998), М. Гримич, Н. Непийвода, В. Різун (Гримич 1998), С. Альохіна, Г. Онкович, Я. Шутенко (Альохіна 1998), Х. Бахтіярова, С. Лукашевич, І. Майданюк, М. Сегень, С. Петухов (Бахтіярова 1999), у цьому періоді було започатковано теоретичний напрям, пов'язаний з описом різноаспектних питань методики викладання української мови як іноземної. Наукові праці містять тлумачення базових терміноодиниць методичної науки, окреслюють основні поняття та мовні засоби для їхнього вираження.

Наприклад, Г. Онкович (Онкович 1995) опосередковано проаналізувала теоретичні засади МВУМІ у докторській дисертації.

Вагомий внесок у розвиток МВУМІ, зокрема такого аспекту, як базової методичної підготовки викладачів української мови як іноземної, здійснила А. Бронська. Досліджуючи вищезазначене питання, у численних працях (Бронська 1997, 1999, 2000, 2002) науковець подала тлумачення багатьох методичних терміноодиниць, а також уклала термінологічний мінімум із методики викладання української мови як іноземної, який містить 643 одиниці. Зазначений базовий мінімум «включає мінімальний обсяг термінів із лінгвістики і лінгводидактики, яким повинен володіти будь-який викладач української мови як іноземної, щоб бути підготовленим для виконання професійної діяльності на початковому етапі в гуртках і на курсах (Бронська 2002:102)».

Єдиним недоліком процесів, що впливали на поповнення терміносистеми МВУМІ, є те, що вони мали спорадичний характер. Усі напрацювання не було уніфіковано на загальнодержавному рівні, що спричинило різноманітність і заважало комплексному розвитку МВУМІ.

Протягом цього періоду МВУМІ утверджується як наука і починає функціонувати як навчальна дисципліна в університетах.

Загалом саме в цей час терміносистема МВУМІ сформувала основний поняттєвий склад. Зокрема, в науковий вжиток активно увійшли терміни на позначення базових методичних категорій: *українська мова як іноземна, методи / принципи / прийоми навчання української мови як іноземної, етапи вивчення української мови як іноземної, рівні володіння українською мовою, навчальний мінімум з української мови як іноземної* та ін.

Група *зміст навчання* доповнилась термінами, що позначають: а) різновиди навичок володіння українською мовою, а також знань та вмінь, які повинен засвоїти іноземець: *мовні / мовленнєві / комунікативні навички, фонетичні / лексичні / граматичні знання, вміння в усному мовленні, вміння у письмовому мовленні*; б) різні види мовленнєвої

діяльності: *ознайомлювальне читання, оглядове читання, академічне письмо*; в) типи компетенцій, якими має володіти студент-іноземець: *лексична / граматична / орфографічна / семантична компетенція* та ін.

Четвертий, новітній період розвитку методичної науки, починається, на нашу думку, у 2005 році і триває дотепер. Критерієм виокремлення цієї стадії вважаємо реформи в освітній системі. Розвиток мовної освіти в Україні у ХХІ столітті відбувається в умовах європейської інтеграції і зорієнтований на світовий досвід. Детальніше опис навчальних посібників та інших видань проаналізовано в окремій розвідці (Туркевич 2012).

Огляд перших трьох періодів розвитку методики викладання української мови як іноземної підтверджує те, що вона виформувалась як окрема педагогічна наука, яка досліджує теоретичні і практичні закономірності викладання української мови іноземцям в різних умовах. Крім предмета і об'єкта, вагомим доказом виокремлення науки є термінний склад, який сформувався протягом усіх зазначених стадій.

Бібліографія

Альохіна 1999: Альохіна, С. Українська мова для іноземних студентів: початково-предметні курси (Математика. Креслення. Хімія. Фізика. Біологія) / С. В. Альохіна, Г. В. Онкович, Я.М. Шутенко. – К. : «АртЕк», 1998, 152. Бахтіярова Х. Українська мова. Практичний курс для іноземців : посібник для слухачів підготовчих відділень і факультетів / Х. Ш. Бахтіярова, С. С. Лукашевич, І. З. Майданюк, М. П. Сегень, С. В. Петухов. Тернопіль : Укрмедкнига, 1999, 322.

Бронська 1997: Бронська, А. Формування методичної компетенції викладача української мови як іноземної (викладання граматики) / А. Бронська – В: Іноземні мови. К., 1997. № 4, 31–33.

Бронська 1999: Бронська, А. А. Формування базової комунікативної компетенції викладача української або російської мов як іноземних / А. Бронська – В: Система і структура східнослов'янських мов : міжкафедр. зб. наук. Праць. К., 1999, 246–252.

Бронська 2002: Бронська, А. Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних : монографія / А. А. Бронська. К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», Вид-во «Толока», 2002, 208.

Бронська 2000: Бронська, А. Українська мова як іноземна: складові успіху / А. Бронська – В: Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. К., 2000. № 5, 99–109.

Вихованець 1996: Вихованець, І. Р. Вивчаємо українську мову. Розширений курс. Самовчитель / І.В. Вихованець, Е. А. Карпіловська, П. Ф. Клименко ; за ред. В. М. Русанівського. – 2-ге вид., стер. К.: Либідь, 1996, 272.

Вінницька 1997: Вінницька, В. Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців / В. М. Вінницька, Н. П. Плющ. К. : «Правда ярославичів», 1997, 247.

Гримич 1998: Гримич, М. Українська мова щодня. Початковий рівень: навч. посіб. / М. Гримич, Н. Непийвода, В. Різун. К.: Заповіт, 1998, 160.

Жлуктенко 1973: Жлуктенко, Ю. О. Підручник української мови (Ukrainian. Text-book for

beginners) / Ю.О. Жлуктенко, Н. І. Тоцька, Т. К. Молодід. К.: Вища шк., 1973, 350.

Жлуктенко 1991: Жлуктенко, Ю. А. Изучаем украинский язык. Самоучитель: учебн. пособие / под. ред. В. М. Русановского. К.: Лыбидь, 1991, 216.

Намакштанська 1998: Намакштанська, І. Добридень! Посібник з української мови в малюнках і мовленнєвих моделях / І. Є. Намакштанська. Д.: Сталкер, 1998, 416.

Новицька 1995: Новицька, Л. Г. Вивчаємо українську : підручник / Л. Г. Новицька, Т. М. Поліщук. Львів : ЛДУ, 1995, 260.

Онкович 1995: Онкович, Г. Теоретичні основи використання засобів масової інформації у навчанні української мови студентів-нефілологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання української мови» / Г. В. Онкович. К., 1995, 46.

Паламар 1972: Паламар, Л. Особливості вивчення української мови як іноземної / Л. М. Паламар – В: Проблеми вищої школи (Соціологічні дослідження навчально-виховного процесу. Методи навчання студентів-іноземців). К. : «Вища школа», 1972. Вип. 12, 97-101.

Паламар 1995: Паламар, Л. Практичний курс української мови. Поглиблений етап вивчення : навч. посіб. / Л. М. Паламар. К.: Либідь, 1995, 158.

Паламар 2008: Паламар, Л. Принципи укладання підручника з української мови для іноземних студентів / Лариса Паламар – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. Львів, 2008. Вип. 3, 40-47.

Сербенська 1994: Сербенська, О. Українська мова як об'єкт вивчення для іноземців (соціо-психолінгвістичний аспект) / Олександра Сербенська – В: Українська мова як іноземна: Проблеми методики викладання : зб. матеріалів Міжнародної наук. конф., Ялта, вересень, 1993 / Упоряд. І. Остап, М. Гримич. Львів : Каменяр, 1994, 14-20.

Терлак 1991: Терлак, З. М. Украинский язык для начинающих: учебное пособие / З. М. Терлак, А.А. Сербенская. Львов : Свит, 1991, 240.

Туркевич 2011: Туркевич, О. Розвиток методики викладання української мови як іноземної (сучасний етап) / Оксана Туркевич – В: Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. К., 2011. – № 11–12, 40–46.

A modern Ukrainian grammar / By George Luckyj and Jaroslav B. Rudnyckyj. Winnipeg, Man: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1949 (1958 printing), 186.

Stechishin 1966: Stechishin, J. Ukrainian grammar / J. W. Stechishin. Winnipeg, Man., Trident Press Ltd., 1966 (First published 1951), 502.

Ukrainian self-educator for the beginners (Ukrainian grammar simplified) / By Honore Ewach. – Winnipeg, Manitoba : Canadian Ukrainian Cultural and Educational Centre, 1946, 91.

Stechishin 1946: Shklanka Elias Ukrainian grammar / Elias Shklanka. – Printed and bound by Midwest Litho, 1949, 88.

Туркевич Оксана Василівна

Львівський національний університет імені Івана Франка, асистент кафедри українського прикладного мовознавства, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету Львівська політехніка, науковий співробітник;

м. Львів, вул. Університетська 1, 79000

e-mail: turkeyvycho@gmail.com

ФОЛКЛОРИСТИКА

ВИДАТНИЙ СЛАВІСТ СУЧАСНОСТІ

(До 80-річчя від дня народження професора Н.Шумади)

Ірина Горбань

Annotation: The article contains biographic data of the outstanding Ukrainian folklorist Natalia Shumada and defines the main directions of her scientific interests. In this article her contribution to researching the Ukrainian-Bulgarian folklore relations and Bulgarian folklore, particularly folk culture of the Bulgarian diaspora in Ukraine, was analyzed. Information about researching, collecting, pedagogical and social activity of the scholar (professor N. Shumada) is filed here.

Keywords: Shumada N., folklore, Ukrainian-Bulgarian folklore relations, folklore genres, epos, Bulgarian diaspora in Ukraine.

17 червня 2006 р. святкує свій ювілей відома в Україні та за її межами фольклорист, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, член Міжнародної комісії зі слов'янського фольклору, почесний член Товариства філологів Болгарії, член редколегії журналів "Народна творчість та етнографія", "Народознавчі зошити", "Слов'янський світ" та ін. – Наталя Сергіївна Шумада.

Наталя Сергіївна народилася 1926 р. у селі Ладан Прилуцького району Чернігівської області в сім'ї Сергія Олександровича і Любові Федорівни Руденків. Дитячі роки та опалена війною юність минули на Поділлі. Там, у Кам'янці-Подільському, закінчила середню школу і вступила в Учительський інститут. Вищу освіту продовжувала здобувати у

важкий повоєнний час на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т.Шевченка. Згодом викладала українську мову в середній школі селища Ірпінь Києво-Святошинського району Київської області, в школі медсестер та середній школі № 78 м. Києва, працювала редактором республіканського видавництва дитячої літератури „Веселка”, навчалася в аспірантурі. Свое життя і наукову діяльність пов’язала майже на п’ять десятиліть з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України (далі – ІМФЕ). Працювала спочатку молодшим, а згодом старшим науковим співробітником відділу фольклористики (початкова назва – відділ словесного фольклору, група славістики), очолювала відділ рукописних фондів (тепер – наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів). Нині професор Н.Шумада – провідний науковий співробітник відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн.

Упродовж всіх років Наталя Сергіївна провадила велику науково-дослідницьку роботу, результатом якої стали численні монографії, колективні праці, наукові та науково-популярні статті, присвячені проблемам сучасного слов’янського фольклору, історії фольклористики та міжслов’янських фольклористичних взаємин, а також низка оригінальних фольклорних збірників та антологій, виступи на регіональних, всеукраїнських і міжнародних конференціях, конгресах та з’їздах славістів.

Одним із напрямів її досліджень є пісенна культура болгарського народу та українсько-болгарські фольклористичні відносини. Інтерес до цієї проблематики виник ще наприкінці 1950-х років під час навчання в аспірантурі. Саме тоді при ІМФЕ¹⁰, за ініціативою директора Максима Рильського, було створено славістичну групу, науковці якої очолили окремі напрями дослідження фольклору різних слов’янських народів. Наталя Сергіївна зацікавилася українсько-болгарськими фольклористичними взаєминами (Скрипка, Шумада 1962; Шумада 1962а; 1962б). Цьому питанню вона присвятила кандидатську дисертацію, яка у 1963 р. до V Міжнародного з’їзду славістів вийшла окремою книгою (Шумада 1963). Це перша у сучасній фольклористиці праця, в якій висвітлено зв’язки українських і болгарських вчених від формування болгарської науки про народну творчість як окремої галузі знань і до кінця 70-х років XIX століття. Монографія мала значний резонанс у наукових колах, свідченням чого стали численні рецензії, опубліковані у періодичних виданнях (Мінкова 1964; Мордвінцев 1963; Романска 1964; Romanská 1966).

У наступні роки народну словесність болгар дослідниця розглядає в усій її різноманітності серед аналогічних фольклорних жанрів інших слов’янських народів. Великі можливості для порівнянь закладені у болгарському героїчному епосі, тому Н.Шумада

¹⁰ Тоді ця установа називалася Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

широко залучає його до своїх праць. Вона використовує болгарський матеріал при вивченні історико-типологічної подібності та генетичної спільності в епічній творчості слов'ян, досліджує спільні риси болгарської та української епічної пісенності, аналізує ідейно-естетичну єдність українських і болгарських творів, присвячених темі визвольного руху (Гайдай, Скрипка, Шумада, Юзвенко 1968; Шумада 1970в; 1971б). Наталі Сергіївні належить також одна з небагатьох студій, написаних за межами Болгарії, в якій розглядаються проблеми власне болгарського епосу, – "Відображення визвольного руху в болгарській епічній пісенності (XVII-XIX ст.)" (Шумада 1971а). У ній дослідниця викладає основні ідеї, мотиви, образи та художні особливості різних за жанрами, але єдиних за ідейною спрямованістю болгарських пісень, в яких відображено волелюбні настрої народу і його боротьбу проти соціального та національного гніту. Аналізуючи ці твори, Н.Шумада намагається встановити основні етапи розвитку епічної творчості болгар, а також простежити зміни, які відбулися в її образній системі та поетичній мові.

Одним із актуальних завдань фольклористики є вивчення взаємодії між різними жанрами поетичної творчості слов'ян. Його вирішенню Н.Шумада разом з колегами з ІМФЕ присвятила монографію „Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору” (Юзвенко, Гайдай, Шумада, Круть 1973). У цій праці через порівняльний аналіз балад, обрядової й епічної поезії, історичних та ліричних пісень розкрито процес зближення і взаємозв'язку фольклорних жанрів, пояснено закономірність змін у жанровому складі на різних етапах розвитку народної творчості. Для підтвердження цих спостережень автори наводять чимало прикладів із народної словесності болгар.

У 1970-1980-х роках пріоритетним стає вивчення сучасного стану фольклору та визначення його ролі й місця в культурі слов'янських народів. Н.Шумада неодноразово піднімає цю проблему у своїх публікаціях та виступах на конференціях і міжнародних конгресах (Шумада 1973б; 1976а; 1978; 1983а). Результати проведених досліджень вона узагальнила у докторській дисертації, основні положення якої були опубліковані у монографії "Сучасна пісенність слов'янських народів" (Шумада 1981б). Ця фундаментальна праця стала першою спробою вирішення основних теоретичних проблем сучасного фольклору в загальнослов'янському масштабі (Федосик 1982). Значне місце в ній відведено дискусійним та маловивченим питанням – спадкоємності і трансформації в народній поезії, механізмам функціонування й участі поетичної творчості в загальній системі культури та співвідношенню з традицією сучасних форм, які визнаються фольклорними. Н.Шумада використала найновіші досягнення теоретичної думки в галузі дослідження народної поезії і ввела у науковий обіг невідомі українському читачеві дані з праць багатьох

слов'янських, зокрема болгарських, вчених.

Уважно стежачи за науковими здобутками болгарських колег, Наталя Сергіївна багато зробила для популяризації їхніх досягнень в Україні. Вона публікує розвідки, в яких аналізує сучасний стан болгарської фольклористики та висвітлює важливі події наукового життя Болгарії, пише біографічні статті про видатних діячів болгарської науки минулого і сучасності, перекладає роботи болгарських фольклористів, друкує рецензії на збірники болгарської народнопоетичної творчості та праці Р.Ангелової, К.Генова, Д.Лекова, Л.Мінкової, К.Міхайлової, Ц.Унджієвої та ін. (Клісурова 1982; Шумада 1964; 1970а; 1970б; 1973а; 1975а; 1975б; 1976б; 1983г; 1987а; 1988б; 2006; Шумада, Дінчев 1990; Шумада, Шпильова 1968).

Активно вивчає професор Н.Шумада і наукову спадщину українських вчених, зокрема тих, які виявляли інтерес до болгарської народнопоетичної творчості, та продовжує досліджувати українсько-болгарські фольклористичні взаємини (Гайдай, Гусев, Кабашніков, Шумада, Юзвенко 1988; Шумада 1970г; 1977; 1987б; 1997; Шумада, Пашенко, Вахніна 1988; Шумада, Юзвенко 1967). Публікації, присвячені цій проблематиці, містять чимало нових, невідомих раніше, фактів та архівних матеріалів.

Упродовж багатьох років Наталя Сергіївна докладає значних зусиль у вивчення фольклорної культури болгарської діаспори в Україні, не тільки як науковець, а й як учасник численних експедицій. Зібрані нею польові матеріали зберігаються у наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ (ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 431/2; ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1292-1299; ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 444; ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1411-1413; ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 438; ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1371), а також увійшли до монографій, розділів колективних праць та окремих статей, опублікованих у періодичних виданнях України і Болгарії. Так, спостереження, які проводилися на півдні України, зокрема в болгарських селах, під час експедицій у 1970-х роках було узагальнено у колективному дослідженні "Інтернаціональне та національне у сучасному слов'янському фольклорі", одним із авторів якого була Н.Шумада (Юзвенко, Гайдай, Шумада, Круть 1977). А сучасні форми й умови побутування народної словесності болгарського населення України та тенденції її розвитку в інонаціональному оточенні дослідниця проаналізувала в опублікованій у Болгарії статті "Изучаването на българския фолклор в Украйна" (Шумада 1981а), у доповідях, що прозвучали на Всесоюзних конференціях з болгаристики (Шумада 1983б; 1991), Міжнародних конгресах болгаристів (Шумада 1983в; 1988а) і на засіданні круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)", який відбувся в рамках підготовки до XII Міжнародного з'їзду славістів (Шумада 1998).

Велику увагу Наталя Сергіївна приділяє і вивченню сучасного стану функціонування у болгарській діаспорі окремих фольклорних жанрів (Конєва, Шумада 1996; Шумада 1996; Шумада, Євсєєв 1998). Вона, зокрема, зауважує, що реальна роль і зміст фольклорних циклів, успадкованих болгарськими переселенцями, в межах яких побутують пісні тих чи інших жанрів, значно змінилися, хоча сучасні носії донині згадують пісні у зв'язку з їх функціями, тобто в контексті певних циклів. Дослідниця розглядає святкові пісенні цикли та цикли, пов'язані з трудовою діяльністю болгар; процес переорієнтації культурної заангажованості традиційних циклів і жанрів та причини, які зумовили зміни у їхньому розвитку. Аналізуючи особливості сучасного функціонування народнопоетичної творчості болгарської діаспори, Н.Шумада наголошує на двох характерних тенденціях: краще її збереження, ніж у метрополії, що пояснюється насамперед умовами відносно замкнутого культурного простору, та жанрові і текстуальні трансформації, іномовні лексичні вкраплення, викликані загальнофольклорними процесами, а також впливом інокультурного оточення.

Вивчаючи поетичну творчість болгарського народу, професор Н.Шумада залучила до роботи над цією проблематикою і своїх численних аспірантів. Під її науковим керівництвом було ґрунтовно й усебічно опрацьовано один із найстаріших жанрів болгарської народнопоетичної творчості – загадку – у кандидатській дисертації А.Єреми (Ерєма 1990), цілісно досліджено пісенні жанри фольклору болгарської спільноти України у кандидатській дисертації Я.Конєвої (Конєва 1992), проаналізовано семантику болгарської весільної поезії як символічно обрядової системи у кандидатській дисертації Н.Задорожнюк (Задорожнюк 1994), висвітлено основні аспекти діяльності українських вчених у галузі болгарської народнопоетичної творчості та підсумовано їх внесок у становлення й розвиток болгарської фольклористики у кандидатській дисертації І.Горбань (Горбань 2000).

Одночасно із науковими дослідженнями Наталя Сергіївна провадить роботу з популяризації народної словесності болгар, включаючи окремі болгарські твори як в оригіналі, так і у власному перекладі до своїх наукових праць (Конєва, Шумада 1996:40-44; Шумада 1996:266-273; Юзвенко, Гайдай, Шумада, Круть 1977:203-215). Активну участь професор Н.Шумада взяла також у підготовці фундаментального двотомного збірника видатного болгарського фольклориста-музикознавця Н.Кауфмана „Народните песни на българите от Украинска и Молдавска РСР” (спільне видання Інституту музики Болгарської АН та ІМФЕ) (Кауфман 1982). Разом з болгарським вченим Т.Живковим вона була відповідальним редактором і автором передмови цього видання.

Тривалий час Наталя Сергіївна плідно працювала в українському відділенні Товариства радянсько-болгарської дружби, де неодноразово обиралася членом правління, а

також підтримувала тісні контакти з представниками болгарської меншини в Україні. Наукова й просвітницька діяльність та внесок професора Н.Шумади у болгаристику отримали високу оцінку як в Україні, так і в Болгарії й були відзначені урядовими нагородами – орденом Кирила і Мефодія, золотим знаком дружби та низкою медалей і почесних грамот. А в 1986 р. її обрали почесним членом Товариства філологів Болгарії.

Наталя Сергіївна як науковець користується великою повагою й авторитетом в інших слов'янських країнах. Адже її порівняльні студії завжди торкаються актуальних питань слов'янської фольклористики та побутування слов'янського фольклору в Україні. Як член Комісії зі слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів професор Н.Шумада брала участь в координації роботи спеціалістів по дослідженню проблем сучасного слов'янського, зокрема болгарського, фольклору, була доповідачем та керувала секціями на численних міжнародних конференціях і семінарах, виступала на представницьких форумах – Міжнародних конгресах болгаристів та Міжнародних з'їздах славістів, засіданнях Міжнародної комісії з вивчення культури і побуту населення Карпат і Балкан (МКККБ), конгресах Міжнародного товариства дослідників етнології та фольклору (SIEF) й інших зібраннях.

Доктор філологічних наук, професор Н.Шумада не лише видатний дослідник і популяризатор слов'янського фольклору, вона відома ще як майстерний сценарист. Наталя Сергіївна, зокрема, взяла участь у підготовці сценарію і проведенні телепередачі „Шукачі скарбів народних” (1969) та низки телепередач із серії „Живе слово” на Українській студії науково-популярних і навчальних фільмів. Це телепередача „Слово-пісня” (1983), присвячена сучасній пісенності українсько-білоруського пограниччя (співавтори В.Юзвенко, М.Гайдай та П.Кабашніков); телепередача „Дружба” (1984) про наукові взаємини українських і болгарських мовознавців, істориків та фольклористів; телепередача „Пісенна пам'ять про війну” (1986), присвячена 40-літтю Перемоги тощо.

Ще одним цінним даром професора Н.Шумади є її педагогічне покликання. За довгі роки викладацької роботи вона читала лекції та спецкурси зі слов'янського фольклору вчителям Києва та Київської області; студентам Київського державного університету, Криворізького педагогічного інституту, Благоевградського університету (Болгарія) і Слов'янського університету у Києві, а також лекції з українського фольклору студентам Київського державного інституту театального мистецтва ім. І.К.Карпенка-Карого, де з червня 1996 р. очолила кафедру української філології. Наталя Сергіївна постійно піклується про наукові кадри вищої кваліфікації – як член вченої ради ІМФЕ, як член, а згодом заступник голови спеціалізованої вченої ради в ІМФЕ, як член експертної комісії ВАК. Вона неодноразово брала участь у роботі екзаменаційної комісії по прийому аспірантів

за спеціальністю фольклористика, консультувала сотні дослідників з України та інших країн, десятки разів виступала офіційним опонентом під час захистів кандидатських і докторських дисертацій, а також стала наставником цілої когорти кандидатів наук та науковим консультантом фольклористів, які успішно захистили докторські дисертації.

Вболіваючи за розвиток слов'янської фольклористики, Наталя Сергіївна і сьогодні продовжує активну наукову діяльність – готує до публікації свої численні дослідження, редагує монографії, пише рецензії та експертні висновки.

Тож прийміть, шановна ювілярко, наші сердечні вітання й щирі побажання міцного здоров'я, родинного затишку, наукового довголіття та подальших успіхів на педагогічній ниві.

Література

Гайдай, Гусєв, Кабашніков, Шумада, Юзєнко 1988: Слов'янська фольклористика: Нариси розвитку. Матеріали / Гайдай М.М., Гусєв В.Є., Кабашніков К.П., Шумада Н.С., Юзєнко В.А. / Відп. ред. Юзєнко В.А. Київ, 1988.

Гайдай, Скрипка, Шумада, Юзєнко 1968: Історико-типологічні та генетичні зв'язки в епічній пісенній творчості слов'ян (XVII-XIX ст.) / Гайдай М., Скрипка В., Шумада Н., Юзєнко В.: Доп. рад. делегації на VI Міжнародному з'їзді славістів (Прага, серпень 1968). Київ, 1968.

Горбань 2000: Горбань, І.П. Дослідження фольклору і фольклористики болгар в українській науці: Автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.09. Київ, 2000.

Ерєма 1990: Ерєма, А.В. Болгарские народные загадки: историко-функциональные особенности и поэтика: Автореф. ... канд. филол. наук: 10.01.09. Киев, 1990.

Задорожнюк 1994: Задорожнюк, Н.І. Семантика символічно-обрядової системи болгарської весільної поезії: Автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.09. Київ, 1994.

ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 431/2: Села Криничне, Коса, Виноградівка Болградського р-ну Одеської обл. 1973 р. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-5. – Спр. 431/2.

ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1292-1299: Села Криничне, Коса, Виноградівка Болградського р-ну Одеської обл. 1973 р. Магнітофонні плівки. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-10. – Спр. 1292-1299.

ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 444: Село Вільшанка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. 1976 р. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-5. – Спр. 444.

ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1411-1413: Село Вільшанка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. 1976 р. Магнітофонні плівки. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-10. – Спр. 1411-1413.

ІМФЕ, Ф. 14-5, Спр. 438: Село Свердлово Комінтернівського р-ну Одеської обл. 1975 р. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-5. – Спр. 438.

ІМФЕ, Ф. 14-10, Спр. 1371: Село Свердлово Комінтернівського р-ну Одеської обл. 1975 р. Магнітофонні плівки. – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ. – Ф. 14-10. – Спр. 1371.

Кауфман 1982: Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: В 2 т. С., 1982.

Клісурова 1982: Клісурова, В. Традиційні звичаї болгар (переклад Н.Шумади). – В: Народна творчість та етнографія, 1982, 1, 59-61.

Конева 1992: Конева, Я.П. Народнопесенная культура болгарской диаспоры в Украине: Автореф. ... канд. филол. наук: 10.01.09. Киев, 1992.

Конєва, Шумада 1996: Конєва, Я.П., Шумада Н.С. Історична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні. – В: Під одним небом. Фольклор етносів України. Київ, 1996, 26-44.

Мінкова 1964: Мінкова, Л. Нове славістичне дослідження. – В: Народна творчість та етнографія, 1964, 5, 98-99.

Мордвінцев 1963: Мордвінцев, О. Внесок у славістику. – В: Літературна Україна, 1963, 17 вересня.

Романска 1964: Романска, Ц. Един важен принос към цялостното изследване на украинско-българските фолклористични връзки. – В: Език и литература, 1964, 3, 94-96.

Скрипка, Шумада 1962: Скрипка, В.М., Шумада Н.С. Роль І.І.Срезневського в розвитку міжслов'янських фолклористичних взаємин. – В: Народна творчість та етнографія, 1962, 4, 62-68.

Федосик 1982: Федосик, А.С. Проблеми сучасної пісенності слов'янських народів. – В: Народна творчість та етнографія, 1982, 1, 68-70.

Шумада 1962а: Шумада, Н.С. Славні сини Болгарії (про науковий подвиг братів Миладинових). – В: Наука і життя, 1962, 3, 56.

Шумада 1962б: Шумада, Н.С. Українсько-болгарські фолклористичні зв'язки першої половини ХІХ століття. – В: Народна творчість та етнографія, 1962, 2, 79-86.

Шумада 1963: Шумада, Н.С. Українсько-болгарські фолклористичні зв'язки (період Болгарського відродження). Київ, 1963.

Шумада 1964: Шумада, Н.С. Фольклористична діяльність М.С.Дринова. – В: Народна творчість та етнографія, 1964, 1, 49-56.

Шумада 1970а: Шумада, Н.С. Болгарські вчені про літературно-фольклорні взаємини. – В:

Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1970, 5, 105-107.

Шумада 1970б: Шумада, Н.С. Петро Динев. – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1970, 5, 145.

Шумада 1970в: Шумада, Н.С. Спільні риси болгарської та української епічної пісенності (на матеріалі болгарських гайдуцьких та українських історичних пісень). – В: Изследвания в чест на акад. М.Арнаудов. Юбилеен сборник. С., 1970, 359-366.

Шумада 1970г: Шумада, Н.С. Сторінка українсько-болгарського фольклористичного спілкування (Листи Д.Матова до М.Сумцова). – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1970, 6, 94-98.

Шумада 1971а: Шумада, Н.С. Відображення визвольного руху в болгарській епічній пісенності (XVII-XIX ст.). – В: Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості (XVII-XIX ст.). Київ, 1971, 9-53.

Шумада 1971б: Шумада, Н.С. Ідейно-естетична спорідненість української та болгарської епічної пісенності. – В: Українська культура в її інтернаціональних зв'язках. Тези доповідей і повідомлень Восьмої української славистичної конференції. Вінниця, 21-24 жовтня 1971 р. Київ, 1971, 214-215.

Шумада 1973а: Шумада, Н.С. Наукові успіхи болгарських фольклористів. – В: Народна творчість та етнографія, 1973, 5, 69-73.

Шумада 1973б: Шумада, Н.С. Специфіка коротких пісенних жанрів сучасного слов'янського фольклору: Доповідь на VII Міжнародному з'їзді славистів (Варшава, серпень 1973 р.). Київ, 1973.

Шумада 1975а: Шумада, Н.С. Новий журнал болгарських фольклористів: [Рец. на кн.: Български фолклор. – София, 1975]. – В: Народна творчість та етнографія, 1975, 6, 85-87.

Шумада 1975б: Шумада, Н.С. Пісні Родопського краю. – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1975, 10, 25-127.

Шумада 1976а: Шумада, Н.С. К вопросу о критериях современности в славянском фольклоре. – В: Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура. С., 1976, 60-65.

Шумада 1976б: Шумада, Н.С. Перший номер журналу "Български фолклор". – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1976, 11, 90-93.

Шумада 1977: Шумада, Н.С. Болгарські фольклористи першої половини XIX ст. в Одесі. – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1977, 12, 83-90.

Шумада 1978: Шумада, Н.С. Сучасна пісенність слов'янських народів: Доповідь на VIII Міжнародному з'їзді славистів (Загреб-Любляна, вересень 1978 р.). Київ, 1978.

Шумада 1981а: Шумада, Н. Изучаването на българския фолклор в Украйна. – В: Български фолклор, 1981, 4, 34-40.

Шумада 1981б: Шумада, Н.С. Сучасна пісенність слов'янських народів. Київ, 1981.

Шумада 1983а: Шумада, Н.С. Історико-функціональна обумовленість художніх структур пісенного фольклору слов'янських народів. – В: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів: Доповіді укр. вчених на IX Міжнар. з'їзді славістів / Відп. ред. І.М.Мельникова. Київ, 1983, 252-269.

Шумада 1983б: Шумада, Н.С. Изучение болгарского фольклора на Украине. – В: Советская болгаристика (итоги и перспективы). Москва, 1983, 240-244.

Шумада 1983в: Шумада, Н. История и современное состояние изучения фольклора болгарского населения в СССР. – В: Българската култура и взаимодействието и със световната култура: Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май-3 юни 1981. Доклади: В 3 т. С., 1983, Т. 2: Етнография и фолклор, 151-159.

Шумада 1983г: Шумада, Н.С. Свято слов'янської культури. Київська правда, 1983, 24 травня.

Шумада 1987а: Шумада, Н.С. Дослідження сучасного фольклору в болгарській науці. – В: Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів. Тези доповідей і повідомлень IX республіканської славістичної конференції. 12-14 травня 1987 р.: У 2 ч. Одеса, 1987, ч. 2, 136-137.

Шумада 1987б: Шумада, Н.С. Становление украинско-болгарских фольклористических контактов. – В: Единение народов – единение культур. Киев, 1987, 10-21.

Шумада 1988а: Шумада, Н.С. Жанровый состав и особенности функционирования песенного фольклора болгарского населения в УССР. – В: Втори Международен конгрес по българистика. София, 23 май-3 юни 1986 г. Доклади: В 23 т. С., 1988, Т. 15: Фолклор, 493-498.

Шумада 1988б: Шумада, Н.С. Методологічні засади вивчення сучасної фольклорної культури в Болгарії. – В: Українсько-болгарські культурні взаємини ХХ ст. Київ, 1988, 162-172.

Шумада 1991: Шумада, Н.С. Болгарський фольклор в умовах інонаціонального оточення. – В: Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы. Тезисы докладов и сообщений Второй всесоюзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений). Харків, 1991, 141-142.

Шумада 1996: Шумада, Н.С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні (історія дослідження і сучасний стан). – В: Болгарський щорічник, 1996, 2, 252-275.

Шумада 1997: Шумада, Н.С. Маловідомі сторінки діяльності Юрія Венеліна в історії слов'янознавства. – В: Слов'янський світ, 1997, 1, 124-131.

Шумада 1998: Шумада, Н.С. Проблема консервації і модифікації болгарського фольклору в Україні. – В: Матеріали міжнародного круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)". Київ, 1998, 49-54.

Шумада 2006: Шумада, Н.С. Новий ракурс дослідження слов'янського пісенного фольклору. – В: Народна творчість та етнографія, 2006, 2, 79-82.

Шумада, Дінчев 1990: Шумада, Н., Дінчев, К. Внесок у слов'янську фольклористику Цвітани Романської. – В: Народна творчість та етнографія, 1990, 4, 29-35.

Шумада, Євсєєв 1998: Шумада, Н.С., Євсєєв, Ф.Т. Культурний контекст літньої фольклорної обрядовості слов'ян. – В: Слов'янський світ, 1998, 2, 34-54.

Шумада, Пащенко, Вахніна 1988: Шумада, Н.С., Пащенко, Є.М., Вахніна, Л.К. Болгарська фольклористика періоду Відродження у взаємозв'язках з наукою про фольклор слов'янських країн. – В: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. Доповіді. X Міжнародний з'їзд славістів. Софія, вересень 1988 р. Київ, 1988, 152-171.

Шумада, Шпильова 1968: Унджиева, Ц. Любен Каравелов белетрист и фейлетонист. Софія: Наука и изкуство, 1968, 158: Рец. Шумади Н., Шпильовой О. – В: Рад. літературознавство, 1968, 8, 89-90.

Шумада, Юзвенко 1967: Шумада, Н.С., Юзвенко, В.А., Славистичні дослідження в галузі фольклористики на Україні (1917-1966). – В: Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1967, 3, 131-139.

Юзвенко, Гайдай, Шумада, Круть 1973: Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору / Юзвенко В.А., Гайдай М.М., Шумада Н.С., Круть Ю.З. / Відп. ред. Юзвенко В.А. Київ, 1973.

Юзвенко, Гайдай, Шумада, Круть 1977: Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі / Юзвенко В.А., Гайдай М.М., Шумада Н.С., Круть Ю.З. / Під ред. Юзвенко В.А. Київ, 1977.

Romanská 1966: Romanská C. Ukrajínští folkloristé a bulharská folkloristika. – Národopisné aktualite, 1966, 2, 57-58.

Нотатка: Стаття була опублікована у виданні Інституту народознавства НАН України "Народознавчі зошити", 2006, 5-6, с. 754-759. Публікується з незначними змінами.

Ірина Горбань, канд. філол. наук, доцент

старший науковий співробітник Музею етнографії та художнього промислу

Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна)

електронна пошта: irina_lviv@abv.bg; iryna_lviv@ua.fm

ЗА ЕДИН РИТУАЛ ПРЕДИ И СЛЕД СТО ГОДИНИ ФУНКЦИИ НА ГЕРГЬОВДЕНСКАТА ОБРЕДНОСТ ВЪВ ВСЕКИДНЕВНИЯ ЖИВОТ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ с. ЧУШМЕЛИЙ В УКРАИНА

Галин Георгиев

Анотация: Целите на настоящия текст са свързани с изясняване ролята на един календарен обред (и изобщо на ритуалите) не само за поддържането на стародавни традиции в локалните български общности в Украйна, но преди всичко като фактор за развоя и ситуирането на тези групи в условията на динамичните социално-икономически и историко-културни промени в началото на XXI век. Особено значение имат функциите на съхранените български обреди в контекста на сложната социална и културна ситуация след разпадането на СССР и обособяването на самостоятелните държави Украйна и Молдова. Различните празнично-обредни форми могат да се разглеждат като част от общностните стратегии на малките етнически групи за оцеляване и запазване на тяхната етнокултурна идентичност.

Ключови думи: Гергьовден, етнокултурна идентичност, език, традиция, българи в Украйна.

В памет на големия българист

Акад. Николай С. Державин

Акад. Н. Державин и говорът на чушмелийци. Селищната етнокултурна традиция преди и след сто години.

През 1914 г., когато издава своя фундаментален труд “Българските колонии в Русия” акад. Николай Державин пише за с. Чушмелий, (дн. Криничное, Болградски район, Одеска област) следното: “Това село ми даде най-пълнен етнографски материал, толкова пълен, че в другите села на Бесарабска губерния намирах само останки от бита, който успях да открия в това именно село” (Державин 1914:49). И тук авторът подчертава нещо особено важно: “причината за такава етнографска устойчивост в случая” той е склонен да види изключително в езика. “Чушмелийският говор, шуменски по произхода си, толкова рязко се отличава по своите фонетични, морфологични и лексикални особености от всички обкръжаващи го български говори, че чушмелийци постоянно са обект на присмех от своите съседи”. Н. Державин говори за етнографска и национална обособеност на чушмелийците:

“осмяти от съседите, те неволно се разграничават от тях и продължават да живеят със своя собствен национален запас”. По такъв начин, подчертава Державин, особеностите на говора изиграват в случая онази спасителна роля, каквато българския език въобще е играл в историческата съдба на целия български народ” (Державин 1914:49).

В този кратък пасаж от своето изследване за традициите на българските преселници от историко-културните области Бесарабия, Таврия и Крим Н. Державин определя наблюдаваните и регистрирани от него езикови и културни особености именно в с. Чушмелий с израза “явление”. По-късно и други изследователи изтъкват особеностите на селото в етнографско и езиково отношение, като специално обръщат внимание на неговата обособеност сред останалите български преселници в Бесарабия. Авторите на “Атлас болгарских говоров СССР” (1958 г.) говорят за еднородно население, произхождащо от Шуменския край в България и по името на селото обособяват чушмелийски тип говори в Бесарабия (Бернштейн, Чешко 1958:11; 32-33)¹¹.

Възможно ли е днес, близо 100 години след проучванията на големият руски учен-българист, да се направят подобни наблюдения и да бъдат потвърдени неговите констатации с оглед развоя на традицията в изследваното тук селище? По отношение на езика, без претенции за професионален лингвистичен подход и оценка, а по-скоро като пряк опит от разговорите при проведените теренни етнографски проучвания, веднага може да се отбележи следното. Навярно това е единственото българско бесарабско село, в което вместо руските наречия “счас” (сейчас) и “уже” – така силно и отдавна навлезли в говора на хората тук – до ден днешен се употребяват техните български съответствия, изговаряни по старинному и много красиво – “нине” и “веке”. Тази особеност на чушмелийската реч сякаш притъпява неизбежно настъпилата русификация, много по-ясно изразена в говора на другите селища на български преселници в тези райони. Това прави общуването със сънародниците ни тук още по-пълноценно и дори създава илюзията за пребиваване в родината, всъщност в една отдалечена на толкова километри, но наистина тяхна “Малка България” в областта Бесарабия.

С оглед начина на говорене изпъкват по-общите и дълбоки културни

¹¹През 1958 г. по време на българо-украинска експедиция сред българите в Бесарабия, българската фолклористка Райна Кацарова посещава с. Чушмелий и записва множество песни (вж. за това у Горбан 2004:141-142; Попова 2001:112; Кацарова 1959). В средата на 90-те години на XX в. Гинка Димкова от Шуменския университет също записва песни в селото. То и до сега представлява обект на засилен научен интерес. През 2006 г. тук съвместна етнографска експедиция организират Учебно-научния център по социална антропология на Руския държавен хуманитарен университет и Историческия факултет на Одеския национален университет И. Мечников (вж. Полевые 2007). На 5-6 май 2009 г. в с. Чушмелий се проведе семинар на тема: “Чушмелийската група в структурата на българите – история, култура, език” с участието на етнологии от Украйна и България.

особености в общуването на различни нива в преселническата общност. Известно е, че бесарабските българи, а и изобщо населението в този смесен район, при официални поводи и на публични места говори предимно на руски език. В същото време част от по-възрастните хора, особено поколението израснало и получило начално образование при румънската власт (1918 – 1944 г.), не знаят руски или са го усвоили само говоримо впоследствие. Днес младото поколение масово усвоява държавния украински език. При такива условия езикът изпълнява важните функции да подчертае етнокултурната идентичност. Значението на езиковия фактор в процесите на акумулиране на културна памет и изява на идентичност в рамките на изследваното селище се подсилва от разпространеното у самите хора разбиране за обособеност на техния говор и култура от останалите български села в района. Подобно на множество други елементи от локалната селищна традиция, за някои от които става дума по-долу, местния диалект се изтъква като белег за различие и специфика. На тази основа – най-вече във връзка с езика (и обичайно-обредната система) – както в миналото, така и днес в общността се формират различни представите за уникалността на село Чушмелий, за своеобразния нрав на жителите му и за изключително устойчивата им културна традиция. Това от своя страна създава предпоставки за самочувствие и гордост у местните хора. В селото често могат да се чуят различни интерпретации на темата за чушмелийският диалект, а именно, че той е най-близък до българския книжовен език, че местните българи произхождат от Македония, защото в говора им се срещат много често частиците “ке”, “аке”¹², че по своя говор чушмелийци си приличат най-вече с хората от българо-гагаузкото с. Кубей (дн. Червеноармейское), Болградски район¹³ и с нито едно друго българско село в Бесарабия и т.н. (срв. АЕИМ, № 675-III; 690-III:63).

Известно е, че на базата на единство най-вече в говора и традиционното народно облекло (особено женското) се формират и най-ясно се проявяват границите между отделните етнографски групи с характерните за традиционния период от развоя на културата отношения на изолация помежду им, строго спазване принципа на селищната брачна ендегамия и т.н.¹⁴. Език и култура са неразривно свързани, а по думите на руският учен Н. И.

¹² Всъщност това са диалектни форми на местоимението как – “каке”. За особеностите на чушмелийския диалект вж. Журавлев 1955; 1958; Чешко 1950:240. Ст. Стойков определя съртския говор като особено архаичен, с редица белези на съобщност с рупските говори в България (Стойков 1979). Областта Сърт е разположена в близост до гр. Шумен, а повечето историко-културни и етнографски данни сочат, че това е региона, откъдето се преселват в Бесарабия жителите на с. Чушмелий, срв. напр. Милетич 1902; Шабашов 1999.

¹³ За общите особености между българския език, който гагаузите в с. Кубей говорят и чушмелийския диалект (групата на т. нар. чушмелийски (шуменски) говори в Бесарабия), вж. Бернштейн, Бунина 1949:396; Шабашов 1999.

¹⁴ Подобна закономерност отбелязва още Й. Иванов, който посочва, че повечето от названията на отделните групи население в Македония са “местни прозвища, давани обикновено от съседни селища за присмех или за обозначаване на някой характерен белег на носията и на говора” (Иванов 1917:62; срв. и Младенов 1965). Белезите, които Л. Милетич използва като сигурни с оглед установяването на селищата със старо българско

Толстой самата култура (и нейните отделни компоненти) също може да се възприема като текст, като своеобразен език (срв. например Толстой 1980; 1983:88-189; 1995:15-26; 1995а: 34-36). Разгледан именно в такъв по-широк контекст – в неговата взаимосвързаност с всички останали елементи на културната традиция, като част от нейните многообразни прояви, езикът в определена степен се явява и нейна същност. Той е един от белезите, които определят традицията (Интервю 2006; срв. и Толстой 1995:36). Ето защо съвсем прав е Н. Державин, когато изтъква спецификите на чушмелийския диалект и неговата запазеност като съществен фактор в процеса на съхранение на селищната етнокултурна памет на новите територии в изключително устойчив вид.

За отбелязване е обаче, че наред с говора живите следи на тази памет ясно се забелязват и в редица други форми и явления от всекидневния живот на българите от с. Чушмелий, включително до съвременността. Подобно на езика те също се изтъкват като знаци за различие и неповторимост и се изявяват като напълно равнопоставени и всъщност взаимозаменяеми елементи в единната система на идентификация и самоизява в общността. Една от тези прояви несъмнено е празнуването на Гергьовден, което успях да наблюдавам в селото на 6 май 2008 г.

Описаните по-долу обичаи и обреди, изпълнявани на този ден, предоставят възможност за потвърждение на изказаното от големият руски учен становище за изключително високата степен на съхраненост на езика и културата в с. Чушмелий и за определянето му като своеобразен резерват на български етнически традиции и днес. Освен това те позволяват да потърсим причините за подобно състояние в етнокултурното развитие на селището (и като цяло на българската общност в Бесарабия) именно като резултат от действието на комплекс от културни маркери, които не се свеждат единствено до ролята на езика. Ясно е, че тук става дума за съвкупност от прояви на етнокултурната традиция и преплитането на техните функции – един своеобразен културен текст, език за формиране и изява на идентичност. От друга страна, всички тези форми на културата безспорно се отразяват в говора, в езика на чушмелийци. Именно той е първия “видим” белег, който не само показва, но и по особен начин определя своеобразието, степента на архаичност и запазеност на традицията като цяло в изследваното село.

От времето на регистрираните от Н. Державин културни факти и реалиите,

население в Североизточна България, са именно наречието (т.нар. о-говори) и облеклото на жените (двупрестилчената носия), между които той констатира здрава връзка (Милетич 1902:23-24). Като основен белег за оразличаване на етнографските групи в Странджа помежду им Ст. Райчевски посочва именно облеклото и диалекта (Райчевски 1991). Срв. обобщено и у Симеонова 1987. Тук е мястото да се спомене, че въпроса за етнографските различия между отделните групи български преселници в Бесарабия е поставен, но не е достатъчно разработван в науката (срв. напр. Маркова 1966; Шабашов 1999; Шабашова 1999).

които днес наблюдаваме на терен в селото са изминали около сто години. Промените, настъпили в културата за този хронологичен отрязък поставят въпроса за устойчивостта на механизмите и формите, посредством които се възпроизвежда и функционира тя. По-важно е обаче не просто отпадането или съхраняването на конкретни факти и явления, но и значението на динамиката в този процес като маркер за стабилизиране или разколебаване на общностните идентификационни процеси. Целите на настоящия текст са свързани именно с изясняване ролята на един календарен обред (и изобщо на ритуалите) не само за поддържането на стародавни традиции в локалните български общности в Украйна, но преди всичко като фактор за разволя и ситуирането на тези групи в условията на динамичните социално-икономически и историко-културни промени в началото на XXI век. Особено значение имат функциите на съхранените български обреди в контекста на сложната социална и културна ситуация след разпадането на СССР и обособяването на самостоятелните държави Украйна и Молдова. Различните празнично-обредни форми могат да се разглеждат като част от общностните стратегии на малките етнически групи за оцеляване и запазване на тяхната етнокултурна идентичност.

Теренните етнографски изследвания в с. Чушмелий (дн. Криничное), Болградски район бяха извършени във връзка с проект на Етнографския институт с музей – БАН на тема: “Междуетнически отношения: взаимодействие на културите. Българските преселници в Бесарабия. Традиции и идентичност”. В рамките на проекта от 2005 до 2008 г. екип на ЕИМ проведе няколко последователни етнографски експедиции и бяха посетени общо над десет български и гагаузки селища в Болградски, Измаилски, Арцизски и Татарбунарски район на Одеска област в Украйна.

“Ут България този закон”. За началото на празника на Свети Георги

Гергьовден е храмовият празник на църквата, съборът в с. Чушмелий. Отбелязването му и до днес е неотменна социална норма във всеки дом на селището. През последното десетилетие се среща практиката част от по-младите хора да празнуват и извън своите домове – на *гьола*, т.е. на брега на близкото езеро Ялпук.

По думите на някои по-възрастни респонденти пОМУразника на Св. Георги се обвързва пряко с началото на самото селище и с неговия български произход, с преселването от България. Неговото ежегодно отбелязване и ритуалното повторение на множеството обреди се осмисля като форма на запазване и предаване на самата етническа традиция и идентичност: *“Имауми черква мънинка. Трийси къщи било у нас. Вътря туй селу*

били. *Чи додва ут България, ут България додвъ ут турскуту мучение. А чи кату додва и искат черква да има. Да има черква и тязи трийси дама земат озят камън, рязън камън. И напраили черква, мънинкъ... Ут камън напраянъ. И тъй написана у анциклапедиятъ. Одиуми ний и ас одиу дъ търся черква. Ох, у анциклапедиятъ у Измаил. Чи тъс черква светенъ святой Гьорги ... Тряа дъ я светит, кът я светивъ назначава святой ... Се ут България. Ут България доди туй сичкуту дъ праят курбани. ... А пък туй бяши зъ Гергювден исключительну. Сякуй идин дъ си напрай курбан. То ут България туй. Искъм дъ ви кажа – **ут България закон, български закон. За ко бяши, зарад турците. Зарад мучениятъ ...** Значит излазляи нъ Гергювден, на Гергювден муматъ ко напраилъ? Нацапалъ вратата със кръв. Чи ко бяши то? Чи дуише дъ гледът и кату видяли тъс кръу и значитса тя, тъс мума ако напраилъ тя... Ас чуу ут старите оръ, ут старите кумишии чуу...” (АЕИМ, 690-III:8-9).*

В думите на Мария Кириловна, р. 1928 г. от Чушмелий се забелязват следи от легендата за спасение на българите от насилствено потурчване и по-точно подобен на нея сюжет. Разказът за коленето на животно и мазането на вратите с кръв с цел имитиране на вече извършено убийство на момче, чийто дом турците отминават, е вариант, който се среща най-често при обяснение на обредните действия с жертването на петел на Петлювден в североизточните български краища (Николова 1973). В случая с гергювденския курбан от с. Чушмелий на преден план отново е изведена идеята за спасението, а оттук и мисията на празника като етноинтегриращ фактор: *“Турят си и сядът там да ядът и да славят Свето Гьорги, дъ просят зъ спасение. Зъ тявну спасение от турците. И за здрави... За туй утиише нъ къра. Вънка, нъ улцатъ. На улцатъ утиише да ядът. На Святой Герги, ем тогу дъ уважават, ем дъ съ спасят ут турците, дъ ни съ издивават над тях... Утиише нъ къра дъ съ просят, дъ съ молят дъ им пумогне, българите. **Скрили съ ут турците дъ ни ги намерят... Затуй Святи Герги, за туй назначин ут Булгария, ут България този закон**”* (АЕИМ, № 690-III:9).

Освен по линия на етническото противопоставяне (турци – българи) и извеждане корените на гергювденския обред като реакция от многовековното чуждо подтисничество, функциите и символиката му се търсят и на локално селищно равнище. И в този случай празникът се възприема и представя като специфична чушмелийска традиция, без аналог нито в България, нито сред преселниците в Бесарабия: *“**Можси там** (в България – б.а., Г. Г.) **тожси не е визде ... А пък нащу селу, нащи сяла другие ни праива. Ащоту святой Гьорги черкватъ...**”* (АЕИМ, № 690-III: 10). Най-вероятно подобни представи стоят в основата на изключително високата степен на съхраненост на обредността около Гергювден в селото. Действията, изпълнявани на този ден, практически се ограничават в рамките на

семеино-родствения кръг и махалата. И до днес Гергьовден в с. Чушмелий протича като празник на малките общности на съседите, отделните семейства и групи от родственици.

За отбелязване е, че различно развитие получава обряда в други български селища от Бесарабия (например с. Пандъклий (дн. Ореховка), Болградски район, с. Делжилер (дн. Дмитровка), Татарбунарски район, гр. Тараклия, Молдова и много други), където той прераства в общоселско празнично веселие от типа на съвременните фестивали и събори с характерна програма от изпълнения на художествената самодейност, спортни съсьезания, гости от местната администрация, от България и т.н. и/или с организирането на общоселски курбан и трапеза в двора на черквата.

Структурата на празника

е запазила онези основни черти и елементи, които през 1914 г., макар и съвсем накратко описва Н. Державин – колене на агне във всяка къща; приготвяне на обредни хлябове и ястия; изнасяне на изпечените агнета на улицата и устройване на трапези по махали (Державин 1914:165).

През деня на самия празник (6 май 2008 г.) имах възможност да наблюдавам как хората в една от махалите на селището, където бях отседнал, се приготвиха и направиха своята гергьовска трапеза. Всичко се извърши в тесния кръг на съседите от тази улица (около 6-7 къщи), които по време на празничните дни от престоя ми (наскоро отминалия Великден, *Суфинден*, настоящият Гергьовден) ме възприеха като част от тяхната малка общност. Така към преките наблюдения на съхранените български традиции, език и културна памет, се прибави и невероятното усещане за общуване със съвсем близки хора-съседи. Механизмите на празника веднага се задействаха и аз не останах просто един външен наблюдател, а споделих трапезата на тези хора, играх хора с тях и т.н. – за кратко, но съвсем пълноценно станах техен “свой”.

Вечерта преди празника, на събиране и раздумка в махалата пред дома на една от съседките – Варя, по повод разговора, който водихме за различни обичаи и т.н., стана и своеобразно обсъждане и консултация между жените за предстоящия празничен ден – замесването на хляба беше в центъра на разговора. Още тук се долови стремеж у моите събеседници не само да ми разказват, но и да представят по подобаващ начин онова, което се случва на Гергьовден в селото им и което със всяка измината година, както твърдяха те, постепенно се променя. Подтиквани от мен, а и сами убедени, че по този начин не просто съживяват спомен за миналото и символично пренасят част от “оня” живот тук и сега, но и че

поддържат общностната памет за едно променящо се и изчезващо пред очите им наследство, хората от тази махала освен, че празнуваха, но и (ми) показваха своя Гергьовден. Това навярно бе нещо като подход, своеобразно представяне и разясняване пред мен, чужденеца – българин, но идваш от далече¹⁵ – традициите на собственото им село и същевременно израз на тяхното дълбоко вътрешно убеждение за всичко извършено като жива следа на общностната културна памет. В определен смисъл това поведение може да се определи като изява на, така да се каже, представителна идентичност. Както това се случи неведнъж при проведените в рамките на посочения проект теренни експедиции, чуждото, но същевременно и българско присъствие в мое лице и в този случай провокира у местните хора стремеж да се демонстрира най-“автентичния”, характерен само за общността на българските преселници образ, отразен в езика, обичаите, традициите (срв. напр. Георгиев 2008; Георгиев 2008а). С оглед на това наблюдаването на Гергьовден в с. Чушмелий обредни действия разкриват ролята на етноложките проучвания освен като метод, но и като фактор при определяне на идентичността. Присъствието в общността на “външния” човек в лицето на изследователя, който обаче участва, макар и отстрани (предимно чрез наблюдение) в “обредната игра”, предоставя възможността за боравене и с методите на т. нар. рефлексивна антропология или поне опит за прилагането им. Споделяйки голяма част от случилото с мен самия на терена, ми се струва, че това спомага не само за по-доброто разбиране на културните явления и процеси, които изследваме, но и на собствения ни опит, на позицията ни не просто на питащи и изследващи, а и на една от страните в контекста на културата на общуване и саморефлексията при теренните проучвания¹⁶.

Най-напред рано сутринта присъствах на коленето на агнето в дома на други от съседите – Панчо и Маша. Преди коленето Панчо се прекръсти, като при това подчерта, че така е запомнил и така са правила неговите дядо и баща. Заколи агнето и го одра доста сръчно и бързо. При акта на жертването вече почти никой в селото не спазва характерните обредни действия и изисквания за осветяване на агнетата в черквата и заколването им “*вътря къщи пудир вратата*” (АЕИМ № 675-III:14). В миналото гергьовското агне се е закичвало с китка и свещ на рогата, а с кръвта от него са се белязвали челцата на децата в къщата. Тук е мястото да се отбележи, че някои други от гергьовденските обреди, съблюдавани строго в миналото, вече са отпаднали в наши дни. Такива са например сутрешното миене и търкаляне в росата, *душенето* на младите булки след устройване на

¹⁵ Именно в Чушмелий по време на теренната ни работа чухме и показателното определение на група деца, адресирано към нас – “болгаръй инастранцъй”, вж. Минчева 2008.

¹⁶ За осмислянето на теренния опит и отношението информатор – изследовател вж. Симеонова 2008; Чохаджиева 2001; 2005; 2008 и цитираната там литература.

общите трапези на улицата по махали и т.н. (АЕИМ, № 690-III: 15; 690-III:62).

След заколването на агнетата започна приготвянето на месото за курбана, който се пече общо. Няколко комшии в махалата се събират в дома на един от тях и там в пещ поставят тавите с курбаните. Вярва се и до сега, че не е добре курбанът да се пече сам в пещта или в печката. В такъв случай при него се слага камък. Друго вярване сочи, че агнето трябва да се изпече цяло: *“Два гудини клахми и пу пулвинъ пекъхми, давахми пулвинатъ нъ сино ми, то кату доди ут Измаил тука дъ жува. И зевъ дъ ни мрът агниутъ. Зевъ дъ измирът. То трябва дъ заколиш цялу нъ къщатъ, на двору. И сетня мъжа ми кът каза пойчи нямъ дъ дели. Пичи гу, туряй гулям лиен, и пичи гу цяличку и ас гу нъпъльниу вътря ас булгур...”* (АЕИМ, № 690-III:91-92).

Месото за курбана се слага сурово върху булгур или самото агне се пълни с булгур, поставя се в тава или друг съд, покрива се с фолио в наши дни (в миналото с листа от лапат) и се пече в пещта. Булгурът се *надува* – вари се и се приготвя с много мазнина (най-вече свинска мас). Той не трябва да е нито много гъст, нито пък прекалено рядък. Слага се още дафинов лист и други подправки – нарязан пресен лук, черен пипер. Месото се поставя върху булгура, нарязано на парчета. Поставя се и главата от агнето.

Когато се събраха в дома на Маша и Панчо, съседите им – само жени от махалата – запалиха пещта със снопчета от съчки и пръчки, които всяка една от тях донесе от дома си. Така за подпалването на огъня в *собата* допринесоха всички, които буквално (жените и моя милост) и символично (останалите присъстващи вечерта на трапезата) взеха участие в общото приготвяне на храната.

Пещта трябва да бъде опалена добре – да започнат да се виждат искри в нея и да тлее отвътре. Тогава събраха тавите с курбаните си и ги наредиха в пещта. Събраха се около 6-7 тави с курбани. В пещта те престояха около четири часа, като тя се затваря добре и повече не се отваря. В миналото пещите са се използвали и за лечение на настинка и други подобни състояния – затваряли са болния вътре: *“Кату упичеи лябу, пудир лябу у собатъ. Пустилат ина ругузинкъ и в собътъ. Чисту гол и там веки кът си намазанъ ас гас и съ испутявъш. Тиче ут теби удъ и лижиш нъ тя ругузинкъ... В собътъ вътри и турят капаку дажи. Ку ци бъди тушину силну, уткрийш манну капакъ, пак... Очин убуу праминааши, то излазяши сичкуту ут кокалти”* (АЕИМ, № 690-III:97).

Сутринта преди поставянето на тавите в пещта присъствах на месенето и приготвянето на хлябовете за Гергьовден в дома на друга от съседките в махалата – Кина. Вечерта преди празника Кина се консултира с останалите жени и особено с по-възрастните от тях, които бяха седнали на раздумка на улицата пред дома на Варя и Кирил. Тя не беше

сигурна в правенето на хлябовете *Бугувица* и *Рангелски*. *Уфчарка* тя знаеше как се прави. *Кравай* всяка от жените можеше да меси и пече, защото това е всекидневна практика в селото.

Кина замеси хлябовете в нощова, останала от майка ѝ, която тя до днес използва, защото по думите ѝ тук хлябът се получава по-добре, отколкото в друг съд – втасва и става по-хубав. Информаторката беше накичила нощовата с цвете – божур, така както е правила майка ѝ. На хлябът *уфчарка* Кина сложи направена от тестото *кирлига* (гегата на овчаря) и топченца от тесто, които изобразяваха овцете с агнетата. В миналото, а и до сега функциите на четирите обредни хляба ясно определят структурата и взаимоотношенията на гергьовденската трапеза като умален образ на връзките и ролите в самия социум: *“Рангелъ ут два пръта, дълъг. За кой турян, за ко съ прай рангяль? Закоту турят на тее, на тья дупка турят чашатъ с вину. Ут тьастуту напраяну прът. И турят тъй таа чаша с вину ... за чашата има дупка. Тъй бяхе. То нине нямъ. Идин резян ляп и на тогу ляба малку курбан. Булгур и мисо. Ша турят нъ тогу рязяне и пудават. Кумишите... Той земъ туй рязянце лябу и земъ туй чаша и пий вину. Зъ Свити Герги, за здрави. Сетни ша идиш, ша пудадеш на други. Ша пустелят ругузинкатъ. И мъжките ша сеннат нъ лъганцъта. Слагат на зимитъ. Сетне сипва нъ чинийкатъ. Нъ Гергьовден нъ улцътъ излазами, не е дома. Ранше беши нъ зимитъ, счас нъ столуви. Нъ другътъ маулъ там, други съ збрали. Синката симя ...”* (АЕИМ, № 675-III:14).

Вечерта към седем часа всички комшии се бяха събрали на трапеза в двора на Мария Василевна Жекова, която пое, така да се каже, организацията на празника. Нейният син – Сашо бе изкарал колата си отвън и беше включил уредбата на колата с българска музика. Звучаха песните на известната изпълнителка от България Славка Калчева, които са особено популярни в това село и в останалите бесарабски български селища. Най-напред Мария Василевна прекъди трапезата с кандило и благослови. Всеки беше запалил свещ върху тавата със своя курбан и на всеки от донесените хлябове. След това съседите започнаха да режат от хлябовете си и да вечерят. На трапезата имаше пресен чесън и лук, различни салати, курбан, хляб, вино, безалкохолни напитки. Мария Василевна мина и наля на всички от бутилката, която бях донесъл от България, след това се изредиха двама-трима от мъжете, които също наляха на всеки от своето вино.

Вечерта продължи с игри, песни и веселие. М. Василевна раздаде по една зелена клонка на децата, за да се удрят помежду си, така както се е правило това в миналото, но с листа от лапат. Някои от жените запяха песни, които са се изпълнявали специално за Гергьовден. Те търсеха в съзнанието си позабравените песенни образци – “Залюла са е

Драгана”, “Що гуратъ нъ русиль мириса”, “Разбуля съ Видъ”, “Юда тиче” и др. Част от тях добре помнеха песните, останалите не толкова, всички обаче имаха желание те да прозвучат и да се запишат именно сега, на празника. На тази основа дойде и коментара към жените, които не можаха така добре да си припомнят и да изпеят гергьовските песни – на времето те били “по-модерни моми”, вече от друго поколение, което не е толкова свързано с традицията на селото. По такъв начин гергьовденската трапеза на хората в една от махалите на българското с. Чушмелий, Болградски район се оказа своеобразен индикатор за “старо” и “ново” в културата на селището, за “външните” и “вътрешни” елементи – свои и привнесени, запазени или проникнали по различни пътища тук, за динамиката на цялостната културна ситуация в наши дни и за функциите на един стародавен обред в съвременния всекидневен живот.

* * *

Ситуацията на преселване, установяване и продължителното съществуване на дадена човешка група далеч от собствената етнокултурна територия поставя въпроса за **устойчивостта и динамиката в колективната историческа и културната памет** на локалните общности, за настъпващите в тях адаптационни процеси при овладяване на пространството и ситуирането им в новата среда. Може да се каже, че процесът на мигриране и оцеляването в новите условия представлява специфичен исторически експеримент с важно научно значение, чрез който могат да се определят факторите за това кое е най-устойчивото в културата и за това какво се променя в нея и какво отпада. В такъв смисъл руската изследователка Людмила Маркова определя най-голямата българската диаспора, разположена на териториите на днешните държави Украйна и Молдова, като своеобразна естествена “лаборатория” за извършване на подобни проучвания (Маркова 1995:61).

Още от времето на преселването на българите в Бесарабия и първоначалния период на установяване и адаптиране на общността в новата етнокултурна среда (края на XVIII – нач. на XIX век) песните, обичаите и като цяло всички елементи от културната традиция играят съществена роля за интеграция (сплотяване и устойчивост) на групата и нейното възпроизводство вече близо двеста години¹⁷. Освен това следва да се има предвид, че в преселническите общности се съхраняват и предават множество обреди, вярвания, фолклорно-музикални образци и т.н. в качеството им на част от по-стари културни

¹⁷ За механизмите на възпроизводство и съхранение, които поддържат социалната стабилност и етническата хомогенност на локално ниво в преселническите общности на българите, живеещи на територията на бившия СССР, срв. по-общо например у Маркова 1984; Бонева 2000: 761-783; Бонева 1999: 207-221; Бонева 2003; Бонева 2004: 86-87; Георгиева 2002; и цитираната там литература.

пластове, които далеч от метрополията, се променят бавно и остават активни (актуални) за по-продължителен исторически период. За отбелязване е и фактът, че при емиграцията – в условията на изпитания от всякакъв род – в локалните общности се проявяват особено ярко именно устойчивите етнически белези на групата (Бонева 2000:767).

Според твърдението на Л. Маркова, за разлика от останалите дялове на културната традиция (и най-вече жилището, облеклото, стопански дейности и др.), обичаите от жизения и календарния цикъл, особено сватбения обред, е сред най-устойчивите и консервативни нейни елементи, проявяващи своеобразие в границите на всяко отделно селище на българите преселници в Бесарабия (Маркова 1995:75). Безспорно подобен е случаят и с разглеждания тук гергьовденски обред от село Чушмелий в Бесарабия. В предаденото по-горе описание ясно се очертава картината на съхранени и добре функциониращи български (старинни) обредни практики, чието по-точно установяване и сравнение с тези от метрополията може да бъде обект на самостоятелен анализ¹⁸.

Наред с тесните им обредно-регулативни функции тук трябва да се има предвид и фактът, че ритуалите и празниците в локалната общност както в миналото, така и днес изграждат ядрото на колективната културна памет и заедно с това участват във формираната и поддържаната на такава база идентичност (срв. Асман 1997:143-144) на различни нива – групова, родова, семейна, личностна и т.н. Всъщност, те се оказват онези културни образи на паметта и идентитета, които и до ден днешен не са загубили своята яркост и стабилност в общностното съзнание на преселническата група за близо двеста години. Като форма на познание за света и средство за неговото хармонично поддържане, пише Ив. Георгиева, ритуалите се превръщат в знаци, които консолидират общността (Георгиева 2003:23). Някои автори специално подчертават ролята на празнично-обредната система у българските общности зад граница не просто като маркер при определяне и изява на тяхната идентичност, но и като сфера, която те суеверно поддържат и практикуват до днес (вж. напр. Миланов 2000:156-157; Нягулов, Миланов 1998).

Като елемент от традицията, достигнал до наши дни сравнително добре запазен и функциониращ в съвременния всекидневен живот на изследваното селище, гергьовденската обредност показва изключителна виталност в ролята на знак за принадлежност, но в различен аспект. На един първоначален етап тя се изявява като строго вътрешен ориентир, пазещ точно определен тип културна информация, а в настоящото време все повече като един от факторите, който подсилва чувството за етнокултурна обособеност и

¹⁸ Тук само може се отбележи, че гергьовденската обредност в с. Чушмелий напълно съвпада с тази от селища в района на Шумен, т. нар. Съртски край. Срв. у Тодорова 1989; 1990.

различие с останалите групи на територията на Бесарабия. Все по-широкият достъп, засилените “външни” контакти в процеса на разкриване на “своето” пред “чуждия” поглед (каквото бе например случая с моето посещение на Гергьовден в селото) изграждат новия смислов и функционален заряд на културната традиция и особено на някои нейни компоненти, сред които безспорно значимо място заемат и календарните обреди и празници със своята разгърната структура и богата символика.

Във връзка с казаното дотук трябва да се има предвид и самата същност и функциите на ритуала като представителна традиционна форма, според изказа на Св. Захариева (Захариева 1999:54). Тази изследователка заявява, че модулността “интервенира в ритуалната структура, променя ритуала и често го редуцира във времето, предлагайки същевременно типично в свой “стил” изобилие от взаимозаменяеми компоненти. Новите моменти, интегрирани от ритуала, продължават да носят и експлицират новата символика...” до такава степен, че според авторката в много случаи “тъкмо подменените компоненти усилват ритуално-освещаващата роля на обредния процес, неговата празничност и сила на преживяването” (Захариева 1999:55). Ето защо, позовавайки се казаното от Св. Захариева, тук трябва да се изтъкне особената стойност на ритуалите в общностния идентификационен процес както в миналото, така и в наши дни. Може да се каже, че те са представителна традиционна форма в общностния културен живот на локалната група, но в смисъла на разбирането за традицията като сбор от историко-културни конфигурации с ясни проявления в съвременността. В такъв план изпълняването до днес обреди на Гергьовден в изучаваното селище бележат континуитета в културната памет на българската преселническа общност, разкривайки не просто съхранени старини, а постоянно моделираните и ревитализиращи се форми на традицията във всекидневния живот. Всичко това сочи, че ритуалът носи етоса на винаги активните и актуализирани празнични, представителни форми на себеизява в групата, но в същото време включва и широк спектър от минали и сегашни, действащи, но и латентни прояви на идентичност. Всъщност, може да се говори за изразеното (най-вече) чрез ритуалите особено съзнание за принадлежност и за опознаване, запазване и предаване през поколенията на точно определени белези в културата. Те могат да се възпроизвеждат за сравнително дълъг период и то в някои случаи (например при преселване, изселвания и т.н.) дори без пряка връзка с конкретните пространствени и времеви параметри на породилата ги дадена локална общност. Така колективната културна памет проявява свойството да се запазва, актуализира и препраща (и към миналото и в настоящето и към бъдещето) често пъти далеч от мястото и периода на своите “изначални” форми на съществуване и репродуциране само като локално-прикрепен културен феномен. Без съмнение, при всяка нейна изява винаги е налице стремеж

за постигане на характерното за минали времена единство между носителите ѝ, средата (най-често собственото им селище) и времето (най-често празниците) на едно нейно (първо)начално съществуване.

Наред с близо двучековното битуване на Гергьовден като строго локален културен феномен, следи от което ясно се забелязват и в съвременността, може да се говори за неговата нова роля и все по-засилващото му се значение като групов (общностен) идентификационен маркер както за отделните части на българската колония, така и за нея като цяло. Макар изпълнявани вече не толкова активно и пълноценно (а някои напълно отпаднали от употреба), в съзнанието на представителите на общността обредите от календарния и семейния цикъл присъстват трайно като маркери на българското, “чисто” етническото. В наши дни обаче те играят роля не просто за разграничение, отделяне и обособяване, т.е. за изолация посредством средствата на културата. На преден план сега се цели изтъкване на етническите характеристики, но същевременно и едно по-плътено интегриране с външния свят и по-точно демонстрация и показ на собствените културни специфики.

Ето защо може да се говори за своеобразно вторично ситуиране и самоопределяне на групата чрез подобни културни изяви, но вече не в ролята им на бариери, а на катализатори в общуването. По такъв начин различните обреди, песните и изобщо проявите на културната традиция в наши дни се оказват много устойчива, но в същото време променяща се и постоянно разширяваща се форма за изява на идентичност. В условията на все повече напредващия процес на глобализация и унификация в съвременния свят тази им роля вероятно ще се засилва. Както подчертава Г. Симеонова етническата функция на традиционните календарни празници въпреки всички трансформации, през които те преминават, остава жизнена и придобива особена актуалност и значимост (Симеонова 2000:116).

В новата ситуация на етническо възраждане и консолидиране на отделните български локални групи (а и на останалите етнически общности) в Украйна след 1990 г.¹⁹ езикът, народните традиции и т.н. придобиват особена стойност. Те се осъзнават не просто като белези на различието, а все повече се изтъкват в ролята им на аргументи при отстояване на местните културни специфики. Така някои от “традиционните” им функции в миналото като изключително локални културни маркери (в обсега на дадено селище и район, в семейството и дома) отстъпват място и по-точно получават ново значение на символно-

¹⁹ По-общо за тези процеси сред българска общност в Украйна в миналото и в съвременността вж. напр. Киссе 2006:125-127 и сл.

репрезентативни фактори в/на културата на преселническата група като цяло. Нещо повече – заемащи определящо положение при изтъкване (и дори в стремежа за доминиране) на собствените културни традиции, тези маркери се оказват особено символно натоварени до степен, че освен като носители на вътрешно-общностна културна информация те обрастват и с все повече външно-емблематични за самата култура значения. В такъв план би могло да се говори за ново отношение, за своеобразно преоткриване от страна на представителите на отделните групи на техни “изконни” черти и белези, към които те са се придържали строго в определен период, а в наши дни отново ги издигат, но като икони и стереотипи, според определенията на Конрад Кьостлин (Kostlin 1999:34). Така народните традиции стават “авангардът, най-модерната култура, обещаваща да предложи главните маркери на идентичността” (Ракшиева 2004:24).

В условията на локалните селски общности на българите в Бесарабия тази тенденция може да бъде добре съчетана с изключително високото ниво на съхраненост на обредността и на други елементи от културната традиция, която освен под формата на наследство все още действа и като реален регулиращ фактор във всекидневния живот на селищата. Както подчертава Т. Бонева именно селските общности в Бесарабия са онази среда, където от времето на преселването и до днес се поддържа етническата хомогенност и българско етническо самосъзнание като резултат от взаимовръзки, самооценка и разграничаване от “чуждите” (Бонева 2001:777-778). Съзнанието за принадлежност и за опознаване и предаване през поколенията на точно определени белези в културата превръща “другия”, дори етнически различния в “свой”. Тази, нека я наречем културна ендогамия, не само действа като притегателен център за всеки свой член към кръг от специфични ценности, но същевременно и излъчва (изнася дори извън границите на селището) и постоянно възпроизвежда един устойчив и сравнително приспособим модел на идентификация. Ситуациите на изява и самоопределение на индивида извън малките общности на семейството, рода, селото и т.н. въпреки всичко поставят въпроса за “въздействията върху онаследената българска етническа основа на традиционната идентичност на бесарабските българи”. В такъв план автори като Бл. Нягулов говорят за елементи на своеобразна българо-руска симбиоза в колективната самоидентификация на българската диаспора в бившите съветски републики (срв. по-подробно у Нягулов 2007:91-104). Това влияние, разбира се, пряко засяга и моделира и “вътрешния” живот на различни поколения (особено на по-младите) в локалните групи, без обаче все още да доминира над българската линия на идентификация при всяка една от генерациите и социалните прослойки в тях. Всъщност, актът на изразяване у представителите на българската общност в Бесарабия на двойствена

или колеблива идентичност се наблюдава най-вече в една откъсната, чужда на родното място (дори в прародината България) среда. Съвсем друга е ситуацията в самите селища на българските преселници, където езика на обряда, ако използваме определението на Г. Симеонова, се владее все още говоримо (срв. подробно у Симеонова 2000:126), макар и неактивно. Днес обаче чрез “стария” обреден език се конструират и излъчват и съвсем нови послания. Възпроизвежданият (макар и не в своята цялост) културен текст на традицията вече се натоварва с по-представителни и в известна степен по-престижни функции (наблюдение от външни хора, записване, документиране и т.н.). По този начин на закрепване и предаване на информацията, пише Г. Симеонова, се разчита не единствено на съвременния, а и на бъдещия получател, което на теория повишава жизнеността на традицията” (Симеонова 2000:125).

Всичко това може да послужи като база за изграждане на културни стратегии с цел понижаване на рисковете от демографските проблеми и обезлюдяването, което е тревожен факт в някои от българските села в изследваните райони (Грек 2008:112-113). Процесът на поддържането на традицията и същевременно на все по-целенасочено завръщане към корените (най-вече в резултат от дейността на елитите през последните десетилетия) под формата на нов живот за редица обичаи, обреди и т.н., би могъл да предопредели и “новия” бъдещ живот на самите селища на българите в Бесарабия с оглед на икономическата, демографска и социална обстановка, в която се намират те в началото на ХХІ век. Днес Чушмелий е едно от най-големите, многолюдни и богати български селища в Бесарабия. Тук то е известно като “луковото” село – преди няколко десетилетия жителите му масово започват да отглеждат и да продават по пазарите на цяла Украйна арпаджик. Понастоящем производство на зеленчуци (лук, репички и др.) продължава. За отбелязване е, че всичко това жителите на селото са склонни да обяснят отново със специфичната си душевност и качества като носители на уникални традиции: *“Най-гулям акъл имат. Работни, ну и с гулям силну акъл. Те придумава за този арпаджик ас ко дъ гу сеят, как дъ гу изваждат...”* (АЕИМ, № 690-III)²⁰.

Както се изразява Фернанд Бродел “една нация може да съществува само ако непрестанно търси себе си, трансформира се според смисъла на собственото си логично развитие, идентифицира се с най-доброто и същественото, което притежава, тоест открива себе си в обозначенията, които са познати на всичките ѝ членове” (Braudel 1986:17). От това изключително ценно културно наследство, пишат други автори, “вървят нишките и в

²⁰ Показателно е мнението за изключителната обособеност, независимост и специфика на селото дори и по време на социализма – то е известно като Чушмелийската република.

съвременността, които поддържат съзнанието за национална (респ. и за локална, родова, личностна и т.н. – Г.Г.) идентичност и достойнство” (Василева 1993:234). По такъв начин до голяма степен се формират новите (своеобразни) регулативни функции на традицията, които се оказват изключително интересен и особено перспективен обект за бъдещи етнологички изследвания. В контекста на историко-културното развитие на една от най-старите и големи български общности зад граница в Бесарабия, където нивото на съхраненост и трансмисия на етнокултурната специфика е особено високо, тези проблеми придобиват още по-голямо значение и актуалност.

И така, днес обредността от календарния и семейния²¹ цикъл служи за идентификация на етнокултурно равнище – функция, каквато тя запазва от т. нар. традиционен период от развоя на културата. За разлика от миналото обаче, когато тези функции са действали само като част от символното многообразие на обряда, в новите територии на Бесарабия и особено в съвременните условия на доминиране на етническата линия на самоопределяне и интензивни межкултурни взаимоотношения (в рамките на общността и извън нея), те постепенно се разширяват и засилват.

Теренните етнографски изследвания в с. Чушмелий (дн. Криничное), Болградски район бяха извършени във връзка с проект на Етнографския институт с музей – БАН на тема: “Междуетнически отношения: взаимодействие на културите. Българските преселници в Бесарабия. Традиции и идентичност”. В рамките на проекта от 2005 до 2008 г. екип на ЕИМ проведе няколко последователни етнографски експедиции и бяха посетени общо над десет български и гагаузки селища в Болградски, Измаилски, Арцизски и Татарбунарски район на Одеска област в Украйна.

Литература

АЕИМ, № 675-III: (Архив на Етнографския институт с музей – БАН), № Обичаи и обреди от жизнения и календарния цикъл. Песенен фолклор. Поминъци. Житейски истории от с. Чушмелий (дн. Криничное), Болградски район, зап. Г. Георгиев, септември 2007 г.

АЕИМ, № 690-III: Обичаи и обреди от жизнения и календарния цикъл. Песенен фолклор. Поминъци. Житейски истории от с. Чушмелий (дн. Криничное), Болградски район, зап. Г. Георгиев, май 2008 г.

Асман 1997: Асман, Я. Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високо развити култури. София, 1997.

Бернштейн, Бунина 1949: Бернштейн, С. Б., Бунина И. К. Предварительный отчет о диалектологической экспедиции в болгарские села Молдавской ССР и Измаильской области УССР. – В: Ученые записки института славяноведения АН СССР. Т. 1. М.-Л, 1949.

Бернштейн, Чешко 1958: Бернштейн, С. Б., Чешко Е. В. Атлас болгарских говоров СССР.

²¹ За функциите на обредността от жизнения цикъл и специално за сватбата при българските преселници в наши дни срв. Георгиев 2009.

Москва, 1958.

Бонева 1999: Бонева, Т. Традиции и иновации в културата на две български села в Украйна. – В: *Україна і Болгарія: віхи історичної дружби*. Одеса, 1999, 207-221.

Бонева 2000: Бонева, Т. Етничната култура на локалната общност. – В: *Изследвания в чест на чл. кор. проф. Страшимир Димитров*. *Studia Balkanica*, 23, Т. 2, 2000, 761-783.

Бонева 2003: Бонева, Т. Миналото в локалната общност. – В: *Фолклорът и корените на съвременната култура*. Годишни четения по хуманитаристика. Бургас, 2003.

Бонева 2004: Бонева, Т. Социализмът и модернизацията отразени в житейските разкази. – В: *Българска етнология*, № 4, 2004.

Василева 1993: Василева, М. Традиционни календарни и семейни обичаи в Карнобатско. – В: *История и култура на Карнобатския край*. Т. 3, С., 1993, 163-234.

Георгиев 2008: Георгиев, Г. Песенната традиция като форма на културна памет и идентичност. По материали от българската общност в Украйна. – В: *Културне паралеле. Свакодневна култура у постсоциалистическом периоде*. Београд, 2008, 205-221.

Георгиев 2008а: Георгиев, Г. Една сватба от с. Хасан-Батър в Украйна. Обществени образи на паметта и идентитета във всекидневния живот на българите от Бесарабия днес. – В: *Българска етнология*, № 4, 2008.

Георгиева 2002: Георгиева, Ив. Българите в Крим. – В: *Болгаро-украинские связи на рубеже тысячелетия*. Материали международной научно-практической конференции. Симферополь, 2002.

Георгиева 2003: Георгиева, Ив. Нестинарството в Крим. – В: *Българска етнология*, № 2-3, 2003, 9-30.

Горбань 2004: Горбань, І. Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Львів, 2004.

Грек 2008: Грек, Ив. Этнодемографические процессы среди болгар Молдовы и Украины в середине XVIII-XX в. – В: *Арnaudов сборник. Доклады и сообщения*. Т. 5, Русе, 2008, 102-116.

Державин 1914: Державин, Н. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии. – В: *СБНУ*, кн. 29, София, 1914.

Журавлев 1955: Журавлев, В. К. Говор села Криничное (Чешма-Варуита). – В: *Статьи и материалы по болгарской диалектологии*. Вып. 7. Москва, 1955.

Журавлев 1958: Журавлев, В. К. Говор села Криничное (Чешма-Варуита) (продолжение). – В: *Статьи и материалы по болгарской диалектологии*. Вып. 8. М., 1958, 64-86.

Захаријева 1999: Захаријева, Св. Традицията в съвременното модулно общество. – В: *Българско музикознание*, № 3, 1999.

Иванов 1917: Иванов, Й. Българите в Македония. София, 1917.

Интервю 2006: Интервю с Ганка Михайлова. – В: *Българска етнология*, № 2, 2006, 11-19.

Кацарова 1959: Кацарова, Р. Полковник Георги Янков. По случай 100-годишнината от рождението. – В: *Българска музика*, № 10, 1959, 16-23.

Киссе 2006: Киссе, А. Възраждане на българите в Украйна. Одеса, 2006.

Маркова 1966: Маркова, Л. Некоторые тенденции развития культуры и быта болгар Юго-западных районов СССР (к вопросу об устойчивости этнических традиций). – В: *Первый конгресс балканских исследований. Сообщения советской делегации*. Москва, 1966.

- Маркова 1984:** Маркова, Л. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития. – В: Расы и народы. Ежегодник. Вып. 14. Москва, 1984.
- Маркова 1995:** Маркова, Л. Эволюция этнической традиции болгарского населения Молдовы и Украины. – В: Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. Кишинев, 1995, 72-84.
- Милетич 1902:** Милетич, Л. Старото българско население в Североизточна България. София, 1902.
- Миланов 2000:** Миланов, Е. Регионални и етнокултурни български общности зад граница. – В: Аспекти на етнокултурната ситуация. Осем години по-късно. С., 2000, 118-176.
- Минчева 2008:** Минчева, Е. “Болгары-итостранци” (Наблюдения от експедиция Бесарабия` 2007). – В: XII конференция на българските етнографи. Враца, 5-6 октомври 2007. Стожери на народната традиция. Враца, 2008, 72-89.
- Младенов 1965:** Младенов, М. Названия и прозвища на групи българско население (образувани по техни говорни особености). – В: Известия на Института за български език, кн. XII, С., 1965, 199-222.
- Николова 1973:** Николова, М. Обичаят “Петльовден”. – В: ИНМВ, IX, (XXIV), Варна, 1973, 153-181.
- Нягулов, Миланов 1998:** Нягулов, Бл., Миланов, Е. Българските общности зад граница. – В: Общности и идентичности в България. С., 1998, 408-438.
- Полевые 2007:** Полевые исследования студентов РГГУ: этнология, фольклористика, лингвистика, религиоведение. Вып. II, М., РГГУ, 2007.
- Попова 2001:** Попова, М. Райна Кацарова и нейният архивен фонд през погледа на специалиста. – В: Българско музикознание, № 4, 2001, 110-115.
- Райчевски 1991:** Райчевски, Ст. Етнографските (регионалните) групи в Странджа. – В: Българска етнография, № 2, 1991, 34-40.
- Ракшиева 2004:** Ракшиева, Св. Етнографски групи и граници в Тракия. – В: Тракиецът и неговият свят. Т. 2, С., 2004, 5-27.
- Симеонова 1987:** Симеонова, Г. Группы българско население и етнографски групи. – В: Българска етнография, 1987.
- Симеонова 2000:** Симеонова, Г. Традиционните празници в състояние на промяна. София, 2000.
- Симеонова 2008:** Симеонова, Г. Отношението на информатора към изследователя. Повод за размисъл в една бъдеща “Етнография на етнографа”. – В: XII конференция на българските етнографи. Враца, 5-6 октомври 2007. Враца, 2008, 9-22.
- Стойков 1979:** Стойков, Ст. “Рупските” особености в съртския говор. – В: Известия на Института за български език, 1979, 701-712.
- Толстой 1980:** Толстой, Н. И. Из “граматики” славянских обрядов. – В: Труды по знаковым системам. 15. Тарту, 1980.
- Толстой 1983:** Толстой, Н. И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса. – В: Ареальные исследования в языкознании и этнографии (язык и этнос). Л., 1983, 181-190.
- Толстой 1995:** Толстой, Н. И. Язык и культура. – В: Язык и народная культура. Очерки по

славянской мифологии и этнолингвистике. М., 1995, 15-28.

Толстой 1995а: Толстой, Н. И. тнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин. – В: Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М., 1995, 27-40.

Тодорова 1989: Тодорова, Д. Традиционни есенни и зимни празници и обичаи в Провадийския Сърт. – В: ИНМВ, 25 (40), Варна, 1989, 126-134.

Тодорова 1990: Тодорова, Д. Традиционни пролетни и летни празници и обичаи в Провадийския Сърт. – В: ИНМВ, 26 (41), Варна, 1990, 208-221.

Чешко 1950: Чешко, Е. В. Итоги работы по составлению лингвистического Атласа болгарских говоров СССР. – В: Ученые записки института славяноведения АН СССР. Т. 2. М.-Л., 1950.

Чохаджиева 2001: Чохаджиева, Г. Обратната перспектива (Теоритични и емпирични аспекти на собствения опит при регионално теренно фолклористично проучване). – В: Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, № 25-26, 2001, 174-188.

Чохаджиева 2005: Чохаджиева, Г. Моите кюстендилски баби (Теренната практика и саморефлексията на фолклориста). – В: Известия на исторически музей Кюстендил, № 16, 2005.

Чохаджиева 2008: Чохаджиева, Г. Случки и прозрения. Три примера от собствения теренен опит. Примери към саморефлексията на изследователя. – В: XII конференция на българските етнографи. Враца, 5-6 октомври 2007. Враца, 2008, 9-22.

Шабашов 1999: Шабашов, А. Ойконимия болгарских населенных пунктов юга Украины (Одесская, Кировоградская, Николаевская области). – В: Българска Бесарабия. Вып. 1, Болград, 1999.

Шабашов 1999: Шабашов, А. Этнографические группы болгар Тарутинского района Одесской области. – В: Записки исторического факультета. Вып. 9. Одесса, 1999, 56-67.

Шабашова 1994: Шабашова Ю. Етнографічне районування болгар Одещини та їх етнічні особливості. – В: Историчне краєзнавство Одещини. Збірник матеріалів. Вып. 5. Одеса, 1994.

Braudel 1986: Braudel, F. L'identite de la France. Paris, 1986.

Kostlin 1999: Kostlin, K. Vanishing Borders and the Rise of Culture(s). – In: Ethnologia Europea, 29/2, 1999, 31-36.

Забележка: Статията е публикувана в „Гласник Етнографского института“, САНУ, Issue no.LVII (2) /2009

Галин Георгиев, н.с. I ст., д-р

Етнографски институт с музей

Секция Научна информация и документация

ул. "Московска", 6 А, 1000 София,

E-mail: galin24@abv.bg

ЗАЩИТЕНИ ДИПЛОМНИ РАБОТИ, ДИСЕРТАЦИИ И ТЕЗИ

ФУТБОЛНАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ УКРАИНСКИ ЕЗИК

Ива Иванова

Анотация: Преди Европейското първенство по футбол в Украйна и Полша през 2012 г. лингвистите си поставиха за цел създаването на многоезичен речник на футболните термини, който да послужи и като средство за стандартизиране на терминологията, все още неизследвана и некодифицирана. Дипломната работа е съсредоточена върху съставянето на такъв речник, който пълно да включва българските и частично – английските еквиваленти на термините. Настоящата статия представя част от разработката по темата.

Ключови думи: терминообразуване, речник, футболна терминология.

През 2007 г. официално бе обявено, че Украйна и Полша ще бъдат домакини на Европейското първенство по футбол, което ще се проведе през 2012 г. Заедно с усилената подготовка на двете държави за изграждане на необходимите спортни съоръжения, под непрекъснатия контрол на УЕФА, в дебатите за първенството започнаха да се включват лингвистите и преди всичко практиците-преводачи. Актуална цел на обсъжданията е създаването на многоезичен речник на футболните термини, който да послужи и като средство за стандартизиране на терминологията, все още неизследвана и некодифицирана. Настоящата работа е съсредоточена върху съставянето на такъв речник, който пълно да включва българските и частично – английските еквиваленти на термините.

Футболната специализирана лексика не е по-сложна от никоя друга, тя е разбираема за широки кръгове хора. В състава ѝ влизат метафорично преосмислени термини от областта на военното дело (укр.*маневр, реванш, оборона*), а също така терминологизирани лексикални единици чрез изменение в значението на думи от общоупотребимата лексика (*ножиці, ворота*) (лексико-семантично терминообразуване). В текстовете на футболна тематика сред разглежданите езици възниква особен паралелизъм, който се дължи на

клишираните и устойчиви фрази. Тяхното овладяване значително улеснява описването на различните мачове.

За съставянето на речника източници ми бяха както правилникът на играта (в няколко преводни варианта, което поражда синонимията на лексикалните единици), така и различни сайтове със спортна или футболна тематика от Западна и Източна Украйна. Традиционното разграничаване на украинските земи е актуално и в моята работа, тъй като именно в Западна Украйна първоначално специалистите започват да се обръщат към проблемите на спортната терминология изобщо. Тук се появява първият учебник по футбол на украински език – „Копаний м'яч”, който излиза през 1906 г.

Поради факта, че на украински език все още не са правени двуезични речници (английско-украински например), не съм използвала готов речников материал. Но в процеса на събиране на материала можеха да се наблюдават интересните живи процеси в украински език: възраждането на термини от началото на 20 в., които се предлагат за замяна дори на утвърдени в езика интернационализми като *футбол* (явление, което не се наблюдава в български език), свободното навлизане на транслитерирани термини като *форвард* (*нападател*), *голкіпер* (*вратар*), за които се търсят домашни съответствия и това поражда дублетността на номинативните единици (рейд - напад, випад, форвард - нападник, голкіпер - вратар, брамкар), от една страна, и устойчивостта на украинската футболна терминология при отказа за кодиране на кирилица на интернационални термини като *воле*, за който е създадена семантична калка *удар з льоту*, от друга. В речника са включени термини-неологизми като *глорик* (със значение на „човек, който подкрепя побеждаващите футболни отбори”), които още не са фиксирани от лексикографията на езика, но се употребяват от носителите му. За разлика от България, където футболната игра е популяризирана от швейцарски спортисти и в терминологията са проникнали френски термини (*дузна*), в украински водеща роля за формирането ѝ има английски език (*пенальті*), който и днес е основен източник за попълването ѝ след период на русификация до края на 80-те години на 20 век.

В терминологичната подсистема на футболната лексика преобладават термините съществителни имена, чиято називна функция позволява най-пълно да се изрази съдържанието на понятието, което назовава съответният термин. В украински език особено явление е употребата на умалителни форми на съществителните имена в ролята на термини – например *стінка*, което в атрибутивното словосъчетание *захисна стінка* означава *защитна стена*, а в глаголното *зіграти в стінку* – *разигравам двойно подаване*. То се обяснява с високофреквентната употреба на умалителни форми в украински език. Като термини

функционират и глаголи като *париувати* (*отбивам удара на съперника*), *пресингувати* (*налагам преса*), които имат специфично значение в спортната терминология. От лексико-синтактично гледище във футболната терминология преобладават термините-словосъчетания, и по-точно простите термини-словосъчетания, образувани от два терминоелемента – пълнозначни думи. Първият компонент от тях обикновено е прилагателно име, а вторият – съществително, например: контролний матч (контролен мач), воротарський майданчик (вратарско поле), центральний захисник (централен защитник). Но широко застъпени са и термините-падежни конструкции от съществителни имена като *лінія воріт* (*голлина*), *принцип переваги* (*авантаж*).

Речникът съдържа 684 речникови статии, в които е отделено внимание на синонимните понятия, изрази и конструкции на украински език.

ПРИЛОЖЕНИЕ

РЕЧНИК НА ТЕРМИНОЛОГИЧНАТА И ПРОФЕСИОНАЛНА ФУТБОЛНА ЛЕКСИКА В УКРАИНСКИ ЕЗИК

I. НАЗВИ ГРАВЦІВ			
Украински	СИНОНИМНИ понятия, изрази и конструкции на укр.	Български	Английски
1. АМАТОР		Аматьор	
2. АТАКУВАЛЬНИЙ ПІВЗАХИСНИК		Атакуващ полузащитник	Attacking midfielder
3. АТАКУЮЧИЙ ХАВБЕК	Атакувальний півзахисник (див.)	Офанзивен халф	Offensive half
4. АУТСАЙДЕР		Аутсайдер	Outsider
5. БЕК	Захисник (див.)	Бек	Fullback
Правий бек		Десен бек	Right fullback
Лівий бек		Ляв бек	Left fullback
6. БІЧНИЙ АТАКУВАЛЬНИЙ ГРАВЕЦЬ	Фланговий нападник (див.)	Страничен нападател	The third striker: Wingers

7. БІЧНИЙ ПІВЗАХИСНИК	Крайній півзахисник (див.)	Страничен полузащитник	Outside forward, Wing half, wing half back
Правий півзахисник		Десен полузащитник	Outside right, Right half
Лівий півзахисник		Ляв полузащитник	Outside left, Left half
8. БІЧНІ ЗАХИСНИКИ	Флангові захисники (див.)	Страничні захитници, Крило	Wingbacks
9. БОМБАРДИР	Голеадор (див.), Снайпер (див.), Страйкер (див.), Нападаючий (див.), Нападник (див.)	Голмайстор	
Список бомбардирів -підніматися / піднятися в ~		Листа на голмайсторите -нареждам се на по-високо място в листата на голмайсторите	
10. БРАМКАР	Воротар (див.)	Вратар	Goalkeeper
11. ВАРТОВИЙ ВОРИТ	Воротар (див.)	Страж (разг.)	Custodian (coll.)
12. ВЕТЕРАН	Старожил команди	Ветеран	
13. ВИКОНАВЕЦЬ		Изпълнител	Performer
14. ВІЛЬНИЙ		„Метач”	
15. ВІЛЬНИЙ АГЕНТ		Свободен агент, Свободен трансфер	Free agent, Free Transfer
16. ВІНГЕР	Бічний атакувальний гравець (див.)	-	WWingers
17. ВІЦЕ-КАПІТАН	Капітан (див.)	Вицекапитан	Vice-captain
18. ВОРОТАР		Вратар	Goalkeeper
19. ГОЛЕАДОР	Бомбардир (див.), Снайпер (див.), Страйкер	Голмайстор	Top Goalscorer

	(див.), Нападающий (див.), Нападник (див.)		
20. ГОЛКІПЕР	Воротар (див.)	Пазител	Keeper
21. ГРАВЕЦЬ -технічний ~ -маневровий ~ -працьовитий ~ -швидкий ~ -(Кращий)~ матчу	Виконавець (див.), Партнер (див.)	Играч -техничен -маневрен -работлив -бърз -играч на мача	Player Man of the match
Провідний гравець		Титуляр	
Гравець атакуючого плану		Играч в атакуващ план	
Гравець захисного плану		Играч в защитен план	
Інтерактивний гравець		Играч на интерактивен футбол	Interactive player
Фланговий гравець		Флангови играч	
22. ГРАВЕЦЬ СЕРЕДНЬОЇ ЛІНІЇ	Гравці центра поля (див.)	Играч (в) от средната линия	Midfielder
23. ГРАВЕЦЬ-ПРОФІ	Профі	Професионален футболист	
24. ГРАВЦІ ЦЕНТРА ПОЛЯ		Играч в центъра	
25. ДИСПЕТЧЕР		Диспечер	-
26. ДОЧІРНЯ КОМАНДА	Фарм-клуб (див.)	-	
27. ДРУГИЙ СКЛАД	Дублери (див.)	Втори състав	
28. ДУБЛЕРИ	Другий склад (див.)	Втори състав	
29. ДУБЛЬ	Другий склад (див.)	Дубъл	S"Second string", The "stiffs"

30. ЗАДНІЙ ЗАХИСНИК		Заден защитник	-
31. ЗАПАСНИЙ ВОРОТАР		Резервен вратар	Reserve goalkeeper, Back-up
32. ЗАПАСНИЙ ГРАВЕЦЬ	Резервіст (див.)	Резервен играч (футболист)	Substitute
33. ЗАХИСНИЙ РЕДУТ (-у)		Защитни редици	-
34. ЗАХИСНИК -стандартний~ -провідний~	Відбирач	Защитник основен защитник	Defender
Номінальний захисник		Номинален защитник	
35. ЗБІРНИК		Футболист от националния отбор	
36. ІГРОВІ АПЛУА (невідм.) -грати в ~	Ігрові спеціалізації	Ігрови позиции играя на позиция	Association football positions
37. ІНСАЙД Лівий інсайд Правий інсайд	Злучник	Инсайд Ляв инсайд Десен инсайд	Inside forward Inside left Inside right
38. КАПІТАН	Лідер команди	Капитан, Лидер на отбора	Captain
39. КІПЕР	Воротар (див.)		

40. КОМАНДА	Ватага, дружина	Футбольна	Отбор, Тим, Команда	Team
-краща ~ світу			-най-добър отбор в света	
- ~ зірок світового футболу			-сборен отбор на звездите (на световния футбол)	
- пересічна~			посредствен отбор	
-маленька~			-малък отбор	
-виступати за~			-играя за отбор	
-закрита~			-затворен отбор	
Перша команда			Първи състав	
Аматорська команда			Аматорски отбор	
Команда ветеранів			Отбор на ветераните	
Міні-футбольна команда			Отбор по минифутбол	
41. КРАЙНІЙ ЗАХИСНИК	Заложник		Краен защитник	-
42. КРАЙНІЙ НАПАДНИК			Краен нападател	-
Лівий крайній нападник			Ляв краен нападател	
Правий крайній нападник			Десен краен нападател	
43. КРАЙНІЙ ПІВЗАХИСНИК			Краен полузащитник	
44. ЛЕГІОНЕР			Легионер (чуждестранен футболист)	
45. ЛБЕРО	„Вільний” (див.)		Либеро	Sweeper

46. ЛІВІЙ ЗАХИСНИК		Ляв защитник (Ляво крило)	Left wingback
47. МАНЕРА (гри) -силова~ -грати в силовій~		Стил на игра (на отбора) -силов футбол -играя силов футбол	Styles of play
Стиль гри (футболу) -англійський~ -атакуючий~ -прагматичний~ -замкнений захисний~	Закрита команда (див.)	Стил на игра -англійски стил на игра -нападателен стил -прагматичен стил -затворен защитен стил	
48. НАПАДАЮЧИЙ	Загилювальник, Нападник (див.)	Нападател	-
49. НАПАДНИК	Нападаючий (див.), Голеадор (див.), Бомбардир (див.), Снайпер (див.), Нападаючий (див.), Страйкер (див.)	Нападател	
Правий нападник		Десен нападател	
Лівий нападник		Ляв нападател	
Чистий” нападник		Чист нападател	
50. НАПІВЗАХИСНИК	Півзахисник (див.), Півоборонець (див.)	Полузащитник	
51. НАПІВНАПАДНИК		-	-

52. НАПІВСЕРЕДНІЙ НАПАДНИК	Напівсередній, (див.)	Інсайд	Свръзка	Deep-lying forward, deep- lying center forward, the second striker, withdrawn striker; inside left, inside right
53. НОВОБРАНЕЦЬ	Новачок		Новак (за дадения клуб)	
54. ОБОРОНЕЦЬ	Захисник (див.)		Бранител	-
ОПІКУН			Пазач	
Персональний опікун			Персонален пазач	
55. ОПОРНИЙ ПІВЗАХИСНИК	Хвилеріз (див.), Опорник (див.)		Опорен полузащитник	Defensive midfielder Holding midfielder
56. ОПОРНИК	Опорний півзахисник (див.), Хвилеріз (див.)			
57. ОСНОВНИЙ ВОРОТАР			Основен вратар	Main goalkeeper
58. ОСТАННІЙ ЗАХИСНИК			-	Last man
59. ПАРТНЕР			Партньор	Partner
Партнер по атаці			Партньор в атака	
60. ПІВЗАХИСНИК	Підтинач, Бічник, Помічник		Полузащитник	-
61. ПІВОБОРОНЕЦЬ			Полузащитник	-
62. ПІДОПІЧНИ ТРЕНЕРА	Підлеглі тренера		Възпитаници на треньора	
63. ПЛЕЙМЕЙКЕР			Плеймейкър	Playmaker
64. ПОЗИЦІЯ (гравця)			Позиция на футболиста	
-стартова ~			-	
65. ПОЛЬОВИЙ ГРАВЕЦЬ	Польові футболісти		Полеви играч, Полеви	Outfield players

		футболисти	
66. ПРАВИЙ ЗАХИСНИК		Десен защитник (Дясно крило)	Right Wingback
67. РЕЗЕРВИСТ	Запасний гравець (див.)	Резерва	
68. СЕРЕДНІЙ ЗАХИСНИК		Среден защитник	-
69. СЕРЕДНІЙ НАПАДНИК		Организатор на атаките	-
70. СКЛАД КОМАНДИ -стартовий~ -оптимальний~ -експериментальний~ -комплектація~ -класа~		Състав на отбора -стартов -оптимален състав на отбора -експериментален състав окомплектоване на отбора -класа на отбора	Line-up
Основний склад	Основа	Основен състав, Основа на отбора	
Команда майстрів		Професионален отбор	
Збірна команда -зоряна~	Національна команда	Национален отбор, Сборен отбор звезден национален отбор	
Молодіжна збірна команда	Молодіжка	Младежки национален отбор	
Юніорська збірна (команда;	Юнацька збірна	Юношески национален отбор	
Головна команда	Провідна команда	Титулярен отбор	
71. СНАЙПЕР	Бомбардир (див.),	Реализатор	Shooter

	Голеадор (див.), Страйкер (див.), Нападающий (див.), Нападник (див.)		
72. СТОПЕР ЗУПИНЮВАЧ	Зупинювач (див.)	Стопер Преден централен защитник	Stopper
73. СТРАЖ ВОРІТ	Воротар (див.)	Страж (разг.)	Custodian (coll.)
74. СТРАЙКЕР	Голеадор (див.), Бомбардир (див.), Снайпер (див.), Нападающий (див.), Нападник (див.)	Стрелец	Striker
75. УНІВЕРСАЛ	Універсальний гравець (див.)		
76. УНІВЕРСАЛЬНИЙ ГРАВЕЦЬ	Універсал (див.)	Универсален игрaч (футболист)	Utility player
77. ФАРМ-КЛУБ	Дочірна команда (див.)		Farm team, Feeder team, Nursery club
78. ФЛАНГОВИЙ НАПАДНИК	Бічний атакуючий гравець (див.)	Флангови нападaтел	Flanking attackers
79. ФЛАНГОВІ ЗАХИСНИКИ	Бічні захисники (див.)	Флангови защитники	
80. ФОРВАРД Актив форварда	Нападник (див.), Страйкер (див.), Бомбардир (див.), Голеадор (див.), Снайпер (див.)	Нападaтел, Офанзивен футболист Голов актив на нападaтеля	Forward
81. ФОРМАЦІЯ	Організація	Формация, Организация	Formation
82. ФУНКЦІЯ (гравця на полі)		Функция (на футболиста на игралното поле)	
Оборонні функції		Защитни функции	

гравця		на футболиста	
83. ФУТБОЛІСТ -зірковий ~ -досвідчений ~ -креативний ~ -легендарний~ -славетний ~ -небезпечний~	Копун	Футболист - футболна звезда -опитен футболист -креативен футболист легендарен футболист - опасен футболист	Footballer
84. ХАВБЕК	Півзахисник (див.), Півоборонець (див.)	Халф, Халфбек	Midfielder, Halfback, Half
85. ХВИЛЕРІЗ	Опорний півзахисник (див.), Опорник (див.)		
86. ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЗАХИСНИК	Центрбек (див.)	Централен защитник	Central defender
87. ЦЕНТРАЛЬНИЙ НАПАДАЮЧИЙ	Центр нападу, Центрфорвард (див.)		First striker
88. ЦЕНТРАЛЬНИЙ ПІВЗАХИСНИК	Середовик, Осередник, Центральний хав (див.)	Централен полузащитник	Central Midfielder
89. ЦЕНТРАЛЬНИЙ ХАВ	Центральний півзахисник (див.)	Централен халф	Centre half
90. ЦЕНТРБЕК	Центральний захисник (див.)		Centre back
91. ЦЕНТРФОРВАРД	Чільник, Центрофорвард, Центральний нападаючий (див.)	Централен нападател	Centre forward
Центрфорвард таранного типу		Таран	Target man
Номінальний центрфорвард		Номинален нападател	

Литература

Карпець 2006: Карпець, Л.А., „Номінування спортивних явищ як об'єкт українського мовознавства”, Харківська державна академія фізичної культури, 2006, 211-213.

Лисяк 1992: Лисяк, О. За спортивну термінологію. – В: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Українська спортивна та військово-похідна термінологія. Львів, 1992, 47-49.

Манолова 1984: Манолова, Лилия. Българска терминология. – В: „Родна реч омайна” кн. 22. София, 1984.

Рудницький 1933: Рудницький, Я. Українська спортивна термінологія. – В: Календар-альманах на 1934 рік: Спорт в маси! Львів, 1933, 30-33.

Симоненко 1997: Симоненко, Л. Українська термінологія кінця ХХ століття. – В: Матеріали Всеукр.наук.конф. Українська термінологія і сучасність. Київ, 1997.

Янків 1998: Янків, І. Роль Івана Боберського у розвитку української спортивної термінології – В: Молода спортивна наука України. Зб.наук.праць. Львів. 1998, 79-84.

Ива Иванова е завършила Славянски филологии, специалност украинистика през 2008 г. Защитила е дипломна работа при Катедрата по славянско езикознание с отличен. Представената статия е част от нея.

Ива Иванова има интереси в областта на музиката и е работила две години като сътрудник в музикалното списание „Ритъм”. Понастоящем работи като редактор във в. InfoWeek (www.infoweek.bg) – издание за бизнес и информационни технологии.

АНТИУТОПИЧНИ ОБРАЗИ НА СВЕТА В РОМАНИТЕ „ЛЯГАЙ ДОЛУ, ЗВЯР!” НА ИРЖИ КРАТОХВИЛ И „МОСКОВИАДА” НА ЮРИЙ АНДРУХОВИЧ

Деница Митева

Анотация: Целта е съпоставителен анализ на романите „Лягай долу, звяр!” на Иржи Кратохвил и „Московиада” на Юрий Андрухович като представителни за постмодерната антиутопия в литературата след 1989 г. Да се открият моделите, които правят възможно разбирането, преживяването и интерпретирането на тоталитарното минало. Конкретната част – „Карнавалът като антимодел на света”, разглежда темата за карнавализацията (карнавалното, част от постмодерната семантика на антиутопията) като начин за изграждане на един антиобраз на света.

Ключови думи: Кратохвил, Андрухович, антиутопия, карнавализация, постмодернизъм.

Карнавалът като антимодел на света

Пресъздаването на тоталитарното минало в света на текста е възможно единствено през чувството за маскарадния, за карнавалния характер на битието в антиутопичните му граници. Усещането за съществуването на субекта като пребиваване в един безкраен карнавал полага и основите на идеята за освобождаващата, разкрепостяваща роля на карнавалното възприемане на света, за „тоталната карнавализация на съществуването” (Еко 2001:85).

Като активизира преодоляването на връзките между човека и предмета, увеличаването на гледните точки и осезаемото присъствие на стилизаторските елементи на имитация, ирония и пародия, постмодернизмът преодолява пасивното възприемане на света, идеите и смисъла. В тази връзка Линда Хътчън е категорична: „Постмодернизмът си избира тази „игра с различни правила”, за да може да обоснове напрежението между измисления и реалния свят – и този микс от истории и фикция се превърна в характерна за него.” (Hutcheon 2002:5). Така, противопоставяйки се на подредената картина на света, в антиутопията постмодернизмът търси разрушителния аспект на логичните връзки, стреми се към преднамерен повествователен хаос като начин за възприемане на действителността – разкъсана, алогична, карнавално-маскарадна.

Карнавалът е навсякъде около нас, твърди Еко (Еко 2001:86), но той е и

навсякъде около тях – героите на „Лягай долу, звяр!“ и „Московиада“. Карнавал е ежедневното ритуализирано обикаляне на Кладенеца. Карнавал са речите на партийното събрание в подземията на Москва. Светът се оказва конструиран като карнавална сцена, в която те, актьорите герои, нямат право да избират дали да играят в цялото представление или да се включат след антракта. Техният живот е живот „зрелище без рампа и без разделяне на изпълнители и зрители“ (Бахтин 1976:140). Тук няма граници между действително и измислено, реално и фантазно, високо и ниско, сериозно и несериозно, логично и абсурдно. Тоталитарната идеология се е превърнала в антиутопична действителност, в трагикомично смешение между тъжно и смешно.

„Трябва да станем други, за да избегнем вечното самоповторение и отчуждение от самите себе си“ (Бодрияр 2003:31). Във връзка с другите се извършват промените на случването на художественото виждане в сферата на необикновеното и комичното. Именно в карнавализацията може да се реализира представата за тоталитарния свят – „живот, изведен от своята обикновена орбита, в някаква степен „живот в обърнат вид“ (Бахтин 1976:140). В „Лягай долу, звяр!“ и „Московиада“ скепсисът спрямо политическите аспекти на представяната действителност се замества от клоуната – реална или фантазна. В карнавала, всички са активно действащи, „всички са съпричастни на карнавалното действие“ (Бахтин 1976:140). Но другостта в двата романа не е еквивалентна. И опирайки се на теорията на Бахтин за карнавализацията в литературата, става ясно, че в текстовете действието се реализира именно в карнавалния „живот в обърнат вид“. Случването при единия роман обаче не е аналогично на случването при другия. Докато Ото фон Ф. се реализира в сферата на необикновеното и комичното, то Спартак е лишен от комиката на същото това необикновено. Докато в руския наратив чрез карнавализацията може да се реализира представата за антиутопичния свят, където критиката спрямо политическите аспекти на представяната действителност се замества от маскарада, то абсурдното битие в чешкия текст се реализира като отказ от правото на смях, като забрана за карнавала в самия карнавален живот.

В „Проблеми на поетиката на Достоевски“ Михаил Бахтин обяснява, че самият карнавал не е литературно явление, а синкретична зрелищна форма – „твърде сложна, многообразна, имаща при обща карнавална основа различни вариации и отсенки в зависимост от разликата между епохи, народи и отделни празненства. Карнавалът е изработил цял език от символични конкретно чувствени форми – от големи и сложни масови действия до отделни карнавални жестове.“ (Бахтин 1976:139)

Идеята за карнавализацията на битието е отразена в романите на

Андрухович и Кратохвил през посттоталитарния поглед на постмодернистите. Те изграждат антиутопичните модели чрез идеята за системата, за всеобхватната власт на държавата, която „реализира” битието посредством конкретните практики и маниери, напомнящи карнавала. Когато говори за карнавализация на литературата върху жанровата ѝ страна, Бахтин подчертава подаването на езика като изразяващ „единно (но сложно) карнавално светоусещане” (Бахтин 1976:140) и извежда няколко ключови карнавални категории: свободен фамилиарен контакт между хората; модус за взаимоотношения на човек с човека, освободени от йерархичните отношения; ексцентричност; карнавалното равенство; увенчаване на шута и развенчаване на карнавалния крал; образа на площада като място за осъществяване на карнавалния живот; карнавалния смях и пародията. Тези категории той определя като „конкретно чувствени, във формата на самия живот преживявани и разигравани обредно-зрелищни мисли /.../ могли да окажат такова огромно формално жанрообразуващо влияние върху литературата.”(Бахтин 1976:140) Тези категории са присъщи и на карнавализацията в разглежданите романи, но вече „пречупени” през провокативния, постмодерен почерк на авторите.

По отношение на преобърнатия образ на света, в който се случва карнавалното, в романа си Иржи Кратохвил го изгражда като Кладенеца. Обиколени от непробиваемите стени на забраната, в него животът се разиграва според правилата на една игра, наложена от системата: „и смъртно опасната действителност ни се виждаше игра” (Кратохвил 2006:118). Оказва се, че целта на играта е самият живот. Идеологическата реалност се превръща в безкористно занимание, абсурдно в своята същност. „Играта, за да е наистина игра, трябва да се разглежда като пауза, като миг, който прекъсва еднообразието на ежедневните задачи”(Еко 2001:86). Тук обаче тази „пауза” изгражда илюзията за света като действителен, като единствен. Като свят, който непрекъснато се самовъзпроизвежда и самопотвърждава. Създава своя едноизмерна митология, свои герои и обяснения, които вместо наистина да обясняват същностите, само преповтарят привидностите. Животът в Кладенеца е устроен по строгите правила на карнавала. Всеки от участниците изпълнява наложените от „карнавалния крал” в лицето на Гросмайстора ритуали, съпричастен е на карнавалното действие като изпълнява строгия манастирски, дори „казармен ред” в ежедневието. Но ако карнавалното действие е свързано с отмяна на йерархичните закони, с отмяна на страха и замяната му с пълната свобода и смеха, то в Кладенеца тази отмяна е невъзможна. В „казармения ред” на карнавалното битие забраните, нормите и правилата са много по-строги и в случай на престъпването им участниците биват наказани действително. Битие в карнавалния свят е невъзможно, защото това е свят, изграден от антиутопични

конструкти. Карнавалната свобода е подменена от несвободата в името на идеологията. Забраненият карнавален смях отвежда към идеята за един псевдокарнавал на страха и манипулацията. Следователно променен е смисълът на представата за карнавала. Той вече не се проявява спрямо общовъзприетите практики, а само в конкретното изображение на парадоксалното – отражение на реално и фантазно като динамизирана връзка, подчиняваща се единствено на представата за антиутопията.

В този смисъл забраната за смеха, абсурдното обсебване от идеала, спазване на нормите и преклонението пред авторитета в „Лягай долу, звяр!“ са недIALOGИЧНИ спрямо освобождаващата, разкрепостяваща роля на смеха в „Московиада“. За разлика от карнавалния свят без карнавални действия, представен в чешкия роман, в украинския образът на Москва е изграден по всички правила на карнавалистиката. В столицата на една обсебваща личността империя карнавалното свещенодействие изпълва битието. Всичко е доминирано от сюрреалистични изображения, алогичност, парадоксалност, насмешливост по отношение каноните на идеологията. Смехът е не просто позволен, той е и задължителен от първия до последния ред на текста като начин да се осмисли абсурдността на тоталитарния свят. Ексцентричността в образа на Ото фон Ф. съвпада с всички закони за изграждане на маскарада. Неговите действия са неуместни, в тях липсва логиката на здравомислещия. Актьор на деформирания сюжет за миналото, Ото фон Ф. се превръща в клоун, защото само така може да се противопостави на действителността, да премине през нея. Иронията и профанацията на живота са осезаеми. Героят отделя повече внимание на биологичното си състояние, отколкото на мястото си в социума: „Междувременно наум правиш надлъжен разрез на самия себе си. Очевидно така е по-лесно /.../ да стигнеш до същността. /.../ на самото дъно имаш бира. Към три-четири литра жълта мътна напитка, сварена специално за пролетариата. Над него има топъл и червен слой вино /.../ това са вулканските дълбини. После идва един сравнително тесен, спрян някъде наред хранопровода, слой водка. /.../ В определен момент той може да се окаже катализатор на силни обновяващи тенденции. /.../ Над водката, близо до гърлото, се намира кавеенът – „силната гроздова напитка.“ (Андрухович 2009:104). Карнавализацията на съществуването е сигурна. Тялото се реализира като двупосочен източник на смисли – то е едновременно представящо връзката на човека със света, а от друга страна протестира срещу този свят, изобличава отказа от приемане на действителността. Карнавалното като начин за определяне абсурдността на истинското е в целия текст – дори любовният акт в баните на общежитието между Ото фон Ф. и мулатката от агентите на КГБ е видян като „незаконен полов акт /.../ Бедното момиче и досега смята, че върху нея се е спуснал Ананмаалхоа – дух на плодовитостта“ (Андрухович 2009:134). Цялото

това „преразглеждане” на случилото се потвърждава пародийно-маскарадния контекст на миналото, разобличава го като абсурдно чрез карнавалния смях.

Този смях обаче липсва в живота на героя от „Лягай долу, звяр!”. Порастването на момчето, опознаването на тялото му тук е представено като срамно събитие, което бива осъдено: „спря до леглото ми у гнусливо го посочи с кутрето си: Твоето най-ценно достояние е чистотата /.../ жалко, че всяка нощ се принизяваш до нивото на животно” (Кратохвил 2006:67). И ако Ото фон Ф. не приема на сериозно комичните обвинения, то Спартак ги преживява в смразяващ страх от наказание. Смяхът в карнавалния свят на Кладенеца отсъства напълно. Така карнавалът придобива качества на двойственост: иронията, която откриваме в отношенията между Ото фон Ф. и агентите на КГБ от украинския роман, в чешкия представлява страх от благодетеля и едновременно с това възхищение към авторитета. В центъра на вниманието е представен епистемологичния проблем за многообразието на истината като подтискаща или маскарадна, но винаги антиутопична.

Образът на смъртта в двата романа също не е идентичен. В украинския текст това е смърт-пародия. Студентът Руслан в последния си опит да си набави водка пада от пожарната стълба на общежитието: „О, Руслане Прекрасни, говореше ти, как ще прежаля гибелта ти, братко мой?! Ти беше безстрашен, беше свикнал във всичко да си пръв /.../ Ти светеше отвътре, о, Руслане чудесни, а мускулите ти бяха прелестни!” (Андрухович 2009:28-29). Този откъс е и пародия към поемата на Пушкин – „Руслан и Людмила”, което е в известен смисъл очаквано от представеното преди това иронично отношение на пишещия към руските класици. Образът на Людмила като идеалната любима също може да бъде разпознат в този на Света, едно от момичетата компаньонки на симпозиума: „две дамски гърди – съвършени по форма и социалистически по съдържание...” (Андрухович 2009:62-163). Тук пародията като абсурдно подражание на класическия образец засилва комичността на значенията реалност, живот, смърт.

Запахата от смърт, която грози Ото фон Ф. също се оказва недействителна, маскарадна. Държавните агенти го затварят в клетка, в която ще бъдат пуснати плъхове убийци, за да го разкъсат. Това е начинът той да понесе наказанието за грешките си спрямо идеологията на империята: „задната стена вече праснеше и се тресеше от затворените зад нея чудовища”. Тази заплаха обаче се оказва „нещо крайно идиотско и неправдоподобно”. Чудовищата са само запис от магнетофон, а заплахата – начин империята да пречупи личността: „И ти ставаш /.../ съгласен на всичко. И винаги носиш в себе си този ужас” (Андрухович 2009:138-147). Карнавалната смърт е реализирана в чист вид – като част от

конкретно-чувствените форми на обредния спектакъл за „пречистване” греховността на човека.

„Всичко има своя пародия, т.е. свой смехови аспект, тъй като всичко се възражда и обновява чрез смъртта” (Бахтин 1976:145), пише Бахтин. Не като пародия обаче е представена смъртта в „Лягай долу, звяр”: „Един ден след като заговорът им завърши злополучно /на Максимилиан дьо Робеспьер и Панчо Виля, които правят опит за бягство от Кладенеца, бел. авт./ ни събраха всички деца в Райския двор и Гросмайстора ни съобщи, че двама от нас /.../ са се оказали недостойни за свещените си патрони и сега ние ще станем свидетели на акт, който ще ги лиши от тези имена /.../ Всеки от двамата надзиратели /.../ носеше по една клетка, а във всяка клетка имаше голям плъх. /.../ Оставиха клетките в краката /.../ на двете момиченца, но те не отстъпиха назад, не трепнаха. Поеха от Гросмайстора хартиените кесии и нахраниха с кървавото им съдържание плъховете от двете клетки” (Кратохвил, 2006:63-64). В карнавалния свят на Кладенеца пародираната смърт, смешната страна на убийството е невъзможна, защото смъртта е представена като истинска в опит да се потвърди антиутопичното битие. Подготвянето на децата за доброволна смърт също е представено като истинско, макар и да е абсурдно в своята цялост. Смъртта е свещенодействие. Фиктивната смърт в карнавала като обновяваща, пречистваща тук е действителната смърт като окончателна. В карнавалната игра на „Лягай долу, звяр!” участниците вече са загубили чувството си за нейната мярка и действията от игрови са се превърнали в действителни. Отказът от сериозност на повествуването, който се наблюдава при Андрухович, Иржи Кратохвил реализира като трагедия на споделянето и осмислянето на наратива в един също нереален в своята цялост карнавализиран свят. Въз основа на контрапунктните представи за разнообразието на истините и фикциите се постига изграждането на два абсолютно недоближаващи се в своята цялост свята, които обаче с показването на невероятното, с психологическите изненади и непрекъснато предизвикващи у читателя учудване, конструират атмосферата на маскарада като антиутопичен свят.

Важен момент в карнавалното светоусещане за Бахтин е възможността за свободен фамилиарен контакт. В специфичния характер на организацията на масовите спектакли и откровената карнавална реч, той реализира образа на събеседниците като завършени, окончателни. Залагайки на постмодерната ирония, която деконструира конвенционалното разбиране на историята и десакрализира концепциите за действителността, Андрухович поставя Ото фон Ф. в позиция на преклонение пред един призрачен крал на Украйна – Олелко II. В съня си фон Ф. вечеря с него, разговаря, пише му писма. В съня, като типичен похват за постмодернистите, възможността за полагането на

нещата в тяхното отсъствие потвърждава въображаемия свят на карнавала. Тук законите на йерархията, които действат в извънкарнавалния живот, не съществуват. Дистанцията между крал и поданик липсва. В „откровената карнавална реч“ (Бахтин 1976:140) на Ото фон Ф. прозира иронията не само към империята, но и към родната Украйна. Кралят е напълно пародиран образ, лишен от легитимните функции на авторитет, което проличава още в обръщението на героя: „Ваша Кралска Милост“, „Владетелю и управителю на Рус-Украйна“, „Велики княже Киевски и Черниговски“, „Кралю Галицки и Владимирски“, „Господарю Псковски“, „Неспящи Овчарю и Пастирю, потомъко на преславен хилядолетен род“, „Монархо наш Великолепни и достойни“ (Андрухович 2009:11). В контекста на пародията владетелят е един карикатурен образ. Смесването на реални и измислени обръщения изпълват пространството с иронията и нелогичността, характерни за карнавализацията.

Иронизацията се усеща и в призива на Ото фон Ф. към Олелко II да се завърне в родината на бял кадилак. Това е своеобразна пародия към историята – аналогията отвежда към завръщането на Симон Петлюра (един от ръководителите на борбата за независимост на Украйна по време на Руската гражданска война) в Киев на бял кон и обявяването на независимостта през 1918 г. Гротескни са и маските, с които е представен краля: свиреп воин, справедлив съдия и необуздан в страстта си към забавленията. Диалогът между двамата превръща действителността в спектакъл. Предложението на Ото фон Ф. към Олелко II да постигне безсмъртие като му отпусне стипендия е поредната игра на смисли в текста – чрез измисления карикатурен образ на владетеля украинският поет опитва да потвърди самия себе си.

Фамилиарен е контактът на Ото фон Ф. с представителите на властта и извън сѐня, т.е. в реална Москва (доколкото може условно да се приеме като такава). Той се присмива на Сашко (агент на КГБ), както и на самата структура на държавната власт изобщо: „За съществуването на такава фирма като КГБ всеки гражданин на веселата ни империя узнава в доста ранна възраст /.../ завинаги сѐм запазил в паметта си първичното си детско усещане от тази дума: нещо развратно, лигаво, насилническо“. Карнавалният свят непрекъснато се представя полуреално, полуразигравано. В него завесата е вдигната, границите между човека и представителите на властта са заличени, свободата на изразяване и разкриване както на себе си, така и на другия е възможна единствено чрез постулатите на антиутопичното карнавално.

Усещането в „Московиада“ за живота в един безкраен маскарад се противопоставя на идеята за битието в страх, с респект спрямо авторитета в „Лягай долу, звяр!“. Карнавалното пространство в чешкия роман е изпълнено от страхопочитанието на

Спартак към Гросмайстора, от обсебващата апория по идеала за жертвеността. Свободният фамилиарен контакт като един от модулите за реализиране на карнавалното, е подменен от строгата йерархия на взаимоотношенията ученик – ментор. Гросмайстора, избран от системата да подготви децата за тяхната доброволна смърт, се превръща за Спартак „в най-близкия /.../ човек. И водач, разкрил тайните на живота и на смъртта” (Кратохвил 2006: 48). Контактът между тях се реализира в мълчанието: „Изиграх много партии с Гросмайстора /.../ Иначе партиите протичаха в мълчание.” (Кратохвил 2006:50). Карнавалният контакт, изпълнен със свободата на говоренето, е заменен от липсващото слово. Още един от механизмите за карнавала в класическата му форма е отказан в текста. Желанието на субекта да участва в словото, да изразява дивото и несъзнателното е превърнато в забрана. Безмълвието е съзнателно търсено като начин за прикриване, затваряне на съществуващото. То слива субекта с невидимото, лишава го от свободата на разкриване, потвърждава невъзможността на аза в света на идеологията.

Карнавалното равенство в „Московиада” е навсякъде, наред с „карнавалните кошунства, цялата система от карнавални снижавания и приземявания” (Бахтин 1976:141), докато карнавалността на тези действия в „Лягай долу, звяр!” е представена в обърнат вид, лишен от идеята за смеха: „Гросмайстора /.../ провеждаше различни екзерции. По време на тези занимания ни учеше да жадуваме страстно смъртта /.../ На няколко пъти се случи молитвата да премине в истеричен рев, при който децата смъкнаха от себе си расата и подлагаха в екстаз тънките си вратлета на бъдещите бесилки” (Кратохвил 2006:70). Този ритуал в своята същност напомня карнавала, потвърждава живота в „преобърнатия” свят на Манастира. Дори в абсурдната идея за жертвопринасянето на децата в името на идеологията прозира модела на карнавалното като празник на всеунищожаващото и всеобновяващо време, за който говори Бахтин. Карнавален смях като ритуал обаче няма. Като смях-реакция срещу кризите е невъзможен. Тук индивидът не осъзнава абсурдността, напротив той живее в нея, той живее с и за тази абсурдност. И ако в екзерцициите се осъществява пречистването на индивида, то същото това морално и духовно пречистване героят на украинския роман реализира като физическо: „все пак пред теб се белее мивка и ти най-сетне изригваш из себе си целия този ден /.../ цялата тази Москва. Бълваш в самозабрава, невъздържано и радостно” (Андрухович 2009:164).

Едно от задължителните условия за случването на карнавала е карнавалният площад: „В карнавализираната литература площадът като място за сюжетно действие става двупланов и амбивалентен: през реалния площад сякаш прозира карнавалният площад на свободния фамилиарен контакт /.../ И другите места на действието (разбира се,

сюжетно и реално мотивирани), ако могат да бъдат място за среща и контакт на разнородни хора – улици, кръчми, пътища /.../ получават допълнително карнавално-площадно осмисляне” (Бахтин 1976:146-147), пише Бахтин. В този ред на мисли карнавалните елементи се появяват и в пространствените модели на двата романа. Светът като невъзможен е представен в антиутопичните перспективи на пространството. Постмодерната рецепция на карнавала реализира опита за разделяне на реалния от нереалния свят като опит за размиване границите между истинност и фикция. Това съперничество според Фуко е плод на особено „прегъване” на битието, в резултат на което противоположните страни застават една срещу друга. Така борбата е „по-скоро на една и съща форма отделена от себе си” (Фуко 1992:59-60).

В такъв аспект, ако в „Московиада” на мозаичен принцип образът на града е изграден от множество малки модели на карнавалния площад, то тази перспектива липсва в затворения модел на „Лягай долу, звяр!”. В първия роман героят преминава през множество карнавални арени – бирарията на „Фонвизин”, като отразяваща емоционалното състояние на империята, е носител на първите признаци на карнавала; следват закусвалнята и магазин „Детски свят”; кулминацията се реализира в подземията на Москва, в паралелния град долу. Ото фон Ф. попада в „грамадна, голяма колкото Червения площад, осветена от безброй свръхмощни полилеи зала /.../ цялата зала е разчертана като проспекти от предълги маси” (Андрухович 2009:152). В представите за карнавалния площад е отразена абсурдната действителност на съветската власт. Стените на залата генерират образите, които отразяват нейната същност: „инферналните граници на този площад бяха украсени със знамена /.../ с проблясването на черни, жълти и бели лампички периодично се появяваше „Когато отечеството е в беда, не можем да стоим в юзда”. Тук се извършва действието на карнавала в неговата най-пълна същност. Фрагментираната представа за действителност е изобразена като съвкупност от антиутопични модели. Тук присъстват и карнавалните образи-маски в окарикатурена от пишещия визия: баби и дядовци, пирати, индианци, крадци, алкохолици. Целия този маскарад героят алузира с „училище за умствено изостанали”. В контакта между присъстващите, поставени на равни начала, се говори за бъдещето на Русия. Определеното пространство, изпълнено с всички детайли, необходими за карнавала, потвърждава невъзможността на този свят.

Също толкова абсурден в своята несъстоятелност е и светът на карнавала в Кладенеца. Като невъзможен да се случи в реалното битие, той се разпада. Разпада се с него и идеята за пречистването на държавата чрез жертвената смърт на децата. Образът на Манастира обаче е стерил. Лишен е от цветността, от помпозните декорации и звуците на

карнавалното шествие. Чувството, че светът е изграден от риториката между образи и символи, никой от които не е валиден в своята цялост, предизвиква тъжното усещане, че идеологията в антиутопичната си същност все пак е успяла, докато в украинския роман представянето на същата тази тоталитарна идеология предизвиква смях, поставяйки под съмнение възможността за нейната реализация.

Придвижвайки се в пространството, героят на „Московиада” стига до кулминацията: конферентната зала, в която се провежда държавния симпозиум. Така карнавализацията на съществуването е препотвърдена и в последната част на романа. Тук всички присъстващи са с маски. Президиумът на събранието включва седем маскирани: Иван Грозни, другаря Дзержински, Ленин, Монин-и-Пожарски, генералисимус Суворов, Екатерина Втора и Анатолий Иванович. Тези маски Ото фон Ф. припознава като символите на руската власт. Постига се профанацията като един от основните мотиви за карнавализацията на литературата. Присъствието на невъзможните в настоящето лица преобръща представата напълно – симпозиумът на държавните представители се трансформира в „съборище” на мъртъвци.

Маската като образ символ маркира прехода между вътрешно и външно. Маскирането се явява граничната зона, в която са положени различните версии на един и същ индивид. Така тя функционира не само като възможност за изразяване на „пожелания” себе си, но и като начин за прикриване на същността. Маската скрива лицето, т.е. реалното. Лицето като символ на истината е заменено от нея, а тя представя битието като фалшив карнавал. Опозицията маска – лице се оказва конфликтният двигател между реално и нереално. Маската, която скрива житейските видимости, недъзите на реалността, е задължителен атрибут в театъра на абсурдите. Лицата зад нея всъщност са обобщеният образ на държавата. За да се впише в този свят, образ на маскарада, Ото фон Ф. също слага маска – на шут. Само така може да бъде част от този карнавал. Това донякъде обяснява и цялостното развитие на образа му от самото начало на романа – в своята ирония към заобикалящото, в нелогичността на постъпките си той всъщност открива единствената възможност за преодоляване на тоталитарното. Но маската на шута е и знак на нарушената комуникативност, маркира другостта, отчуждението и самотата на клоуна, който никога не успява да се впише напълно сред останалите образи маски. Така карнавализацията на живота присъства осезаемо в идеята за безкрайното маскиране на действителността. Чрез маската се изгражда и представата за света като абсурден хетерогенен плурализъм. В гротескните образи на представителите на империята, прикрити зад маските, повествуващият събира в едно високо и ниско, трагично и комично, реално и фантастично, грозно и красиво.

Събранието на държавниците се оказва карнавално-пародирана игра. Ото фон Ф. попада на неизбежните пороци и слабости на империята. Именно в пространството на карнавала се реализира несъстоятелността на тезата за новата реабилитирана тоталитарна система. Пресечната точка на многобройните реалности, непрекъснатата смяна между лица и маски реализират невъзможността не само на карнавалното действие, но и на живота изобщо.

Тази несъстоятелност при Кратохвил се изразява чрез илюзорността на възможното изкупление на грешките на държавата. Карнавалният мотив за смъртта като прераждаща и обновяваща сила е закодиран в митологията за детския кръстоносен поход. Провалянето на идеята унищожава опциите за реабилитиране на тоталитарната страна. Оттук следва и развенчаването на краля на карнавала – Гросмайстора. Той заедно със Спартак изграждат т. нар. от Бахтин чифтни образи, което асоциира и с представата за смяна и за криза (развенчаване и коронация на двойника). Декоронацията на краля обаче е фиктивна, реализирана е от самата държава, а не от преките участници в карнавала (децата). Това преобръща общовалидната представа за обряда - развенчаването изисква задължително и увенчаване. Двуполюсността на ритуала отново не е реализирана по законите на карнавалното действие. Липсва шутът – този, който трябва да замени истинския крал. Спартак е образ, лишен от шутовските маниери. Липсват както маската, така и пирът и смехът. Отново в карнавалния свят карнавалното действие не се случва.

Опитът за бягство след декоронацията (реализирана като изчезване на краля) не е бягство от желанието за самопожертвование, а напротив – децата, водени от Спартак, трябва да избягат, да се съхранят, за да реализират тази идея заради и въпреки Гросмайстора. В абсурдността на случващото се се проявява идеята за света като антиутопия. Напускайки карнавалния топос на системата, децата попадат на истинския карнавален площад: „Беше Първи май, празникът на труда, ликуваща манифестация на младостта на света /.../ от няколко улици срещу нас вече крачеха огромни тълпи хора. Ние моментално се смесихме с тях и така се скрихме като игли в купа сено. И въпреки че доста се отличавахме с дрехите /.../ в този весел карнавален ден не биехме чак толкова на очи /.../ И сега внимавайте, /.../ внезапно изскачам от тълпата и се шмугвам в една безлюдна пресечка, клякам до решетката на канализацията /.../ в канала цареше полумрак” (Кратохвил 2006:115-116). Тук за първи път карнавалът е представен в истинския му облик – с музиката, с карнавалните маски и шествия. Лишени от правото на карнавалност обаче, героите не попадат в него, а само преминават през него. Униформите им се сливат с карнавалните дрехи, но ако в шествието при другите дрехите прикриват личността, при децата те по-скоро я разкриват. И затова като не успяват да се впишат в карнавалното, те се спускат надолу. Карнавалните шествия се

явяват само фон на бягството.

Бахтин говори за особените стойности на пространствата горе и долу при културната рецепция на карнавала. Преминаването долу се свързва с алюзията за своеобразна смърт, за пречистване и прераждане на индивида. Както при Андрухович, така и при Кратохвил тази рецепция е реализирана напълно. Преминавайки през долните пространства на своите антиутопични реалности, героите получават възможността за реабилитиране на личността, за възстановяване и своеобразно спасяване на аза.

Няма карнавал без карнавално слово. В карнавалната реч се подчертават дефектите и абсурдността. Това е безсмисленото, пародийно слово. В него са смесени високия и ниския дискурс. Така словото на имперските идеолози, на което Ото фон Ф. става свидетел, вече не е утвърждаващото, а напротив – развенчаващото слово. То активно преобръща значенията, триумфално размесва стойностите в една непрестанна катахреза: „Това ще е нашето последно и вечно възкресение /.../ Отсечените ръце и крака отново ще се сраснат в едно цяло. Идеята, пфу, за независимост ще претърпи глобален крах /.../ Милиони хора само това и чакат – да бъдат провъзгласени за роби /.../ Защото всяка Империя е една велика цел. Хилядолетна Цел. Това е покоряването на света, това е безсмъртието на мумиите в мавзолеите” (Андрухович 2009:177). Речта на идеолозите, в нейния комичен, празнично-карнавален вариант, води до неразбирането на действителността от Ото фон Ф. Идеята за бъдещето на Русия се разкрива като несъвпадане на гледните точки. Така Бахтиновата концепция за разноезичност и диалогичност на културния свят откриваме и в „Московиада”. Провокиран от карнавалното слово, фон Ф. разбира, че трябва да се „разиграе” и развенчаването като „отрицателно разобличаване от морален или социалнополитически характер” (Бахтин 1976:144): „главата ми бясно дрънчеше, целият президиум бурно празнуваше по случай края на речта /.../ Стълбите бягаха под краката ти. Залата се въртеше /.../ Ти спря. Вдигна ръка /.../ изстрелите от твоя пистолет прозвучаха равно и уверено. Ти беше решил да ги довършиш всичките – методично и последователно, куршум след куршум /.../ Ти натъркаля целия президиум, макар че нямаше дори капчица кръв – само спарени стърготини се сипеха от простреляните им дървени глави и черепи и беззвучно мигаха механичните им очи. /.../ Плъховете дерибействаха /.../ Край вратата се бяха скупчили десетки маски” (Андрухович 2009:185-187). Карнавалният свят потвърждава битието като антиутопично. Всички тези маски се оказват манекени-символи. Липсата на човешкото отрича възможността за реалност. В антиутопичното фантазията взема превес, за да изобличи напълно участниците в маскарадния живот на империята. Подмяната на истинския крал с карнавалния се осъществява: „царят на плъховете, йерарх с размерите на голямо куче,

разпарчетосваше някакъв нещастник с черен чорап” (Андрухович 2009:187).

Карнавалът свършва. Време е и Ото да свали маската: „Оставаше ти да свалиш маската на клоун. И да стреляш в дясното си слепоочие. Поне от тебе няма да се посипят стърготини” (Андрухович 2009:187). Налице е идеята, че той е единственият, истинският, автентичният. Прочетено през Бахтиновата теория, самоубийството на Ото фон Ф. обговаря тезата за символичното убийство на цяло едно поколение украинци, родени и израснали под съветската власт. Това е нужното, задължително убийство–пречистване, за да последва прераждането на независимия, реализирал се аз.

Както в „Московиада”, така и в „Лягай долу, звяр!” авторът играе с иронията, с черния хумор по отношение миналото на тоталитарните режими – пародира ги, изобличава ги в тяхната несъстоятелност, потвърждава абсурдността на идеологиите им. Но ако карнавалният смях в „Московиада” е превърнат в придвижваща повествованието напред сила, то в „Лягай долу, звяр!”, колкото и да са съмнителни традиционните представи за разказването, светът е изграден като сериозен, репресивен, обсебващо идеологически. В чешкия роман карнавалната смърт е лишена от публичността, от фойерверките на карнавалното действо, от спонтанността. Тя е тиха, внимателно обмислена и решена. Тя няма свидетели. За нея се научава постфактум. След поредната смърт-прераждане на децата от Кладенеца следва истинската смърт като невъзможност за преодоляване на историята: „Карл Либкнехт или още Джонатан Хютън. Самоуби се някъде през 1974 година”, „Стюарт Брайън (Олег Кошевой) се гмурна в мексиканския залив на огромна дълбочина и там си преряза тръбата, подаваща кислорода. Дейвид Фейлз (Жан Пол Марат) прескочи оградата на военен обект, пазен от бесни кучета, и се остави да го разкъсат на парчета” (Кратохвил 2006:127, 132. В карнавалния свят на романа за пореден път всички карнавални постулати са отказани.

Когато се връща 50 години по-късно в Бърно, Спартак, вече като Франклин Джоунс, разбира, че Гросмайстора е жив. Срещата между тях предполага „разиграване” на ритуала за сваляне маската на краля. Детронацията обаче отново не се случва, защото е заменена от последната партия шах между двамата: „Гросмайстора ме изчака да седна. А после направи първия ход (защото беше с белите фигури, както в онази нощна партия). Но ако тогава в Кладенеца той ме водеше /.../ сега аз знаех наизуст безсмъртната партия /.../ Започнахме с пешка пред царя и продължихме с бърза атака /.../ до позиционното жертване на пешка в седемнайсетия, жертва, от която после неудържимо се разиграва великолепната матова комбинация на белите” (Кратохвил 2006:141-142).

Началото и края на взаимоотношенията между героите са свързани с шаха. В този смисъл той се превръща в един от организационните принципи на текста. Създава се

алюзия, че в партията шах се разиграват не фигурите, а самия живот и отношенията между Спартак и Гросмайстора. Символиката отвежда и към древността, когато владетелите са изигравали партия шах непосредствено преди заминаването им на война. В този контекст, това е не само игра с противника, но и своеобразно съревнование със смъртта. Изборът Гросмайстора да бъде с белите фигури отпраща и към идеята за цветовата им символика, обяснена в Павичевия разказ „Партия шах с живи фигури” (Павич 2000:5-23). Главният герой Коич обяснява, че черният цвят като най-старият съдържа всички други цветове, докато белият олицетворява дявола, тъй като той може да се преобразява само в бели неща. Затова партията между героите в „Лягай долу, звяр!” може да се разглежда като своеобразен двубой между доброто и злото. Победата на Гросмайстора над Спартак е победа на авторитета, на представителя на държавата над личността. Тази победа е и невъзможността за развенчаването на карнавалния край. А без развенчаването му като едно от организиращите карнавалния спектакъл действия, карнавалът не може да приключи. Следователно, докато карнавалният крал живее, карнавалът на антиутопията продължава.

Тази идея се потвърждава и от представата за звяра, който се появява за първи път в заглавието на романа и след това за втори – в самия му край: „Дояждам порцията си, оставям встрани салфетката и почесвам малкото помиярче под масата (ставай, звяр!)” (Кратохвил 2006:150). Зад маската на малкото „помиярче” остават всички деца, които системата е избрала за своята идеологическа задача. И колкото и да се опитва да реабилитира идентичността си, да скрие спомена, звярът е в Спартак. Затова и декоронацията, както вече казахме, е невъзможна. Липсва чифтната двойка на образите антиподи. Спартак не може да подмени краля в ролята си на противостоящ му, защото той всъщност е неговото продължение в бъдещето. В едно абсурдно, карнавално битие, лишено от карнавалните си практики, всичко се повтаря.

Светът в „Московиада” за пореден път е абсурдизиран и в самия си край. А един безсмислен свят изисква своите също толкова алогични знаци. Появата на „натежалия полужив сом” напомня отново алогичното. Рибата като неделима част от водата е символ на живота. Сомът обаче е „полужив”, следователно и самият живот е на границата. Затова той може да се разглежда и като алюзия за смъртта – както на личността, така и на самата империя. От друга страна, самата смърт се оказва единствена възможност за бягство от империята – Ото фон Ф. получава сома от самовзривилия се в закусвалнята „депресар” и с „куршум в черепа” отпътува за Украйна: „Понеже не може човек дълго да се заседява на мястото, където се е самоубил, трябва непременно да се придвижваме. Аз се придвижвам към къщи...” (Андрухович 2009:189).

Карнавализацията на постмодерния наратив в разглежданите романи се случва като придвижване през проекцията на един невъзможен свят. Забраната за карнавала обаче, загубата на карнавалните мотиви и карнавалния смях в „Лягай долу, звяр!“ води до трагедията на обществото, до драмата на личността в невъзможността да се утвърди. Всяка една от загубите на карнавалното начало води до унищожаване на идеологията за сметка на антиутопията. Невъзможна се оказва тя (идеологията) и в „Московиада“. Преизпълненото с карнавализация пространство на текста отрича всяка възможност за съществуването като реално. Карнавално-маскарадното пародира не само действителността, но и самата идеология.

Литература

Андрухович 2009: Андрухович Ю. "Московиада", ИК "Парадокс", прев. Албена Стаменова, С., 2009, 244.

Бахтин 1976: Бахтин, М. Проблеми на поетиката на Достоевски. София, Наука и изкуство, 1976.

Бодрияр 2003: Бодрияр, Ж. Системата на предметите. София, прев. В. Стойчев, ЛИК, 2003.

Еко 2001: Еко, У. Съществуването като безкрасен карнавал. – В: Факел, прев. А. Велева, бр.1/2001, 85-87.

Кратохвил 2006: Кратохвил И. „Лягай долу, звяр!“, изд. „Колибри“, прев. А. Пенчева, 2006, 152.

Павич 2000: Павич, М. Партия шах с живи фигури. – В: Факел, прев. Х. Василева, бр.2/2000, 5-23.

Фуко 1992: Фуко, М. Това не е лула. – В: Генеалогия на модерността. София, прев. В. Градев, Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1992, 80-115.

Hutcheon, L. The Politics of Postmodernism. London and New York, Routledge, 2002.

Деница Митева е магистър по специалност „Славянска филология“, професионална квалификация магистър по славистика (сръбски език и литература) и българистика в СУ „Св. Климент Охридски“.

Електронен адрес: deni_iv.miteva@abv.bg

ПОРНОМОДЕРНИЗЪМ – ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ЛЮБОВТА В РАЗНОЛИКИЯ РОМАН „ПЕРЛЕНО ПОРНО” НА ИРЕНА КАРПА

Сабина Иванова

Анотация: Настоящият текст е курсова работа, написана и защитена по време на магистърски курс „Най-нови славянски литератури“ през 2011 година и има за цел да представи романа „Перлено порно” на младата украинска писателка Ирена Карпа. Този роман е вълнуваща антиизповед на постмодерния човек. Изхождайки от базисния текст на Карпа, в курсовата работа се прави дисекция на отношенията човек – любов – порно в условията на свят, който никога не е бил толкова свободен. И толкова объркан.

Ключови думи: порно, постмодернизъм, Карпа.

Порно (разговорната форма от думата „порнография”) идва от старогръцкото „порне” – проститутка и „графос” – рисувам, изобразявам. Терминът е свързан със специални мъже в Древна Гърция, които записвали имената на опитните проститутки в своите хроники. Порното винаги е намирало своето място във всяка една култура и епоха. По време на мащабни разкопки на древния град Помпей, проведени през 1860 година викторианското общество е шокирано от намерените мозайки и стенописи, които изобразяват еротични сцени, напълно опровергаващи дотогавашните представи, според които Рим е общество на високите морални норми и ценности. В историята на изкуството могат да се открият редица примери за творби, които съдържат в себе си основата на порно-естетиката. Такива са „Декамерон” на Бокачо, произведенията на маркиз дьо Сад, в източните култури това са сборници като „Кама Сутра”, в Япония и Китай още от древността съществуват графики, изобразяващи половия акт и др. В киното порнофилмите възникват още в началото на века, като за първи филм в жанра спорят два филма – един от Франция и един от Аржентина, заснети в периода между 1907 и 1912 г.

Тъй като порното е жанр, чиято основа е сексът и в него непосредствено и директно се показват човешкото тяло и половият акт, то от една страна е обвързано с редица забрани (което го прави още по-търсено и популярно), а от друга – натоварено с негативен смисъл и всяка обществена или културна проява, която излиза извън общоприетите граници и норми, или пък олицетворява липсата на вкус и естетика, веднага бива наричана „порнография”. На пръв поглед, изглежда невъзможно порното и изкуството да имат допирни

точки, тъй като през по-голямата част от своята история, изкуството е било натоварвано с морализаторски функции. С настъпването на епохата на постмодернизма обаче, тази роля започва да се разколебава, поставя се въпросът, дали изкуството трябва да „живее“ за другите или просто може да съществува само по себе си, без да е непременно „високо“ или „ниско“, без да е носител на етични норми, ценности, без да е необходимо то да играе ролята на възпитател или да поставя рамки само на себе си и да определя кое е добро и кое – не.

За постмодернизма са характерни новият поглед към историята (като според Бодрияр историята вече не съществува, ние я симулираме), граничните състояния на психиката и физическото тяло, сливането на едно изкуство с друго, размиването на рамката, на понятието време и пространство (това може да се види и в изобразителното изкуство в картината на Дали „Упорството на паметта“, където часовниците се стичат и губят формата си, така че стрелките по циферблата вече не могат да продължат обичайния си ход). Изкуството започва да се освобождава от своята почти родителска функция спрямо обществото, без да се освобождава от натрупаните културни пластове, които стават все по-необходими на твореца да твори и на аудиторията, за да възприеме. Дали ако историята се възпроизвеждаше, както твърди Бодрияр не би се появил нов Шекспир, който да каже, че животът е порно и всички ние сме актьори, всъщност е въпрос, който би могъл и да получи отговор в пределите на постмодернизма. И този отговор идва в романа „Перлено порно“ на Ирена Карпа.

Романът „Перлено порно“ на украинската писателка Ирена Карпа е пресечната точка между постмодерното изкуство и постмодерната любов. В него се извършва трансформация на любовта, която се превръща в „порномодернизъм“. Тя добива своята нова форма чрез омразата, пътуването, непрекъснатото движение, трансформира се паралелно с трансформациите на човека и си остава непроменена, заедно с това, което човекът не е променил в себе си. Порномодернизъм, това е разголването на любовта на съставните ѝ части и представянето ѝ без подсладители. Това разголване е осъществимо единствено в постмодерния роман на Карпа – широкоспектърен, многообразен, непредсказуем, стоящ на прага между реалността и съня, изживяното щастие и кошмара.

Самият роман е толкова разнолик, колкото разнолики са и героите му. В постмодернистичния роман на Карпа, който можем да наречем „порномодернистичен“, са изразени множество гледни точки, в зависимост от това как се разглежда романът. Той дава различни възможности за четене. От една страна, може да бъде възприеман като енциклопедия на съвременния живот с всичката му обърканост и невъзможността на човека да се ситуира в дадено пространство, да установи към коя култура принадлежи, героят на

Карпа е винаги на границата на глобалното и националното, опитва се да живее без граници и предразсъдъци, но винаги попада под ударите на стереотипите (независимо дали са свои или чужди). „Перлено порно” е роман за начина, по който се променя животът, за непрекъснатата липса на Човека в реалното време и пространство и в същото време за виртуалното му присъствие, което почти винаги се оказва недостатъчно, за да донесе усещане за пълнота. „Перлено порно” е и роман за любовта, която обаче никога не се случва, а е плод единствено на съня, фантазията и спомена. Романът е и наръчник за оцеляване по време на една „Оранжева революция”, защото както казва героинята на Карпа: „... трябва да обуваш чорапогащник под панталона. И в него да си загащваш тениската... Иначе е студено.” (Карпа 2005:102). Това е книга и за човека, който живее на изток от рая и на запад от нирваната. Не може да се каже дали „Перлено порно” е роман за любовта или секса, за политиката или аполитичността, за любовта към пътуването или за любовта към завръщането, за нуждата на човека да бъде сам или сред себеподобните си, защото смисълът никога не е там, където е героят. Може със сигурност обаче да се каже, че това е роман, който съдържа в себе си много други романи. Първият е този, който се случва в разказите на главната героиня, вторият – който се развива в бележките под линията, всяка една любовна история е един недовършен разказ, всяка една спомената личност е роман, който е започнат, но неразвит и незавършен. И чарът на всичко изчезва, ако то придобие завършеност, като това се отнася в най-пълна сила за героите на Карпа. Изплетена е паяжина, губи се представата за това къде се намира изкуството под формата на творческия акт в романа и къде – реалността, къде е измислицата и фикцията, има ли изобщо такава. Тук порното преживява своята трансформация – от нарицателно за пошлост, то придобива перлен отенък в един красив сън, сън за любовта такава, каквата е – дива, сурова и извисена дотолкова, доколкото се случва над морското равнище.

В предговора на романа Юрий Андрухович казва: “Оки-доки, тя ще спаси света, но кой ще спаси нея? Толкова незряла и проникателна, проникновена, неравна и нервна, съпричастна към всичко и отговорна за всичко...” (Карпа 2005:12) “Браво!!!” отново пиша в полето на ръкописа ѝ, защото се кефя на святата ѝ омраза.” (Карпа 2005:11).

Омразата е другият роман в романа “Перлено порно”. Героинята на Карпа мрази Европа, но пътува в нея, мрази държавата си, но не би живяла в друга, мрази революцията, но въпреки това е на площада, мрази администрацията, от която обаче зависи, мрази реда, но все пак се старее да го въведе в живота си, мрази глупостта, но е обградена от нея, мрази мъжете, които е обичала и най-вече мрази настоящите им жени, тя мрази с всички сили, защото това чувство за нея е инстинкт за самосъхранение, начин на живот, а понякога е

просто националният спорт в страната на Катакана Клей, главното действащо лице в романа.

Пътуването на Катакана е другият код, зададен в романа. Героинята на Карпа винаги е в движение, тя няма отправна точка и крайна цел, няма постоянен адрес (защото “пънкарите нямат собствени жилища”) и често по време на пътуванията си не може да се локализира: “Общо взето, просто се возехме. Какво още да ви кажа? Пътувахме насам-натам из Европа и оставяхме на всички огромни бакшиши. Мразехме я тая долнопробна Европа. Гадеше ни се от нея. „Fuck capitalism, fuck imperialism.” (Карпа 2005:16). В своите пътувания Катакана търси пътя към себе си. В нейния хаотичен свят, който се сгромолясва при всеки опит за подреждане, няма място за покой и заstopоряване. Тя посреща Нова година във влака (всичко, което се движи, е нейн дом), “вози се” някъде из Далечния Изток или Близкия Запад, движението е една от многото ѝ същности.

Движението към следващия живот е другото пътуване на Катакана. Тя вижда смъртта си – дори в смъртта си тя не може да бъде статична – и подкарва автомобила си към пропастта (което е и алегория на множество от нейните решения, най-често тези в личен план): “Смъртта на Катакана Клей, както тя вече каза, трябваше да настъпи от вода. И нищо друго... Катакана знаеше, че вляво от пътя има урва... На завоя реши да не завива и леко подаде газ, за да влезе веднага в пропастта. Това ѝ се стори фатализъм... Не, трябва просто да потънеш в морето, трябва и да изплуваш от него и да изтеглиш със себе си най- голямата сияйна риба.” (Карпа 2005:237). Дори смъртта обаче не е в състояние да убие Катакана, защото тя винаги намира начин да продължи своето пътуване, независимо дали има цел или посока.

Героинята на Карпа е и в непрестанно търсене на любовта, която нерядко дава смисъл на живота ѝ, но така, както ѝ е трудно да се задържи на едно място, за нея и в любовта трябва да има движение, защото иначе дори и тя не би имала смисъл: “Ех, противоречивост е твоето име, съпруге мой... С една дума,

ИДЕАЛНИЯТ МЪЖ Е ХИБРИД МЕЖДУ
БАНКОМАТ И МИЯЛНА МАШИНА.

(Карпа 2005:36)

Сънят е другата реалност на Катакана, сънят и спомените: ”Припомням си една неотдавнашна историйка – насън ли беше или наяве, никой не можеше да каже. Случва се, нали знаете, в главата ти да е мъгла и не можеш на никого да дадеш гаранция спиш ли или си в съзнание... казват, че някой веднъж така бил прокълнат – до смъртта си да ходи в полусън.” (Карпа 2005:45). При нея никога не е докрай ясно, коя част от “историйката” се е била реалност и коя е плод на нейното въображение, дали разказаното от нея се е случило с

нея или с някой друг. Но освен насън, любовта на Катакана е непрекъсната нейна спътница в реалното ѝ битие (доколкото тя има такова). Героинята на Карпа непрекъснато доказва, че няма нещастна любов, тя може да бъде изчерпана, несподелена, фатална, но тя никога не може да бъде напъхана в клишето “нещастна”, дори когато Катка, главната героиня, намира всичките си “парцалки” в куфара пред вратата.

Именно в нейната смъртоносна гонка с любовта се заражда “перленото порно”, единственият начин тя да изрази себе си – незахаросана и неподправена. Такава може да бъде Катакана Клей – откровена, само такава може да бъде и любовта ѝ.

Пътуването към “перленото порно” започва още в самото начало на романа. И в това начало първото, което читателят вижда е, какво е средството, с което ще стигне до там. Това е мощният розов мерцедес, който събира... Боклук. Катакана ни казва своята древна китайска поговорка: „Каж ми какво извърляш на боклука, за да ти кажа какъв си”. Именно чрез боклука тя опознава човека – чрез изхвърлените от него любими неща, навици, се разбира целият му живот и всеки един клошар, който рови из кофата ни за боклук знае повече за нас, отколкото ние самите. Тогава идва големият розов мерцедес, който да закарва обелките от живота ни към “седефеното небитие”. Така, както се образува перлата – след попадане на песъчинка в мидата, се образува и перленото порно, след попадането на боклука в някакъв приказен канал, който да го отведе до страната на сънищата и да го трансформира в красив сън или една по-щастлива реалност.

Катакана започва пътуването си първо отправяйки се на Изток, но не за да търси просветление, да настрои чакрите си или да преоткрие себе си. Не, тя тръгва, защото е заинтригувана от една жена. И тази жена е новата “изгора” на поредната нейна любов (за която не е ясно дали е бивша, настояща и дали няма да се окаже бъдеща): „... един не съвсем хубав ден всичко в кутийката на моя живот ми дотегна... момичето със синьо сари и сребърни украшения, ми замириса на приказка. Дося ми се и аз да вкуся от тази баклава, наречена Синта. Желателно заедно с кекса, наречен Майнес.” (Карпа 2005:52). Любовта на Катка е откровена – тя не пърха в облаците, а лети в тях със самолет по “до болка познатия маршрут” – “Киев. Амстердам. Сингапур. Джакарта. Джокджакарта.” (Карпа 2005:52). Може ли това да бъде до болка познатия маршрут на разочарованието, както и просто едно пътешествие, което се е повторило до втръсване, е въпрос, на който дори Катакана не би могла да отговори заради присъдата на полусънното състояние. Но със сигурност това е маршрутът на желанието ѝ. Тя сравнява хората с различни видове храни (и всичките сладки), може би от една страна, защото човекът може да разпознава сладкото още с раждането си, от друга страна, защото тя иска да ги изконсумира и да утоли желанието си, след което остатъците от

тях (а и себе си) да даде на розовия мерцедес и те, заедно с всички бокуци от миналото, да поемат към дестинацията “Перлено порно”. Въпреки всичко обаче, тя винаги си оставя врата, през която да може да избяга и да се спаси.” Към Майнес се привързваха всички, които не ги мързи. Всички, освен Катакана Клей. Защото тя можеше само да привързва към себе си. Самата тя дори когато обичаше, никога не изпадаше в зависимост. Поне така ѝ се струваше на нея.”(Карпа 2005:69) Дори когато е готова да изведе генерално твърдение за себе си, Катакана го подлага на съмнения, в което винаги влага своята самоирония. С това героинята на Карпа винаги успява да избяга от позицията на човек, който генерализира и съумява да приеме живота си с необходимата доза сарказъм. Защото благодарение на него, тя печели винаги, дори когато е преживяла някакво поражение, съумява да го обърне в своя полза: “ Не получих любов, нито дори тялото на Синта, заради които дойдох, но все пак се връщам като Победител. Истината, която постигах в един, изглежда, съвсем незначителен момент, ще ми помага да се измъквам от най- дълбоките задници и брейкдауни.” (Карпа 2005:72).

Истинската причина за нейната самота обаче не е в смешните ѝ любови, в техните ревниви приятелки или в нейната непоносимост към постоянния адрес. Тя носи в себе си една особена депресивност, която е свързана с вродената ѝ нужда за движение, екзистенциално или пък просто физическо. Ако тя започне да води живот, характерен за всяка втора жена, която чете книгите на Коелю или прелиства списания за мода, Катакана би спряла да бъде това, което е. Тя съществува на базата на отрицанието, защото е пънк, защото така ѝ харесва повече, защото отрицанието е нейната същност. То показва суровата природа на живота, на всичко земно и човешко, което бива пакетирано в абстракции и сложни думи, с които да се прикрият голотата или жестокостта на думите. За нея любовта не е достатъчна, за да бъде щастлива. Любовта не е нищо повече от порното, но за да се разграничи от него, блести в по-нежни отблясъци, случва се само насън или изобщо не съществува. Дори в очите на Майнес Катакана е неразгадаема, правеща всичко напук, така, както той разбира яденето на сладолед в зимните дни – че това е начинът на източноевропейците да кажат, че могат да правят каквото си искат. “Така да е.” – примирено казва Катакана, но дори тази примиреност тя се надсмива над елементарното обяснение на необяснимото, дадено от нейния скъп западноевропейски приятел.

Голямата любов на Катка (другата освен пътуването) – Асколд, не успява да издържи на ритъма ѝ на живот. На “шибаната бохема”, която винаги съпътства всичко, което ѝ се случва, непрекъснато е заобиколена от хомосексуалните си приятели или от приятелките, които ѝ споделят за новите си козметични придобивки. И тъй като не успява да издържи, се връща при съпругата си – Вика – или както там ѝ е името, защото е под

достойнството на Катакана да го запомни, за да ни го спомене. И тук Карпа показва своята героиня като най-обикновен човек, който винаги търси недостатъци у този, който го застрашава. Разгръща се епична битка на фона на Оранжевата революция. От една страна Катакана е част от тълпата (нещо, от което винаги е страняла и противоречащо на всичките ѝ принципи), от друга страна – тълпата вече е престанала да бъде това, което е била. Жените със скъпи палта раздават чай на студентите, а мутрите черпят с бонбони. А личната, малка битка на Катакана, е с жената на нейния Асколд. Докато Украйна се бори за премахването на чуждото влияние от територията си, главната героиня се бори да си върне руснака, който бяга от нея в противната ѝ Москва. В същото време героинята е разочарована, защото идеята на революцията се е комерсиализирала и все повече хора започват да извличат дивиденди от него, да продават тениски, шапки и шалчета, политиците и музикантите се възползват от настроенията на масата, за да натрупат печалба. На фона на тези събития отново се прокрадва самотата на Катакана, гледайки се в огледалото, започва своя самоанализ кой е човекът, който я гледа от другата страна и дали не е време да осигури праволинеен живот за него.

Когато ни отвежда в Шри Ланка, Катакана отново не пояснява къде се намира точно – в спомени за миналото ѝ, или в спомени плюс фантазии. Там тя отново е с Асколд и продължава пътя към своето проявление на любовта. Единственото, което иска е да се почувства физически по-добре. И го постига чрез молитва, в чийто край обобщава: “А пък можеш да се молиш на който и да е Бог, в който и да е храм. На Бога това само му е приятно.” (Карпа 2005:115)

Когато на Коледа Катакана остава сама на острова в Балтийско море, тя осъзнава параметрите на физическата самота. Изолирана от света, от хората, които уж трябва да обича, и да я обичат, единственото, което отново може да направи е да се самоанализира, да наблюдава, да търси смисъл в себе си и за пореден път да открива унищожаващата я празнина. “Сивото небе и сивото море са напълно самостоятелни явления и най-страшното в тях е тази граница – недостъпната ивица на далечната мъгла. Ако дълго се вглеждаш в нея, всичко в средата се напъга и се усеща някакъв едва забележим тегнещ страх. Нещо неминуемо и едновременно краткотрайно като сексуално влечение. В тази ивица без съмнение се събират плътската любов и свещената смърт.” (Карпа 2005:165 – 166). Тук Катакана метафоризира житейския си опит, представяйки го като сливането на морето и небето в хоризонта и разделянето им от мъглата. Тя проектира в тях своя живот и едновременно с това своята смърт. Вижда привличането между явленията, за които е невъзможно да се срещнат, но чрез оптичeskата измама на хоризонта, човешкото зрение ги

„събира” в далечината. Такъв е и животът на Катакана – сливане между несъвместими неща и явления, непрекъсната жажда за живот, гарнирана с търсенето на смъртта, непрекъсната борба на инстинкта ѝ за деструкция и този за оцеляване, една оптическа измама на всичко, което тя вижда.

Сънищата на Катакана Клей са еднопосочният билет за нейното перлено порно. Още докато е в Далечния Изток заедно с Майнес и Синта, тя започва да сънува мястото и човека, които са ѝ необходими, за да бъде щастлива, но те сякаш са все още забулени в мъгла, подобна на мъглата, разделяща сивото море от сивото небе. “Сънувам някакво езеро, мътна локва, Асколд, който иска да ме замъкне да се къпем, аз се съпротивлявам, закъснявам за влака. Отскубвам се.” (Карпа 2005:56). Тук Катакана сънува мътната вода, която е израз и на неяснотата, настъпила в съзнанието ѝ. Ако според теорията на Юнг тя е символ на живот и женското начало, то Катакана вижда в нея смъртта си, около нея винаги има вода, в която тя е потопена, героинята на Карпа е винаги в търсенето на най-сияйната риба, на един постоянен житейски риболов за надежда. И знае, че няма как да я открие в мътните води, в които няма смисъл да се дави.

През пътя на съня се стига до нейното перлено порно, то е нейното любовно писмо към този, когото тя иска – “безлично и силно”. Нейната сексуална фантазия е наречена от “Anonymous” стегната, мъчителна и банална. И че в нея прозира желанието ѝ към анонимния руснак Асколд. Там Катакана е със своята “безлична любов”, в “адски горещите планини”. Нейният безличен обект на желанието плува в планинския ручей и тя тръгва след него, може би защото иска да потъне, да бъде спасена или да извади от дъното нейната златна рибка. Но може би тя е същото за някой друг, за този, който я очаква на брега. Любовта на Катакана е предназначена за директна консумация, тя минава през всичките ѝ сетива, през зрението, защото тя иска да запомни всички линии и форми, през обонянието, защото иска да запомни аромата. В същото време, Катакана знае, че любовта не е безкрайна величина, тъй като и човекът сам по себе си е обречен на ентропия, на това е обречена и любовта му. Затова, в каквито ѝ възвишени форми да я облича, тя знае, че трябва да я изживее тук и сега. Все пак, тя е наясно, че великата, голяма, истинска и безсмъртна любов не е нищо повече от порно, което, за да бъде различавано от чисто плътското изживяване, е оцветено в перлени отблясъци, може би за да изглежда малко по-добре.

Самата героиня прави анализ на всички приказки, с които биват възпитавани децата, за да докаже, че човекът е подготвян за пътуването към „перленото порно” още от най-ранните си години.

Първи пример Катакана дава с “Варила баба кашица”: “Това е първата

сексуална игра, когато са ни драскали по дланта и са прокарвали по нея пръстче... но защо не пренесем подобна нежност в сегашния си живот? Много е еротично.” (Карпа 2005:214) Следващ пример дава с обяснението на това защо мащехата никога не пуска Пепеляшка на никакви балове. Героинята на Карпа всъщност развива теорията, че мащехата е позитивната героиня в приказката, защото по този начин спасява Пепеляшка и я опазва единствено и само за принца. След това за „доброто момиче” има добър финал: “Тя пораснала и дочакала Звездния си миг.” (Карпа 2005:215).

Третата приказка, която Катакана анализира, е тази за Маша и мечока. Когато Маша се прибира, тя вижда, че някой е носил обувките ѝ и е ял от храната ѝ. В тази история Катакана вижда подготовката за съвместния живот и понякога се оказва, че мечокът-натрапник – това всъщност сме ние.

Героинята на Карпа заключава, че: “... главното е колкото и страшна да е приказката, крайт да е хубав...Въпреки че точно порнофилмите разказват приказки... легендата, разбира се, е хубаво нещо, но давайте да я възприемаме символично.” (Карпа 2005:213).

Катакана Клей възприема живота като изкуство, в което непрекъснато вплита своите фантазии, небивалици, сънища, липси на любов и нейната невъзможност да се впише в определено пространство. Тя не може да установи мястото, в което иска да живее, защото се страхува от реда и навика. Катка буквално разкоства всички формули за любовта и се провиква, че кралят е гол. И вездесъщата любов не е нещо повече, от задоволяването на едно желание, което хората, боейки се да назоват по име, наричат “безлична любов”. По този начин, страхувайки се да дават имена, те се обричат на реална самота и виртуален живот. Защото въпреки твърдението, че живеем в разкрепостено общество, всичко онова, което изпитва човекът до голяма степен си остава едно табу.

Постмодерният свят в романа на Ирена Карпа е управляван от Катакана Клей, една героиня с родина и корен, само тогава, когато е извън нея, обичаща най-силно, когато е сама. В същото време обаче, Карпа създава образа на една жена, която със завидна доза самоирония и сарказъм назовава нещата от живота такива, каквито са, без да ги гримира (така, както не гримира и себе си) и в прав текст заявява, че не иска да заприлича на средностатистическата западноевропейска принцеса, която си купува мебели ИКЕА, има красив дом и кара икономична кола, не, тя не иска принц. Тя не може да иска “колица”, защото вече си има своя розов мерцедес, който да пътува към седефеното небитие, тя не иска просто някаква си любов, а постмодерна любовна каша, която да превърне в едно безкрайно перлено порно.

Литература

Карпа 2005: Карпа Ирена „Перлено порно”, София, 2005, 240.

Личева и колектив 2007: Личева Амелия и колектив „Теория на литературата от Платон до постмодернизма”, София, 2007, 536.

Бодріяр 2004: Бодріяр Жан „Симулярки і симуляція”, Київ, 2004, 230.

Андрейчин 1963: Андрейчин Л. и колектив „Български тълковен речник” Второ издание, София, 1963, 1022.

Сабина Иванова следва Славянски филологии в Софийския университет „Свети Климент Охридски”, профил полонистика. Изучава украински език като втори славянски език и защитава настоящата курсова работа като част от магистърски курс „Най-нови славянски литератури“ през 2011 година.

ЛИЧНОСТИ, СЪБИТИЯ И КАРИЕРИ

ІВАН АНДРІЙОВИЧ СТОЯНОВ – ПЕРШИЙ ЛЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СОФІЇ

Ольга Сорока

Історія молодого софійської україністики, якій цьогогоріч виповнюється 15 років, тісно пов'язана з іменем Івана Андрійовича Стоянова, одного із найпалкіших популяризаторів болгарської мови, літератури, культури в Україні та української мови, літератури та культури у Болгарії. Народився І.А. Стоянов 28 грудня 1935 року в с. Банівка, на Одещині в родині нащадків болгарських переселенців. Навчався на болгарському відділенні Ленінградського (Санкт-Петербурзького) університету, був аспірантом Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Працював у Київському університеті імені Тараса Шевченка, Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Київському славістичному університеті. Захистив кандидатську дисертацію (1970): “Семантична структура та етимологічний склад дієслів розумової діяльності в болгарській мові” та докторську дисертацію (1995) “Болгарська мова в Україні: проблема функціонування та розвитку лексики”. Автор близько 150 наукових публікацій: статей, монографій словників, серед яких, перший в історії славістики “Болгарсько-український словник” (співав. О. Чмир), “Етимологічний словник української мови” (член авторського колективу), монографії “Мова болгар України в її усній та писемній формі” (співав. Е. Стоянова, І. Дадіверін). У 2011 році на пошану 75-річного ювілею доктора філологічних наук, професора Івана Андрійовича Стоянова та 50-річчя творчої та наукової діяльності доктора філологічних наук, професора Київського славістичного університету Ельзи Петрівни Стоянової у Києві вийшов VII том Болгарського щорічника.

З 1992 до 1998 року Іван Андрійович Стоянов викладав українську мову в університетах Болгарії у Софії та Благоевграді. Багато зусиль приклав для відкриття спеціальності “Українська мова” у Софійському університеті імені Климента Охридського у 1996 році. Захопливі розповіді професора про тоді ще таку невідому, незнайому та незрозумілу для першого набору студентів-україністів Україну, її мову, літературу, культуру, історію, настільки приворожили студентів, що ніхто з них не перевівся на іншу, «перспективнішу» спеціальність. У своїх лекціях Іван Андрійович розповідав про українські звичаї, традиції, пісенну творчість, прищеплював любов до всього українського, розповідав з захопленням, пояснював доступно, перевіряв уважно, згадує колишня студентка Р. Камберова. Цим він зумів не лише зацікавити студентів, а й виховати тих, хто достойно продовжив почату ним працю. Його студенти, сьогодні кандидати наук, доцент Албена Стаменова та Райна Камберова з радістю та вдячністю згадують університетські та життєві уроки свого першого лектора з української мови!

ВІТАЄМО УКРАЇНСЬКУ БОЛГАРИСТКУ ОЛЬГУ АНАНІВНУ АЛБУЛ!

Ольга Сорока

Ольга Ананівна Албул – славіст, болгарист, автор понад 50 наукових досліджень, навчально-методичних видань, збірників вправ для студентів, у галузі болгаристики, сорабістики, історії славістики, лексикології, лексикографії, термінології, соціолінгвістики. У полі зору зацікавлень славістки лексика та морфологія сучасної болгарської мови, методика її викладання.

Закінчила слов'янське відділення Львівського університету за спеціальністю «Чеська мова та література», вивчала болгарську мову як другу слов'янську в групі Марії Спасової та Любки Стоїчкової. Під керівництвом К. К. Трофимовича у 1988 році у Мінську захистила дисертаційне дослідження на тему "Суспільно-політична лексика сучасної болгарської літературної мови (назви особи)". Основний болгарист кафедри слов'янської філології. Викладає курси: Основна слов'янська мова (болгарська): нормативна граматики, фонетика та фонологія, морфеміка та словотвір, морфологія, синтаксис, розмовна мова; Староболгарська мова; Історія болгарської літературної мови; Історична граматики болгарської мови. Спецкурси: Актуальні проблеми болгарського мовознавства; Тенденції розвитку сучасної болгарської літературної мови.

Науковий керівник дисертаційних досліджень у галузі слов'янських мов та літератур: Сливинський О.Т. *Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60-90-х рр. XX ст.)* Тернопіль, 2007; Гуменна О.І. *Лексичні інновації у словацькій літературній мові кінця XX – початку XXI ст.* (Київ, 2011). Офіційний опонент дисертацій у галузі славістики: Журавель В.Б. *Фонологические системы белорусского и болгарского литературных языков* (Минск, 1990); Чмир О.Р. *Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації* (Київ, 2005), Огієнко І.С. *Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа* (Київ, 2009).

Член редколегії збірника наукових праць: *Матеріали міжнародної*

славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1923-1993), Львів, 1998. Упорядник 48 випуску Вісника Львівського університету. Серія філологічна (2009), присвяченого 80-річчю професора В.А. Моторного. Науковий редактор монографії К.Трофимович. Становлення та розвиток верхньолужицької літературної мови. (Львів, 2009).

Член журі Всеукраїнської студентської олімпіади з болгарської мови (Бердянськ, квітень 2011 р.). Автор і реалізатор проекту з ефективного проведення літніх навчальних студентських практик (джерелознавча, музейно-архівна) для студентів-болгаристів у місцях компактного проживання болгар в Україні (Запорізька область, Одеська область) з метою засвоєння та популяризації багатства болгарського фольклору, культури, обрядів, традицій етнічних болгар.

Ольга Ананівна виховала не одне покоління болгаристів, котрі реалізувалися у галузі славістики та болгаристики: Оксана Лазор, Остап Сливинський, Оксана Костюшко, Галина Бужко, Ольга Сорока.

У грудні 2011 року Ольга Ананівна відсвяткувала свій ювілей! Усі українські вихованці та болгарські колеги щиро вітаємо її зі святом!